Tarih
269
MAYIS
2016

Ermeni ve Yahudi Emvalinin Resmi Yoldan Talanı
Ümit Kurt

Toplumsal Cinsiyet Tarihi Mümkün mü?

Gülhan Erkaya Balsoy ve Başak Tuğ'un hazırladığı dosya, Tarih Vakfı Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları'ndan hareketle, geçmişi toplumsal cinsiyet perspektifinden analiz eden bir çerçeve öneriyor. Müge Telci Özbek, Selda Tuncer ve Tuba Demirci Yılmaz'ın yazılarıyla, sayfa 50

Sarhoşluk ve Emperyalizm
Daniel MacArthur-Seal

Seksen Yıl Sonra İspanya İç Savaşı
Ferit Burak Aydar

Bir *Hışadagaran*, Arşak Babikyan ve Unutulmuş Diğerleri
Aylin Koçunyan

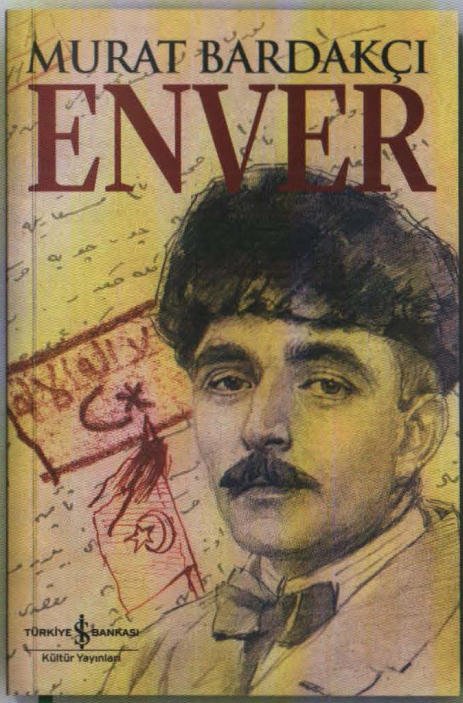
TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 12 TL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

ISSN 1300-7025-9-1

ENVER PAŞA'NIN KENDİ KALEMİNDEN HAYATI VE SÜRGÜN MEKTUPLARI

Naciyem, rûhum, efendim...
Yayınlayan: Murat Bardakçı
624 s. karton kapak 42 TL,
ciltli 58 TL

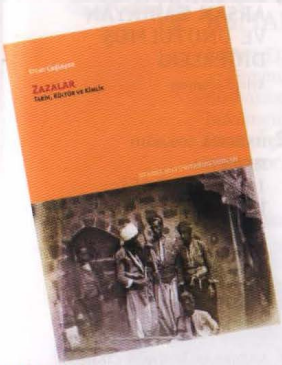

Enver
Murat Bardakçı
784 s. karton kapak 38 TL,
ciltli-tükendi

İnternet sitemiz yenilendi
www.iskultur.com.tr

Kitabevlerimiz: İstanbul - Kadıköy, Tel: (0216) 348 97 84 Eminönü - Müze, Tel: (0212) 511 13 37 Caddebostan, Tel: (0216) 386 65 62 Beşiktaş, Tel: (0212) 258 77 43 Bakırköy, Tel: (0212) 571 20 32 Nişantaşı, Tel: (0212) 234 80 71 • Ankara - Yenişehir, Tel: (0312) 430 33 66 Tunalı Hilmi, Tel: (0312) 324 10 73 İzmir - Karşıyaka, Tel: (0232) 364 71 42 • Diyarbakır - Ofis, Tel: (0412) 228 42 16 • Eskişehir - Tepebaşı, Tel: (0222) 220 49 13 • Konya - Selçuklu, Tel: (0332) 351 16 07 • Mersin, Tel: (0324) 238 18 14 Samsun - Çiftlik, Tel: (0362) 233 38 30 • Trabzon Merkez, Tel: (0462) 326 98 39

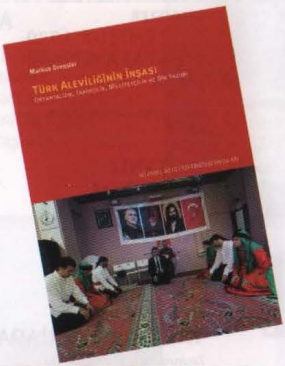
Kurucusu olduğumuz İş Bankası Kültür Yayınları yeni kitaplarla büyümeye devam ediyor.
TÜRKİYE İŞ BANKASI
Türkiye'nin Bankası

ZAZALAR
TARİH, KÜLTÜR VE KİMLİK
ERCAN ÇAĞLAYAN

Bu çalışmada Zazaların etnik kökeni, dili, tarihi, inançları, kültürleri ile kimlikleri ele alınırken; inanç, mezhep, tarikat, aşiret, şeyhlik ve seyyidlik gibi ilişkileri ile dilehçe dikotomisindeki tartışmaları incelenıyor.

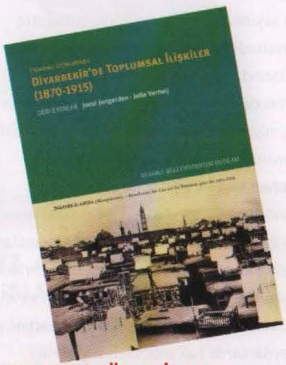
ISBN: 978-605-399-435-0
16x23, 248 sayfa, 25 TL

TÜRK ALEVİLİĞİNİN İNŞASI
ORYANTALİZM, TARİHÇİLİK, MİLLİYETÇİLİK VE DİN YAZIMI
MARKUS DRESSLER

Fuad Köprülü'nün İslâm içi farklılıkları kavramsallaştırma tezleri, tarihyazımı, sosyoloji ve ulus-inşası arasındaki bağlar ve bu anlamda Köprülü ile Ziya Gökalp arasındaki "simbiyotik ilişki" esere farklı bir içerik kazandırıyor.

ISBN: 978-605-399-432-9
16x23, 342 sayfa, 32 TL

OSMANLI DÖNEMİNDE DİYARBEKİR'DE TOPLUMSAL İLİŞKİLER (1870-1915)
DERLEYENLER: JELLE VERHEIJ, JOOST JONGERDEN

Bu eser Diyarbekir'in yüzyıllar boyunca geçirmiş olduğu toplumsal ilişkiler ağını, bunun sonuçları olan olgusal ilişkileri 19. yüzyılın sonundaki zaman dilimine yoğunlaştırarak, milliyetçi tarihyazımının dışına çıkıyor.

JOOST JONGERDEN JELLE VERHEIJ **SUAVİ AYDIN** JANET KLEIN **NİLAY ÖZOK-GÜNDOĞAN** EMRULLAH AKGÜNDÜZ **DAVID GAUNT** UĞUR ÜMİT ÜNGÖR

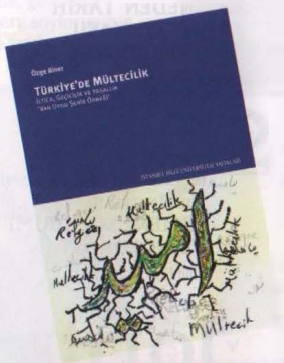
ISBN: 978-605-399-417-6
16x23, 384 sayfa, 38 TL

TÜRKİYE DEBELENİRKEN
PSİKO-POLİTİK YÜZLEŞMELER
MURAT PAKER

Paker, kitabında psikopolitik bir perspektifle 2005-2015 yılları arasındaki döneminin panoramasını çıkarırken, 2016'da Türkiye'nin sert bir karanlık döneme veya korku tünelıne nasıl itildiğine de ışık tutuyor.

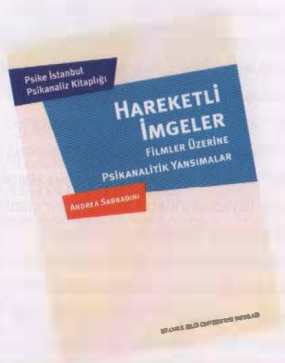
ISBN: 978-605-399-445-9
16x23, 414 sayfa, 40 TL

TÜRKİYE'DE MÜLTECİLİK
İLTİCA GEÇİCİLİK VE YASALLIK 'VAN UYDU ŞEHİR ÖRNEĞİ'
ÖZGE BİNER

Bu çalışmada geçicilik, yasallık ve mültecilik arasındaki ilişki tartışılırken, iltica prosedürüne tabi olan bireylerin hukukla ilişkileri ayrıntılı olarak incelenmektedir.

ISBN: 978-605-399-399-5
16x23, 264 sayfa, 28 TL

HAREKETLİ İMGELER
FİLMLER ÜZERİNE PSİKANALİTİK YANSIMALAR
ANDREA SABBADINI

Andrea Sabbadini, bu eserinde incelediği filmleri psikanalitik açıdan yorumlayarak anlaşılmasını hedeflerken, sinema ve psikanaliz arasındaki yaratıcı gerilime dikkat çekiyor.

ISBN: 978-605-399-446-6
16x23, 214 sayfa, 22 TL

MERHABA,

Bu sayımızı hazırlarken dilde, cinsiyette, etnisitede elbette ayrı düşen ama tarihin kimi anlarında ortaklaşabilen kader yakaladı bizi; elimizdeki makaleler geçmişi bugünden, bugünü geçmişten referanslarla okuma yolunu belki her zamankinden biraz daha fazla açtı.

Gülhan Erkaya Balsoy ve Başak Tuğ'un editörlüğünü üstlendiği dosya, yazarların Tarih Vakfı Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları'nda yaptıkları sunumlardan hareketle hazırladıkları makaleleri içeriyor. Yoksul kadınlar, ev içi hizmetlerinde çalışanlar, sokağa çıkanlar, meydanlarda hak mücadelesi verenler, gözaltında "kaybedilen" eş ya da çocuğunun anısını saklı tutanlar bu dosyanın konukları. Gözüm bu yazıları okurken, zihnimde de 90'larda tanıştığım ve halen çocuğunu beklediğini bildiğim annelerin yüzleri dolaştı hep ve Dario Fo'nun kaleminden tanıştığım "Sadece Birkaç Saatliğine"nin iç yakan dizeleri: "Oğlum geçen yılın 8 Mayıs'ından beri kayıp..."

Ümit Kurt'un makalesi —kullanabileceğimiz en insaflı tabirle— yurdundan edilen, yaşam hakkı elinden alınan, "emvaline" el konan Ermeniler ve Yahudilere odaklanıyor; bu uygulamaların yasallık kisvesi altında kimlerin elinden, ne tür yasal düzenlemelerle gerçekleştirildiğini, yapılan işlemlerin nerelerde ortaklaşıp nerelerde ayrıştığını analiz ediyor. Eray Çaylı da geçmişin yitip gitmediğini, "şiddet tarihi"nin kendini anbean güncellediğini, ölüm yürüyüşündeki bir Ermeni'nin ağzından bugün Diyarbakırlıların aktardığı bir cümleyle dillendiriyor: "Em şiv in, hûn ji paşiv."

Talanın ve tahribatın bir başka yüzünü Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi sayfalarımıza taşıyor. Dernek bu sayıdan itibaren, kent yaşamında gözümüzden kaçan ayrıntıları bizimle buluşturacak. "Gözden Kaçanlar" sayfalarına verdikleri emek ve bizimle kurdukları işbirliği için teşekkür ediyoruz; hoş geldiler *Toplumsal Tarih*'e. Bir diğer karşılama da aramıza yeni katılan arkadaşımız Selim Sezer için; bundan sonra derginin hummalı mutfağında birlikteyiz.

Hepimizin 1 Mayıs'ı kutlu olsun, Hıdrellez hepimizi gülümsetsin.

Nihal Boztekin

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER
27 TEMMUZ 1920 MUSTAFA KEMAL PAŞA
Hazırlayan: Edhem Eldem

10 **OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY**
Hazırlayan: Emel Seyhan

14 **ISSIZ ADALAR: YASSIADA-SİVRİADA**
Zeynep Kuban - Yiğit Ozar

22 BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDE BİZANS ÇALIŞMALARI KONFERANSI
"TÜRKİYE'DE BİZANS ÇALIŞMALARI: YENİ YAKLAŞIMLAR, FARKLI EĞİLİMLER"
Meriç T. Öztürk

24 **ÇEKÜL VAKFI KENT ARŞİVİ DİJİTALLEŞTİ**
Ayşen Özarslantürk

24 **"NEDEN TARİH VAKFI; NASIL CUMHURİYET TARİHİ?"**
Esin Aysu

30 ERMENİ VE YAHUDİ EMVALİNİN YASAL VE RESMİ YOLDAN TALANI
ERMENİ SOYKIRIMI VE HOLOKOST
Ümit Kurt

44 **BİR HİŞADAGARAN, ARŞAK BABİKYAN VE UNUTULMUŞ DİĞERLERİ**
Aylin Koçunyan

52 HANEYLE SOKAĞIN SINIRINDA:
1900'LER BAŞI İSTANBUL'UNDA HİZMETÇİ KADINLAR, EMEK VE CİNSELLİK
Müge Telci Özbek

57 KADINLAR SOKAĞA ÇIKINCA:
1950-80 ANKARA'SINDA KADINLARIN GÜNDELİK KAMUSAL MEKÂN DENEYİMLERİ
Selda Tuncer

62 1970'LERDEN 2000'LERE
TÜRKİYE'DE ANNELERİN İNSAN HAKLARI AKTİVİZMİ
Tuba Demirci Yılmaz

68 **OSMANLI ERMENİLERİYLE GÜNÜMÜZ TÜRKİYESİ'NDE "KAZAEN" KARŞILAŞMALAR: TARİH, DOĞA, HAKİKAT**
Eray Çaylı

76 **SEKSEN YIL SONRA İSPANYA İÇ SAVAŞI**
Ferit Burak Aydar

84 **SARHOŞLUK VE EMPERYALİZM**
Daniel MacArthur-Seal

92 **RÖNESANS RESİMLERİNDE ANTİK MİMARİNİN İZLERİ**
Hazırlayanlar:
Zerrin İren Boynudelik
Emine Önel Kurt

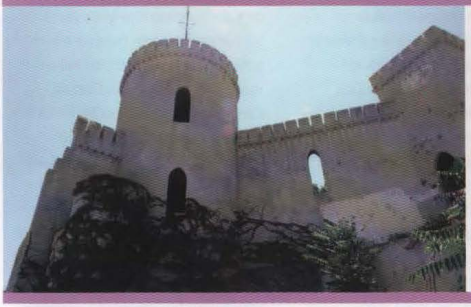

Kapak Çizimi:
Aydan Çelik

04 L'ILLUSTRATION'DAN SEÇMELER: MUSTAFA KEMAL PAŞA

Edhem Eldem, *L'Illustration*'un 27 Temmuz 1920 tarihli nüshasından, Ankara'daki TBMM hükümetini ve Mustafa Kemal Paşa'yı gündeme taşıyan makaleyi aktarıyor.

14 ISSIZ ADALAR: YASSIADA-SİVRİADA

Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi'nin hazırladığı "Gözden Kaçanlar" dizisinin ilk yazısında, Yassıada ve Sivriada'nın tarihçesine ve adaların "dönüştürülmesinin" yarattığı arkeolojik tahribata yer veriliyor.

68 OSMANLI ERMENİLERİYLE GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE "KAZAEN" KARŞILAŞMALAR

Eray Çaylı, R. Morris'in "kaza" kavramının ışığında, günümüz Türkiye'sinde Ermeni soykırımının izleriyle yaşanan karşılaşmaları ele alıyor.

92 RÖNESANS RESİMLERİNDE ANTİK MİMARİNİN İZLERİ

Zerrin İren Boynudelik ve Emine Önel Kurt, Fra Carnevale'nin eserleri üzerinden, Antik Yunan mimarisinin Rönesans dönemi resimleri üzerindeki yansımalarını değerlendiriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 269, Mayıs 2016

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Bülent Bilmez

TARİH VAKFI
Zindankapı Değirmen Sokak No: 10
Eminönü 34134 İstanbul
(0212) 522 02 02
www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Adil Baktıaya, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Bülent Bilmez, Aydan Çelik, Doğan Çetinkaya, Esra Danacıoğlu, Selçuk Dursun, Edhem Eldem, Ahmet Ersoy, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Murat Koraltürk, Elçin Macar, Ayşe Özil, Mustafa H. Sayar, Irvin Cemil Schick, Canay Şahin, Oğuz Tekin, Taner Timur, Meltem Toksöz, Zafer Toprak, Mete Tunçay, Ömer Turan, Nuran Yıldırım

S. YAZIŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Nihal Boztekin

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Selim Sezer

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK, SAYFA TASARIM/ UYGULAMA
Hilal Rakıcı

İLETİŞİM
(0212) 513 52 35 (Dahili 11)
(0212) 513 54 00 (Faks)
nboztekin@tarihvakfi.org.tr

BASKI
Matsis Matbaa Hizmetleri Ltd. Şti
Tevfik Bey Mah.
Dr. Ali Demir Cad.
No: 51 Sefaköy — Küçükçekmece / İstanbul
Tel : 0212 624 2111
info@matbaasistemleri.com
www.matbaasistemleri.com

BASKI TARİHİ
Nisan 2016

DAĞITIM
Dünya Süper Dağıtım
(0216) 681 18 00

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 424 05 10
(0312) 424 00 50

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 522 02 02 (35)
(0212) 513 54 00 (fax)

YAYINCI SERTİFİKA NUMARASI
12102

MATBAA SERTİFİKA NUMARASI
20706

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
Yurtiçi 130,00 TL
ABD 170 $
Avrupa ülkeleri 150 €
Kıbrıs 260 TL.

© Toplumsal Tarih Yazı İşleri'nden ve ilgili yazardan izin alınmaksızın alıntı yapılamaz. İzin çerçevesinde yapılacak alıntılarda Toplumsal Tarih'in ilgili sayısını ve yazar ismini belirtmek zorunludur.

27 TEMMUZ 1920

MUSTAFA KEMAL PAŞA

L'Illustration dergisinin 27 Temmuz 1920 tarihli ve 4038 sayılı nüshasında Ankara hükümetini ve Mustafa Kemal Paşa'yı konu alan ilginç bir yazı ve fotoğraf yer almaktaydı. Derginin kapağında pek tabii olarak Fransız okurlarını çok daha fazla ilgilendirecek bir konuya yer verilmekteydi. Söz konusu olan, Berlin'de 16 Temmuz 1920 günü gerçekleşen dikkat çekici bir törendi. Alman başkentindeki Fransız sefaretinin bulunduğu ve polis tarafından boşaltılan Pariserplatz'da (Paris Meydanı) bir Alman birliği selam dururken sefaretin çatısındaki göndere Fransız bayrağı çekiliyordu (Resim 1). Bu törenin nedeni, iki gün önce, yani Fransız milli bayramı olan 14 Temmuz günü aynı yerde gerçekleşen bir olayın tamir ve tazminiydi. O gün saat öğleden sonra ikide kalabalığın da teşvik ettiği bir kişi Fransız bayrağını gönderinden koparmış, olaya şahit olan polis ise duruma müdahale etmemişti. Sefaretin protestosu üzerine Alman hükümeti özürlerini takdim etmiş, suçlu yakalanmış, bayrak da bulunmuştu. Bu özrü daha da güçlü kılmak için ise fotoğraflarda yer alan tören düzenlenmiş, bayrak törenle yerine konmuştu. Gerçi bütün bunlara rağmen tam bir başarı sağlanamamıştı, zira törende yer alan Alman askerler ***Deutschland über alles*** (Almanya her şeyin üstünde) sözleriyle başlayan milli marşlarını söylemeye başlamışlardı...[1]

Derginin içinde "Mustafa Kemal Paşa" başlığı altında yer alan kısa yazıda ise Anadolu'da güçlenmeye başlayan hareketin başındaki bu kişilik ve bu yeni rejimin Fransa'yla olan ilişkileri ele alınmaktaydı. Geçen sayımızdan da hatırlanacağı üzere Avrupa basınında sıkça "diktatör" olarak tanımlanan Mustafa Kemal Paşa burada da aynı şekilde tanımlanmaktaydı. Ülkeyi büyük ölçüde ele geçirmeyi başardığı vurgulanan Paşa'nın özellikleri arasında Türk ırkına mensup olmadığı ve aslında Osmanlı döneminde İslamlaşmış ve Türkleşmiş Makedon ve Slav ırkından olduğu konusundaki iddialar ve bu iddiaların dayandığı eşkâlinin tasviri ilgi çekicidir. Türk tarihçiliğinin çeşitli akımlarında kâh iyi kâh kötü yorumlara kaynak olan bu "sarı saç, mavi göz" imajının bu kadar erken tarihte Batı basınında yer almış olması, bu tür ırki değerlendirmelerin ne kadar kuvvetli ve popüler olduğunun iyi bir işaretidir.

Yazıya hâkim olan diğer mesele ise, Ankara hükümetinin Fransa'yla olan karmaşık ilişkileriydi. Bu döneme ait daha önceki sayılarımızda aktarmış olduğumuz yazıların çoğunda da görüldüğü gibi Fransa, nispeten erken bir tarihte Ankara hükümetiyle bir anlaşmaya varmaya ve Anadolu'da işgal etmiş olduğu topraklardan çekilerek Suriye ve Lübnan'da kurmuş olduğu manda yapısı üzerinde yoğunlaşmaya karar vermişti. Ankara hükümeti de güçlendikçe bu durum iki siyasi aktörü giderek birbirine yaklaştırmış, neticede Fransa, Mustafa Kemal'in rejimini 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Antlaşması'yla tanıyan ilk Batılı devlet olmuştu.

Bu yazının kaleme alındığı dönemde bu gelişmelerin henüz başında bulunulduğundan Fransa'nın tutumu henüz müteredditti. Bunun başlıca sebebi, Kuvayı Milliye birliklerinin giderek güçlenmesi ve Maraş, Antep ve Urfa'daki Fransız işgal kuvvetlerini ciddi bir şekilde tehdit etmeye başlamasıydı. Bu yüzden Suriye yüksek komiseri General Gouraud genel sekreteri Robert de Caix'yi Ankara'ya yollayarak bir tür ateşkes için müzakereler başlatmasını istemişti. 20 Mayıs 1920 günü Ankara'ya varan de Caix nihayetinde 28-29 Mayıs'ta yirmi günlük bir ateşkes elde etmeyi başarmıştı. Gerçi yazıdan da anlaşıldığı üzere bu ateşkesten önce ve sonra durum gerginliğini korumuştu. Her iki tarafın da anlatımına bakılırsa genel bir güvensizlik ve karşı tarafın ihlal ve kötü niyeti büyük ölçüde vaziyete hâkimdi.[2]

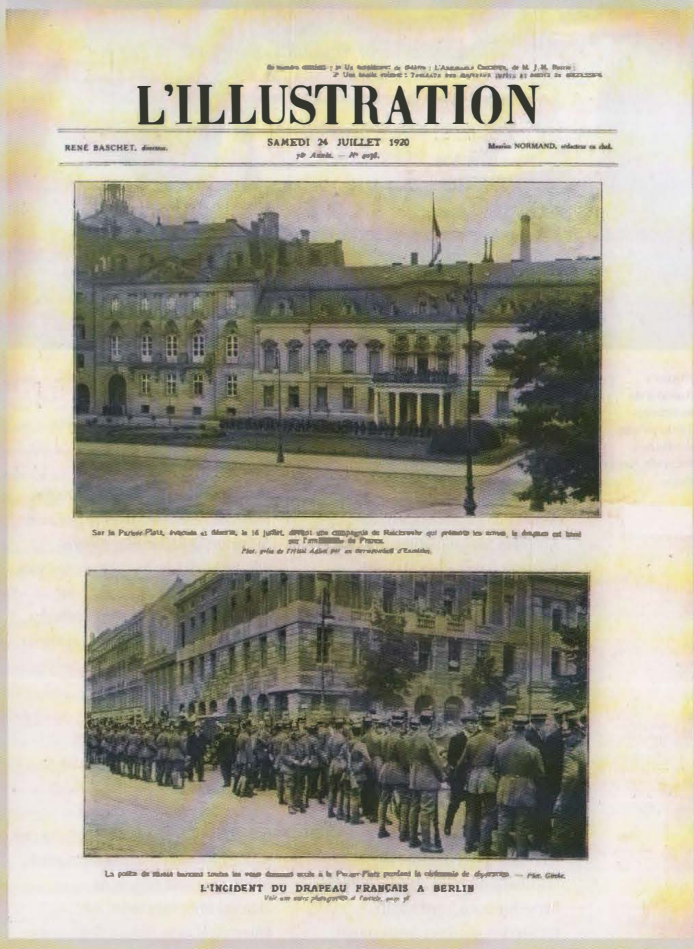
Türkiye'nin diplomatik ve siyasi tarihinin çok erken bir dönemine rastlayan bu yazıyı bir kenara bırakacak olursak, ona eşlik eden resme biraz odaklanmakta fayda olabilir (Resim 2). *L'Illustration*'un genel tutumunun aksine herhangi bir fotoğrafçı veya ajans zikredilmeden kullanılan bu resmin altında yer alan bilgi "Ankara'da milliyetçi Türkiye'nin diktatörü Mustafa Kemal Paşa" ifadesiyle sınırlıydı, fakat metnin en başında fotoğrafın Paşa'nın Ankara'da de Caix ile müzakereleri esnasında çekildiğine dair bir iddia yer almaktaydı. Fotoğrafta yer alan iki kişinin kim oldukları hakkında hiçbir şüpheye mahal yoktur: Başında kalpağı, elinde kalemi masanın üzerindeki evrakı inceleyip not tutan Mustafa Kemal Paşa, sağında ise elindeki yazıyı okumaya dalmış olan İsmet Bey İlnönü, sonradan Paşa. İsmet Bey'in adının ne metinde ne de resim altında zikredilmiş olmasına şaşırmamak gerekir. Mustafa Kemal'in yıldızının parlamaya başladığı bu dönemde İsmet, Batı basınında gayet ikincil bir konumda kalmış, henüz pek tanınmayan bir şahsiyetti.

Ne var ki derginin fotoğraf konusundaki iddiasının pek ikna edici olmayan tarafları vardı. Fotoğraf dendiği gibi müzakereler esnasında çekilmiş idiyse, karşı taraftan neden kimse bu sahnede bulunmuyordu? Bu konuda Türkiye'deki kaynaklar aynı fotoğrafa farklı bir yorum getirmekteydi. Bu konudaki başlıca dayanak, 2015 yılında Anadolu Ajansı'nın arşivinden çıktığı söylenen ve bu fotoğraftaki sahneyi aynıyla tekrarlayan bir fotoğrafı (Resim 3).[3] Bu fotoğrafın *Illustration*'dakinden tek farkı, daha geniş bir kadraj sayesinde biri İsmet Bey'in sağında, diğeri ise ön planda ama sırtı kameraya dönük olarak oturan iki kalpaklı subayın daha yer almasıydı. Resimde yer alan dört kişinin de Kuvayı Milliye subayı oluşu, derginin müzakere konusundaki iddiasını daha da zayıflatan bir unsurdur.

Fotoğrafı Anadolu Ajansı'na bağlayan anlatıya göre burada görünen, 4 veya 5 Nisan 1920'de Ankara Ziraat Mektebi'ndeki karargâhta gerçekleşen ve söz konusu ajansın kuruluşunun tartışıldığı toplantıdan bir andı.[4] Bu anlatıya göre İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesi üzerine Ankara'ya hareket eden Yunus Nadi (Abalıoğlu) ve Halide Edib (Adıvar), bir haber ajansının kurulması konusundaki fikirlerini 1 Nisan günü vardıkları Ankara'da Mustafa Kemal'e açmışlar, ardından da 4 veya 5 Nisan günü bu mesele karara bağlanmış ve Anadolu Ajansı 6 Nisan 1920'de kurulmuştu.

Halide Edib hatıratında da bu hikâyeye yer vermektedir, fakat ne 4-5 Nisan toplantısından ne de o toplantının herhangi bir fotoğrafından bahsetmektedir. Onun anlatımına göre, Ankara'ya varışının üçüncü gününde (3 veya 4 Nisan) Ziraat Mektebi'nde meseleyi Mustafa Kemal'e açan kendisi olmuştur ve iki gün sonra da aynı mekânda daktilo başına geçerek işe koyulmuştur.[5]

Fotoğrafın gerçekten de Anadolu Ajansı tartışmasının yaşandığı anda çekilmiş olmasının ne kadar muhtemel olduğu tartışılır. En azından bu hikâyenin *Illustration*'un iddiasından daha ciddi olduğu kesindir. Her halükârda bu görüntünün 1920 yılında Ankara hükümeti tarafından karargâh olarak kullanılan Ziraat Mektebi binasında çekilmiş olması pek şüphe götürmemektedir. Bu durumda mekânın fotoğrafta görünen ayrıntılarına bakıldığında, duvara tutturulmuş haritaların sağında, Mustafa Kemal'in tam arkasında yer alan Arap harfli yazılar taşıyan kumaş dikkat çekmektedir. Bu fotoğrafı kullanan kaynakların arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla bu yazılı kumaş, gayet muğlak ve o derecede de siyasi bir şekilde ele alınmaktadır. Başını OdaTV'nin çektiği birçok sitede bu fotoğraf, Atatürk'ün dinsiz veya din düşmanı olduğuna dair yöneltilen suçlamalara cevap vermek için, dindar ve dine saygılı olduğunu gösteren birçok belge ve görüntünün yanında kullanılmaktadır.[6] Söz konusu yazının 3 Nisan 2013 tarihini taşıması, fotoğrafın ancak 2015'te Anadolu Ajansı arşivinden çıkmış olduğu konusundaki iddiayı geçersiz kılmaktaysa da fotoğraf hakkında farklı veya yeni bir bilgi

L'ILLUSTRATION

RENÉ BASCHET, directeur. — SAMEDI 24 JUILLET 1920 — Maurice NORMAND, rédacteur en chef.

Sur la Pariser-Platz, avenue et théâtre, le 16 juillet, devant une compagnie de Reichswehr qui présente les armes, le drapeau est hissé par l'ambassade de France.

La police de Hitler barrant toutes les voies donnant accès à la Pariser-Platz pendant la cérémonie de dégommage. — Phot. Gircke.

L'INCIDENT DU DRAPEAU FRANÇAIS A BERLIN

Resim 1
Berlin'de Fransız Bayrağı Olayı
16 Temmuz günü boşaltılmış Pariserplatz'da, selam duran bir Alman ordu birliğinin önünde Fransız sefaretine bayrak çekilirken.

Excelsior'un bir muhabiri tarafından Adlon Oteli'nden çekilmiş fotoğraf.

Emniyet polisi tamir töreni esnasında Pariserplatz'a açılan bütün yolları kapatırken.

Fotoğraf: Gircke.

Resim 2 Ankara'da milliyetçi Türkiye'nin diktatörü Mustafa Kemal Paşa.

sağlamamaktadır. Zaten asıl mesele Atatürk'ün dindarlığı konusundaki saldırılara cevap vermek olduğuna göre fotoğrafın kaynağından çok, mesajı üzerinde durulmaktadır: "Atatürk 1920'lerde Ankara'da çalışma odasında Kurtuluş Savaşı planları yapıyor, yanında İsmet Paşa. Atatürk'ün hemen arkasındaki duvarda, Halide Edip'in 'Türk'ün Ateşle İmtihanı' adlı romanında 'Atatürk'ün çalışma odasındaki masanın hemen arkasındaki duvarda bir hoca ya da kâhin tarafından yazılmış Arapça yazılar' diye ifade ettiği bazı ayetler görülmekte."[7]

Gerçekten de Halide Edib'in *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adındaki otobiyografik eserinde "Yazıhanesinin arkasında, bilmem hangi bir hoca veya Kâhin tarafından yazılmış, yeşil zemin üzerinde, arapça acaip yazılar vardı" (*aynen*) cümlesi yer almaktadır.[8] Yazarın bu sözleri sarf ettiği bağlam, 1920 yılında Ankara'ya vardığında Ziraat Mektebi'ndeki havayı aktarımıdır. Mustafa Kemal'in gayet pragmatik bir tutumla hiçbir inanç veya ülküye körü körüne bağlanmadığını, ama aynı zamanda da kehanet ve rüyaya çok inandığını söyledikten sonra odanın bu tasvirini yapması ilginçtir.[9]

Ne var ki Halide Edib'in bu anlatımı ilginç olduğu kadar bazı açılardan da tutarsızlıklar içermektedir. Yazıhanenin arkasında yer alan yazıların fotoğrafta görülen yazı olduğuna pek şüphe olmadığı gibi, bunların yeşil zemin üzerinde olması da akla yakın gelmektedir. Bu anlamda Halide Edib'in değil bunu uydurmak, aslında önemli bir detayı yıllar sonra aktarmakta olduğunu düşünmek gerekir. Fakat bu aktarımın bazı noktaları izah edilemeyecek kadar gariptir. Birazdan da göreceğimiz üzere aslında pekâlâ tanınabilecek ve tanımlanabilecek bir yazının "Arapça acaip yazılar" olarak tarif edilmesi ve bu tarifin harf inkılabı öncesi bir dönemin gayet eğitimli bir kadınının ağzından çıkması ne demektir? Aslında OdaTV yazarlarının insiyaki olarak da olsa "ayet" diyerek doğru tanımladıkları bu yazıları "bilmem hangi hoca veya kâhin" tarafından karalanmış şeyler olduğunu söylemek Halide Edib'in bilgi düzeyiyle ne kadar uyuşmaktadır? Muska gibi objeler için kullanılabilecek bu tür bir tanımlama, özenli bir hatla büyük bir kumaşa çizilmiş veya işlenmiş ve ardından da duvara asılmış olan bir yazıya ne kadar uymaktadır?

Bu tutarsızlıkları izah etmek kolay değildir. En makul açıklama, bu meseleyi Halide Edib'in 1920'lere ait bu hatıratını kırk sene sonra 1962'de yayımlamış olmasına bağlamak olacaktır. Unutmamak gerekir ki Halide Edib bu döneme ait anılarını ilk olarak İngilizce yayımlamıştır. Oysa 1928 tarihli *The Turkish Ordeal*[10] ile 1962'deki *Türk'ün Ateşle İmtihanı* arasında farklar bulunmaktadır. Yazarın kendisi bu iki metnin "öz itibarıyla aynı" olduğunu söylemiş olsa da,[11] aslında iki metin arasında siyasi ve ideolojik olarak izah edilebilecek önemli farklılıklar olduğu bilinmektedir. Halide Edib'i yalancılık ve Atatürk düşmanlığıyla suçlayan ve kendileri de siyaseten yanlı değerlendirmelerin yanında[12] çok daha sakin ve eleştirel bazı çalışmalarda bu durum açıklıkla ortaya konmuştur. Gerek Hülya Adak'ın, gerek Hakan Erdem'in bu konudaki tespitleri, Halide Edib'in 1928'de Mustafa Kemal Paşa'yı eleştiren sözlerini ya çıkararak ya da tersine çevirerek yeni metni Kemalist ve Atatürkçü duruşla uyumlu hale getirdiğini göstermiştir.[13]

Bu anlamda, "Arapça acaip yazılar" meselesinin *Ordeal*'de *İmtihan*'dan farklı bir şekilde yansıtılıp yansıtılmadığına bakmak gerekir. 1928 tarihli İngilizce metinde aynı pasaj, şu şekilde tercüme edilebilir: "Bir falcının/kâhinin kendisine yollamış olduğu ve yazıhanenin arkasına astığı Arapça sihirli yazılı yeşil bir kumaşı hatırlıyorum."[14] İngilizce *clairvoyant* kelimesinin (sözlüklere göre "durugören") kâhine mi, falcıya mı tekabül ettiği tartışılabilir; keza İngilizce metinde "sihirli" ifadesinin Türkçede "acaip"e dönüştüğü üzerinde durulabilir. Fakat esas itibariyle her iki lisanda da aynı öz söz konusudur: Halide Edib masanın arkasındaki yazılı kumaşı dini bir manaya değil, hurafe türünden bir geleneğe bağlamaktadır. Eğer bahsettiği yazının fotoğrafta yer alan yazıdan farklı olduğu veya kendisinin Kuran'dan bir ayeti tanıyacak derecede eğitimli olmadığı gibi pek de akla yakın olmayan izahları kenara itersek, Halide Edib'in neden böyle bir yola başvurduğunu anlamaya çalışmak gerekir.

Bunun cevabını herhalde bu ayrıntının yer aldığı paragrafın genel manasında aramak gerekir. 1928 tarihli *Ordeal*'de Halide Edib'in bu sözü, Mustafa Kemal Paşa'nın şahsiyetiyle ilgili tespitleri arasında yer almıştı. Kısaca özetlemek gerekirse, kalpsiz ve maddeci olduğunu vurguladıktan sonra onun bu karakteriyle tezat oluşturan bir noktaya işaret etmekteydi: "İşte burada gene bir tezat var. Mustafa Kemal Paşa batıl inançlıydı. Alametlerin onda derin bir etkisi vardı."[15] 1962 tarihli Türkçe metinde Mustafa Kemal'in kalpsiz ve menfaatçi karakteriyle ilgili bütün yorumlar yok olmuş, batıl inancın yerini de kehanet ile rüyaya verdiği önem almıştı.[16] Halide Edib metni sansürlemişti, fakat herhalde daha önemsiz bulduğu batıl ıtıkatlar meselesinin bir kısmını hafifçe yumuşatarak bırakmıştı

Bu durumda galiba kabul edilmesi gereken, Halide Edib'in Mustafa Kemal'in tezatlı şahsiyetini daha güçlü bir şekilde ortaya koymak için batıl inançlarına atıfta bulunduğu ve buna somut bir kanıt verebilmek için "yazılı kumaş" örneğini ortaya çıkardığıdır. İlginç bir şekilde, yazdıkları ne tam doğru, ne de tam yalandı. Kuran ayetlerini Arapça sihirli sözler olarak tanımlamak bir

Resim 3 Aynı fotoğrafın Anadolu Ajansı'nın kuruluş öyküsünde kullanımı.

http://www.ensonhaber.com/anadolu-ajansi-96-yasinda-2016-04-06.html

Mustafa Kemal Atatürk, Albay İsmet İnönü ve arkadaşları "4 veya 5 Nisan akşamı" Ankara Ziraat Mektebi'nde bulunan karargahta Anadolu Ajansının kurulmasından söz edilen toplantıdalar...

tür "tecahül-i arif" niteliğindeydi. Yazıların aslında ne olduğunu gayet iyi biliyordu, ama Batılı ve modern bir kadının ağzında, özellikle de yabancı bir okur kitlesine hitap ederken bunları "sihirli" veya "acaip" yazılar olarak tanımlamak tam da bir yalan sayılmazdı. Bunları yolladığı söylenen "kâhin"e gelince, gerçekten de bu yazılı kumaşın Anadolu'nun bir yerinde bulunan ve Kuvayı Milliye'ye kendince manevi bir destek vermek isteyen bir din adamı veya dindar bir kişi tarafından yollanmış olması hiç de imkân dışı değildir.

Bu durumda artık meselenin özüne, yani bu yazıların niteliğine dönebiliriz. Bunun için de yapmamız gereken, OdaTV'nin insiyaki olarak yaptığı gibi bu yazıları "ayet" diye geçiştirmek yerine tam olarak neye tekabül ettiklerini anlamaya çalışmak olacaktır. En üst satırda yer alan büyük yazı işi kolaylaştırmaktadır Okunabilen kısmında فَتْحٌ قَرِيبٌ (*fethun karîbun*) kelimelerini görür görmez, bunun Saff suresinin 13. ayetinden bir parça olduğu hemen anlaşılmaktadır. Tamamı وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا ۖ نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ ۗ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ (*ve uhrâ tuhibbûnehâ naṣrun mine'llâhi ve fethun karîbun ve beşşiri'l-mu'minîne* / Sizin seveceğiniz bir şey daha var: Allah'tan yardım ve yakın bir fetih. Mümînleri müjdele) şeklini alan bu ayet, sıklıkla sadece "Allah'tan yardım ve yakın bir fetih" نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ şeklinde kullanılmıştır Bu ibarenin altında yer alan iki satırda yer alan metni çözmek daha zordur. Yazının istifli olması, kumaşın kıvrımlarıyla ve fotoğrafın rötuşlarıyla bozulmuş olması ve sağa doğru uzayan bir metnin sadece sonundan ibaret olması bu zorluğun başlıca nedenleridir. Ne var ki gene de bazı kelime ve harfler üzerinden yürütülen tahminler sayesinde[17] ikinci satırın الدِّينِ عَلَى لِيُظْهِرَهُ الْحَقِّ ile bittiği, dolayısıyla da Tevbe 33, Fetih 28 ve Saff 9'da tekrarlanan هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَىٰ وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ (*huve-llezi erṣele rasûlehu bi'l-hudâ ve dini'l-hakki liyuzhirahu 'alâ-ddîni kullihi* / O dini bütün dinlere üstün kılmak için elçisini hidayetle ve hak dinle gönderen O'dur) sözünden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Ne yazık ki üçüncü satırı aynı şekilde çözmek mümkün olamamıştır, Gerçi ikinci satırın sonunda "*kullihi*" kelimesinin ve ayetin son kısmı olan وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ (*velev kerihe'l-muşrikûne* / müşrikler istemese de, Tevbe 33 ve Saff 9) veya وَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيداً (*ve kefâ bi'llâhi şehîdan* / şahid olarak Allah yeter) ifadelerinin yer almamasından ayetin üçüncü satırda devam ettiğini tahmin etmek mümkünse de, ondan

sonraki ayetin ne olabileceği pek anlaşılamamaktadır.

Ayetlerin içeriği de böylece ortaya çıktıktan sonra fotoğrafı tekrar ele alacak olursak, Mustafa Kemal Paşa'nın arkasında yer alan bu yazılı örtünün bir tür sancak gibi savaş ile ideolojiyi bir araya getiren bir simge olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kuvayı Milliye hareketinin esas itibariyle kendi meşruiyetini hilafeti hatta saltanatı, elden giden din ve devleti, dinen düşman ordular tarafından işgal edilen toprakları kurtarmayı amaçlayan ve kutsiyet atfedilen bir mücadeleye dayandırdığı bilindiğine göre, karargâhın gayet merkezi bir yerinde bu yoğunlukta dini bir söylem taşıyan bir simgenin sergilenmesi çok tabiiydi.

Artık belki de fazlasıyla uzattığımız bu meseleye bir sonuç vermek gerekirse herhalde vurgulanması gereken nokta, fotoğrafta Mustafa Kemal Paşa'nın arkasında gözüken yazıların onun batıl itikatlarından çok, milli mücadelenin bu erken döneminde birleştirici unsur olarak İslam'ı ne kadar belirgin bir şekilde kullandığının ve bu anlamda İttihad ve Terakki'nin 1914'te başlattığı cihatçı söylemi en azından ideolojik düzeyde nasıl devam ettirdiğinin önemli bir işareti olduğudur.

MUSTAFA KEMAL PAŞA

Yandaki fotoğraf, milliyetçi Türkiye'nin diktatörüyle Suriye Yüksek Komiserliği genel sekreteri Bay Robert de Caix[18] ile yardımcısı Binbaşı Labonne'un yürüttükleri müzakereler esnasında Ankara'da çekildi. Maksat, bizleri Türkiye'ye karşı abes bir çekişme içinde bırakan mücadeleye son vermektir. Oysa Türkiye'den hemen hemen hiçbir şey almak niyetinde değiliz, zira Fransız etki alanına dahil olacak gibi görünen ve şu an milliyetçilere karşı savaştığımız Kilikya'nın barış anlaşması gereği Osmanlı İmparatorluğu'na iade edilmesi öngörülüyor.

Yüce Millet Meclisi'nin başkanı olan Mustafa Kemal, ne müttefik kuvvetler tarafından, ne de Mart ayında İngiltere tarafından İstanbul'da yaratılan yok sayılabilecek hükümetin kuvvetleri tarafından işgal edilmeyen, yani neredeyse bütün Türkiye'nin az çok tartışılmaz hâkimi konumundadır. Üstelik milliyetçiliğin bu önderi, Türk ırkından olmayıp Makedonya'nın İslam'ı kabul ederek "Türkleşmiş" Slav unsurlarına mensuptur. Başka bir deyişle kendisi, sarışın saçları ve mavi bakışıyla[19] bariz bir şekilde Slav tipi taşıyan bir Rumelilidir.

Savaş sırasında Çanakkale'de sivrilmiş, hatta yükselişine mani olmaya çalışmış ve bugün tamamen gölgesinde kalmış olan Enver Paşa'yla yarışır duruma gelmişti. Sekiz senelik savaşın perişan ettiği bir halkı hareket geçirip, gerektiğinde yorgunluğunu zorla yendirerek hâlâ mücadele etmeye ikna etmek için lazım olan araçları kullanmayı bilen gayet otoriter bir hükümeti kararlı ve sert bir tavırla yönetiyor. Eğer Kemal'in milliyetçi Türkiye'si bir düzene girip savaş boyunca korkunç bir muamele görmüş olan Ermeni ve diğer azınlıkların saygısını kazanmayı başarsa milli çıkarlarımız bizi onunla çatışmaya sokar mıydı? Bunu kimse iddia edemez. Türk meselesinde Şark'taki kendi çıkarlarımızdan çok müttefiklerle olan dayanışmaya öncelik veriyoruz. Zaten şunu da kabul etmek gerekir ki Türk milli hareketinin önderleri de bizim iyi niyetimize destek olmak için gerekeni yapmadılar. Birkaç gün içinde Ankara ateşkesiyle sonuçlanan barış girişimine verdikleri veya daha doğrusu vermeyi reddettikleri tepki, bunu fazlasıyla ispatlamaktadır.[20]

DİPNOTLAR

1 Lucien Graux, *Histoire des violations du traité de paix* (Paris: Honoré Champion, 1921), c. I, s. 14-15.

2 Bu konuda ayrıntılı (ve Türk taraftarı) bir çalışma için bkz. Cihat Yıldırım, "I. TBMM Hükümeti'nin İlk Uluslararası Anlaşması: '20 Günlük Muvakkat Mütareke'", *Tarihin Peşinde* 5 (2011): 39-56.

3 http://www.acunn.com/haber/aa-arsivinden-az-bilinen-fotograflar-312051-galeri/1

4 http://www.ensonhaber.com/anadolu-ajansi-96-yasinda-2016-04-06.html; http://aa.com.tr/tr/p/tarihce

5 İnci Enginün, *Halide Edib Adıvar* (Ankara: Kültür Bakanlığı, 1989), s. 20; Muzaffer Uyguner, *Halide Edip Adıvar. Yaşamı, Sanatı, Yapıtlarından Seçmeler* (Ankara: Bilgi Yayınları, 1994), s. 26-27.

6 http://odatv.com/muhafazakarlar-ataturke-artik-o-iftirayi-atamayacak-0304131200.html

7 *Age.*

8 Halide Edib Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı (İstiklal Savaşı Hatıraları)* (İstanbul: Çan Yayını, 1962), s. 147. Yurtdışında bulunduğum bir dönemde bu kitabın gerekli sayfalarına ulaşmama imkân vermiş olan Nihal Boztekin ve Yener Köç'a içtenlikle teşekkür ederim.

9 "Kehânete, bilhassa rüyâya çok inanırdı. Yazıhanesinin arkasında, bilmem hangi bir hoca veya Kâhin tarafından yazılmış, yeşil zemin üzerinde, arapça acaip yazılar vardı" (aynen), Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 147-148.

10 Halide Edib, *The Turkish Ordeal. Being the Further Memoirs of Halidé Edib* (New York-Londra: The Century Co., 1928).

11 Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 4.

12 Muzaffer Özekin, *Halide Edib ve Gerçekler* (Ankara: Kripto, 2012).

13 Hülya Adak, "National Myths and Self-Na(rra)tions: Mustafa Kemal's *Nutuk* and Halide Edib's *Memoirs* and *The Turkish Ordeal*", *South Atlantic Quarterly* 102: 2/3 (Bahar/Yaz 2003), s. 509-529; H. Adak, "An Epic for Peace", *Memoirs of Halidé Edib* (Piscataway: Gorgias Press, 2004), s. xiv; Y. Hakan Erdem, "Halide'nin Hediyesi", *Tarih-Lenk. Kusursuz Yazarlar, Kâşifsiz Metinler* (İstanbul: Doğan Kitap, 2008), s. 184-200.

14 "I remember a green cloth of Arabic inscriptions of magic a clairvoyant sent him which he had hung against the wall behind the desk" (Edib, *The Turkish Ordeal*, s. 170).

15 "But here again a paradox. Mustafa Kemal Pasha was superstitious. He was deeply affected by omens" (Edib, *The Turkish Ordeal*, s. 170).

16 "Bundan başka da samimi olmıyan gösterişler veya inançlarla çok iyi alay etmesini bilirdi. Her halde, bu bir paradoksdu durumda. Kendisi gayesine varabilmek için sıra ile birbirine tamamen zıt görünen her hangi ülküyü ele alırdı. Hülâsa, varmak istediği neticeden kendisini ahkoyabilecek hiç bir hisse tâbi olmazdı. Kehânete, bilhassa rüyâya çok inanırdı. Yazıhanesinin arkasında, bilmem hangi bir hoca veya Kâhin tarafından yazılmış, yeşil zemin üzerinde, arapça acaip yazılar vardı. Her sabah, muhitindekilere, o gece rüyâ görüp görmediklerini sorardı. Kurnazlar da, tabii, onun muvaffakiyetini ifade eden rüyâlar anlatırlardı" (aynen), Adıvar, *Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 147-148.

17 Bu konuda bana yardım eden Columbia Üniversitesi'ndeki öğrencilerimden Saaleh Baseer'e teşekkürü borç bilirim.

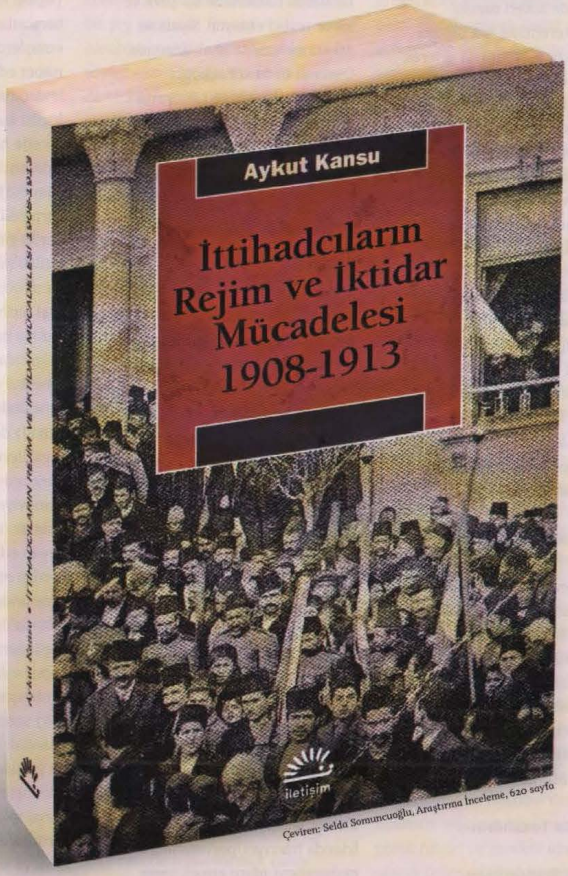
18 Robert de Caix de Saint-Aymour (1869-1870), gazetecilik sayesinde sivrilmiş ve Fransa'nın sömürgeci siyasetini desteklemiş bir kişiydi. Fransız mandası altındaki Suriye'nin yüksek komiseri General Gouraud'nun yardımcısı olarak bu bölgedeki Fransız siyasetinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

19 Metnin aslında ilginç bir hataylа "sarışın gözleri ve mavi bakışları" ifadesi geçmektedir.

20 Fransız ordusuyla Ankara hükümetinin kuvvetleri arasında 30 Mayıs 1920 günü imzalanmış olan ateşkes.

iletişim

Sancılı bir dönemin tarihçesi

Çevirren: Selda Somuncuoğlu, Araştırma İnceleme, 620 sayfa

Modern Türkiye'nin oluşum tarihinde kilit rol oynayan bir dönem, 1908-1913 dönemi. Aykut Kansu, halihazır tarih yazımının dokunmadığı zengin bir kaynak birikimine dayanan olağanüstü titiz çalışmasında, bu kısa dönemin "mânâ ve ehemmiyetini" gözler önüne seriyor.

www.iletisim.com.tr iletisim@iletisim.com.tr facebook.com/iletisimbirikim twitter.com/iletisimyayin vimeo.com/iletisim instagram.com/iletisimyayin PUNTO

Kutü'l-Amare'nin Sukutu Hakkında

1 MAYIS 1916
İKDAM

Kahraman Ordumuzu Tes'id

Dün gece İstanbul İtfaiye ve Merkez Muhafız Taburları efradı ellerinde meşaleler bulunduğu ve önlerinde askeri bando mızıkaları terennüm-saz olduğu halde Beyazıt Meydanı'na gelerek kahraman ordumuzun Kutü'l-Amare'de ihraz ettiği muzafferiyet-i azimeyi tes'id etmişlerdir. İstanbul halkı bu şehr-ayin-i hamiyete iştirak eden efradı kemal-i hararetle alkışlamış ve kahraman ordumuz için pek hararetli tezahüratta bulunmuştur.

Kutü'l-Amare Muzafferiyeti Vilayata Sürur

Edirne— İngiliz haysiyetinin iflasını ilan eden büyük muzafferiyetimiz pek azim sürura mucip olmuştur. Şehir derhal donatılmıştır. Bilhassa mektepler pek parlak tezahüratta bulunmuşlardır.

Kutü'l-Amare'nin Sukutu Hakkında

Kutü'l-Amare'nin sukutu hakkında Alman Karargâh-ı Umumisi dahi atideki tebliği neşretmiştir:
Berlin— Kutü'l-Amare'de muhasara edilen İngiliz ordusu, kahraman Osmanlı Muhasara Kıtaatı'na teslime mecbur olmuştur.
On bini mütecaviz asker Osmanlılar tarafından esir edilmiştir.

Almanya'da Tezahürat-ı Fevkalade

Marsend ve Brandenburg Başkumandanı General von Marssel resmen tebliğ ediyor:
Kutü'l-Amare'nin kahraman müttefiklerimiz tarafından zaptı ve on üç bini mütecaviz İngiliz askerinin esir edilmesi münasebetiyle haşmetli imparator ve kral hazretleri, Nisan'ın otuzuncu pazar günü bilcümle mebani-i resmiyenin donatılmasını emir ve ferman buyurmuşlardır. Mayıs'ın birinci pazartesi günü Berlin ve Brandenburg mekteplerinde merasim-i mahsusa icra kılınacak ve bunu müteakip mektepler bir gün azat edilecektir.

Almanya'nın Her Tarafında Şevk ve Sürur

Kutü'l-Amare'nin sukutu haberi Berlin'de ve Almanya'nın her tarafında harikulade bir şevk ve sürur tevlid etmiştir. Siyasi ve askeri mehafilde ahali arasında Osmanlı ordusu hakkında fevkalade sitayiş ve takdiratta bulunulmaktadır. Berlin şehri müttefik Osmanlıların şerefine donatılmıştır.

İrlanda'da İhtilal

2 MAYIS 1916
TANİN

Berlin 1 Mayıs— Danimarka'ya varid olan haberlere nazaran İngiltere'den İrlanda'ya bila fasıla mütemadiyen asker gönderilmektedir. Danimarka Telgraf Ajansı malumat-ı atiyi neşreylemiştir: Dublin'de muntazam bir muharebe cereyan eylemektedir. Sokaklarda, meydanlarda avcı siperleri hafr edilmiştir. Her tarafta mitralyözler, sahra topları faaliyette bulunuyor. İngiliz süvarisi ahaliye kılıç ve mızrak ile saldırmakta ve ahali dahi şeciane müdafaa eylemektedir.
İngiliz asakiri İrlandalıların taht-ı işgalinde bulunan binalar üzerine hurra sedaları ile hücum ediyorlar. Şehrin kısm-ı azamı alevler içindedir. General Maxwell İrlanda hürriyet-perveranına karşı muharebeyi idare etmek üzere Londra'dan azimet eylemiştir.
İhtilal İrlanda'daki kontluklardan birçoğuna sirayet ettiğinden her tarafta muntazam muharebeler cereyan etmektedir.
Hollanda'dan varid olan haberlere nazaran İngiliz erkân-ı hükümeti İrlanda hakkında bedbin görünüyor. Umum İrlanda'da idare-i örfiye ilan edilmesi bunu teyid ediyor. İngiliz sansürü İrlanda'dan gelen havadislerin cümlesini men eylemiştir.
İrlanda'dan alınan son malumata nazaran Dublin'de caddelerdeki kaldırımlar sökülmüş ve tramvay vagonları ve otomobiller ve sair arabalar barikat olarak istimal edilmektedir. Muharebat esnasında iki Katolik rahibi fevkalade cesaret göstermiştir. Bu iki rahip yağmur gibi kurşun yağdığı halde asla korkmayarak barikatlardaki mecruhlara yardım etmişlerdir. Rahibin birine kurşun isabet edip düştüğünde diğeri imdadına koşmuş ve o dahi bir İngiliz kurşunuyla düşmüş ve bu suretle her ikisi de terk-i hayat eylemiştir. Bütün gece sokakların cümlesinde zulmetler içinde harp edilmektedir.
Berlin gazeteleri İrlanda İhtilali'nin esbab-ı tarihiyyesinden bahsederek İrlanda'nın nüfusu 1841 tarihinde sekiz milyon olduğu halde 1901 senesinde dört milyondan daha az bir miktara tenezzül eylediğini ve 1850 senesinden 1900 senesine kadar İrlanda'dan dört milyon ahalinin İngilizlerin vaz' eylediği zalimane kavaninin bais olduğu sefalet-i maneviye ve iktisadiyeden halas bulmak üzere hicret eylediğini beyan ediyor. Yine bu gazetelerin verdiği malumata nazaran 1641 senesinden 1649 senesine kadar İrlanda'da altı yüz bin İrlandalı İngilizler tarafından ya katledilmiş yahut esir olarak Hind-i Garbi'ye satılmıştır. 1849 senesinden 1867 senesine kadar yüz on bin İrlandalı çiftçi ailesi cebren yer ve yurtlarından kovulup tagrib edilmiştir. İrlanda'daki arazinin yarısı sekiz yüz kadar İngiliz lorduna ait olup bunlar Londra'da zevk ve sefa etmekte ve İrlanda ahalisinin kanını emmektedir.

İngiltere'de İsviçre Amelesi

3 MAYIS 1916
İKDAM

Berlin— İngiltere'de sanayi-i harbiye fabrikalarında çalışmak üzere İsviçre'den götürülen sanayi-i nazike erbabının idare-i

askeriyeye tabi tutulması ve her gün tahammül edilmeyecek derecede uzun müddet çalıştırılması ve memleketlerine avdete müsaade edilmemesi şimdi İsviçre hükümetine malum olduğundan kariben İngiltere hükümeti nezdinde diplomasi teşebbüsatında bulunmaya karar verilmiştir.

İrlanda-Fedakâr Bir Kadın

3 MAYIS 1916

TANİN

Berlin— İrlanda usatından İngilizlerin eline düşenler meyanında Constance Markievicz bulunuyor. Bu fedakâr kadın gizli mühimmat ve esliha depolarından otomobil ile mühimmat ve esliha taşımak suretiyle İrlanda ihrazına muavenette bulunmuştur. [...]

Kutü'l-Amare Muzafferiyeti Münasebetiyle Halil Paşa'ya Nişan İ'zamı

4 MAYIS 1916

İKDAM

Irak Ordusu Kumandanı Halil Paşa'ya Avusturya-Macaristan İmparatoru tarafından Demir Tac Nişanı'nın birinci rütbesiyle harp madalyası verilmiştir.

Amerika Gazetelerinin Fikri

6 MAYIS 1916

TANİN

Bir İngiliz muhibi olan New York Tribune gazetesi: İngilizlerin Kutü'l-Amare'de uğradıkları hezimet bütün dünyada fevkalade büyük bir aks husule getirecek ve İngiltere'nin bütün âlemdeki haysiyetini sektedar edecektir. Dublin şehri kül haline inkılap ettiği sırada İrlanda İhtilali İngiltere'nin eblehane siyasetinin su-i neticesini bütün vahametiyle göstermiş ve Kutü'l-Amare'nin sukutu ise askeri heyat-ı seferiyyesinin İngiltere için ne kadar meş'um olduğunu meydana çıkarmıştır.

Gelibolu mağlubiyetinden sonra Kutü'l-Amare hezimetil Halbuki İngillz Hükümeti hakikat-i hâli idrak etmemekte ısrar eyliyor. Laf söylemekten başka bir şey bilmiyor. Harpten çok zaman evvel ve harp esnasında İngiltere kendi ahalisini aldatmaktan başka bir şey yapmadı. Fransa'yı harabiye mahkûm etti. Ve yalan söylemekten farig olmadı. Bu da birkaç İngiliz siyasi ricalinin marifetidir ki muzır neticeleri Flander'de, Asya'da, İrlanda'da, hasılı bütün dünyada müşahede olunmaktadır.

Bir Milyon Lira Yanında Değilmiş

9 MAYIS 1916

İKDAM

Bağdat— Kutü'l-Amare'nin teslimi şeraitinden biri olarak evvelce General Townsend tarafından teklif olunan bir milyon lira Generalin nezdinde mevcut olmayıp kabul edildiği takdirde İngiltere'den celb ettirileceği tahkikat neticesinde anlaşılmıştır.

Beynelmilel Sosyalist Konferansı

9 MAYIS 1916

İKDAM

Bern— Bura gazetelerinden biri İkinci Beynelmilel Sosyalist Konferansı'nın bir beyannamesini neşreyliyor. Konferans, bu beyannamede milletleri harbi bir an evvel neticelendirmek üzere her türlü vesait ile çalışmaya davet etmektedir. [...]

Genç Dernekleri Teşkilatı

10 MAYIS 1916

İKDAM

"Gençliğini temin eden millet istikbalini de temin etmiş demektir." Osmanlı Genç Dernekleri hakkındaki kanun-ı muvakkat ahiren neşr ve ilan edilmişti. Bu teşkilatın icraatına dair olan tamimname de yakında Harbiye Nezaret-i Celllesi tarafından neşr ve ilan olunacaktır. Teşkilat Memalik-i Şahane'deki bilcümle Osmanlı gençlerine şamil olup 12 yaşından 17 yaşına kadar olan gençlerden (Gürbüz Dernekleri) ve 17'den sinni esnan-ı askeriyyeye dâhil olacak seneye kadar olan gençlerden de (Dinç Dernekleri) teşkil edilecektir. [...]

Gürbüz Derneklerinde her 60 gençten —mekteplerde bir sınıf gençlerinden ibaret bulunmak üzere— (kısım) ve Dinç Derneklerinde ise 180 kişiden (bölük) teşkil olunacaktır. Gürbüz Dernekleri mektepten muallimleri veya hususi tayin olunan rehberler tarafından, Dinç Dernekleri ise memurin-i askeriye tarafından sevk ve idare olunurlar. Her mıntıka bir mıntıka derneği teşkil edecektir. Harbiye Nazırı Enver Paşa hazretlerinin nezareti altında bulunan işbu teşkilatın icra ve idaresinden kolordu kumandanları vilayattaki en büyük memurin-i mülkiye (kendi mıntıkaları dahilinde) mesuldürler. Harbiye Nezareti'nin vereceği emirleri icra ve tatbik etmek ve işbu teşkilata nezaret edip talimnamelerin tanzim ve tatbikini temin eylemek üzere (Genç Dernekleri Müfettiş-i Umumiliği) namıyla bir müfettişlik tesis edilmiştir. İki aydan beri bu maksada vusul için müfettişlik, lüzumu olan hazırlıkları ifa ile iştigal etmiş ve İstanbul'daki bilumum mekâtip muallimlerine gerek nazari ve gerekse ameli olarak tedrisatta bulunmuştur. [...]

Genç Dernekleri Teşkilatı'ndan beklenen faide kuvve-i milliyenin teksifi ve binnetice memleketin kuvve-i milliye ve müdafaasının tezayüdüdür. [...]

Bütün gençlik, jimnastik ve idman talimleri ve koşu, sıçrama, tırmanma, taş atma gibi talimlerle ve sonra kıta dâhilinde toplu talimlerle ve bahusus arazi üzerinde tarassut, keşif, rapor vermek ve vaktin, mesafenin ve

mahallin tayini, bir kaza vukuunda ilk yapılacak tedabir ve imdat, basit kavaid-i sıhhiye, ilh. şeyleri öğrenecektir. Bütün gençlik çeviklik, tendürüstlük, meşakkata tahammül, her türlü ahval ve harekâtında intizama muhabbet, itaat ve sadakat, emniyet, muhabbet, arkadaşlarla iyi geçinmek, halikayı ve vatanı sevmek gibi fazail ve hasletlere alıştırılacaktır. Tütünün ve müskiratın ve diğer su-i istimalatın zararları öğretilecektir. İşte bu suretle nesl-i ati bedenen, ruhen ve ahlaken terbiye edilmiş olacaktır. Mini mini yavrular, hayatın herhangi şerait dâhilinde ve dünyanın her tarafında muvaffak olabilecek tarzda cesur, kavi birer insan-ı kâmil olarak yetiştirilecektir. Böyle bir terbiyeye tabi olarak yetişen gençlerlinl vatan tehlikede olduğu zaman da silaha sarılıp onu muvaffakiyetle müdafaa edebilecekleri de şüphesizdir. [...]

Mektepler Bayramı

10 MAYIS 1916

İKDAM

Tedrisat-ı İbtidaiye Meclisi'nin müzakeratından bahsederken, her sene muayyen bir günde İstanbul mekâtib-i ibtidaiyesinin talebesini bir bahçeye toplayarak "Mektepler Bayramı" vücuda getirmek tasavvurunda bulunulduğunu yazmıştık. Haber aldığımıza göre İstanbul Maarif Müdüriyeti memlekette Mart ayı zarfında terbiyevi bir gaye takip edilerek yapılan bu ilkbahar bayramının bizde de tesisini tasavvur ederek programını tertip etmiştir. Yalnız bu sene, geç karar verilmiş olduğundan İstanbul mekâtib-i ibtidaiyesi ilkbahar bayramını Gülhane Parkı'nda toplanarak tes'id edeceklerdir.

Şehrimizde İdman Müsabakası

10 MAYIS 1916

İKDAM

Darülmuallimin, Nisan'ın yirmi dokuzuncu cuma günü öğleden sonra saat iki buçukta Kadıköyü'nde İttihad Spor Kulübü'nde talebeler arasında terbiye-i bedeniye müsabakası tertip etmiştir. Bu müsabakada atlama, halat çekme, bisiklet yarışları ve top oyunları icra edilecektir.

Liebknecht'in Tevkifi Meselesi

12 MAYIS 1916

İKDAM

Berlin— Relchstag Meclisi'nin dünkü içtimaında sosyalistler, Liebknecht hakkındaki takibat-ı adliyenin tatili ile kendisinin serbest bırakılmasını teklif etmişlerdir. Meclis, bu teklifi Nizamname-i Dâhili Encümeni'ne havale etmiştir. Nizamname-i Dâhili Encümeni bu sabah akdettiği içtimada mezkûr teklifi üç reye karşı ittifak-ı ârâ ile reddetmiştir. Müzakere esnasında encümen raportörü, Liebknecht'in kendisinin hin-i tevkifinde kuvve-i zabıtaya karşı mukavemet gösterdiğini beyandan sonra şu sözleri ilave eylemiştir:

"Liebknecht düşman hükümetlerin menafii dairesinde hareket etmiş ve cürm-i meşut halinde yakalanmıştır. Binaenaleyh kendisinin mebusların muafiyet ve masuniyetinden istifade edebilmesi imkânsızdır."

Sosyalist mebuslar Liebknecht'in tevkifi meşru olduğunu tasdik etmekle beraber parlamentonun hukuki icabat-ı adliyye ve hukuklyyenin fevkinde bulunduğunu, Liebknecht'in tahrikatı Alman Milleti üzerinde hiçbir tesir icra etmediğini beyan eylemişlerdir.

Daha pek çok mebuslar dahi Liebknecht tarafından yapılan tahrikatın ehemmiyet ve vahametinden bahsetmişlerdir. Mebuslar Liebknecht'in harekât-ı vakıasını Almanya'da ve memalik-i ecnebiyyede Reichnecht'ın nüfuz ve haysiyetini nakisedar edecek bir mahiyette bulunduğunu söylemişlerdir.

Rusya'da İhtilal Tertibatı

13 MAYIS 1916

İKDAM

Berlin— Novia Veremia gazetesi Petersburg zabıta-i siyasiyesinin vasi bir mikyasta ihtilal teşkilatını meydana çıkarmış olduğunu yazıyor. İhtilalin maksadı müdafaa-i milliyeyi tahrip etmek idi. Petersburg ve Moskova'da amele ve talebeden birçoğu tevkif olunmuştur. Mesakinde icra kılınan taharriyat neticesinde bir çok emarat-ı katiyyeye dest-res olunmuştur. Seksen kişi Petersburg'tan teb'id olunmuştur. Pasaportları muntazam olmayanlar da derhal teb'id olunmaktadırlar. Hükümette bu yüzden büyük bir endişe ve asabiyet hükümfermadır. Moskova Kumandanı pazar ve yortu günleri sokaklarda hatta kilise ve kahvehane önlerinde bile içtimaları men eylemiştir. Paskalya'dan beri sokaklarda birçok devriyeler gezmektedir.

İngiltere'de Askerlik ve Amele Cemiyetleri

16 MAYIS 1916

İKDAM

Berlin— Kopenhag'dan iş'ar olunduğuna nazaran Hizmet-i Mecburiye-i Askeriye Kanunu'nun kabulü İngiliz amele cemiyetlerinde büyük galeyan zuhuruna sebep olmuştur. Glaskow'da mühimmat imalatı hakkındaki nizamat ile kavanin-i askeriyye aleyhinde olmak üzere harekât-ı isyaniyye zuhur etmiştir. İşbu hareket rüesasından üçü idam diğer üçü taht-ı tevkife alınmıştır. Ahval o kadar vahimdir ki mühimmat fabrikaları ve depolar asker muhafazası altına alınmıştır.

Maden Amelesi Cemiyeti'nin Bir Kararı

İngiliz Maden Amelesi Cemiyeti ahiren akdeylediği konferansta yüz otuz beş bin rey-i muhalife karşı beş yüz seksen üç bin rey ile mecburi Hizmet-i Askeriye Kanunu'nun esası

aleyhinde bir suret-i karar ittihaz eylemiştir. Mezkûr suret-i kararda mecburi hizmet-i askeriyenin her ne zaman tevsiine teşebbüs edilir ise amele cemiyetinin derhal müteyakkız bulunarak buna mani olacağı beyan edilmiştir.

Rus Amelesinin Tavır ve Hareketi

16 MAYIS 1916

TANİN

Kopenhag— Burada münteşir Sosyal Demokrat gazetesinin aldığı bir habere göre Rus amelesi Kanunusani'nin 23. günü Rus İhtilali'nin sene-i devriyesini umumi bir grev ilanı ile tes'id etmiştir. Yalnız Petersburg'da o gün 100 000 Rus amelesi terk-i eşgal eylemiştir. Amele nümayiş alayları tertip ve kıtaat-ı askeriyyenin önünden geçmiştir. Askerler nümayişçilerin kırmızı bayraklarını selamlamışlardır. Başka yerlerde vuku bulan nümayişlerde amele ile askerler ihtilal şarkıları söylemişlerdir.

İtalyan Amele Cemiyeti

16 MAYIS 1916

TANİN

Berlin 13— Londra'dan istihbar ediliyor: İtalyan Amele Cemiyeti'nin içtimaında Londra Sosyalist Konferansı'na iştirak edilmemesine, beynelmilel bir konferans akdi için teşebbüsat-ı lazıme icra olunmasına karar verilmiştir. Amerika Amele Cemiyeti tarafından teklif olunduğu üzere bütün muhasım ve bitaraf memleketlerin sendikalarından müteşekkil olarak akdedilecek konferansa iştirak edilmesi de karargir olmuştur.

İtalyan Amele Cemiyeti'nin diğer mukarreratı, İtalya Hükümeti tarafından ameleyi himaye eden kanunların kısmen ilgası, gala-yı es'ar sebebiyle amelenin ızrarı aleyhindedir. Hükümetin bu hususta pek geç ittihaz etmiş olduğu tedbir katiyen gayri kâfi görülmektedir. Bu müzakerat ve mukarrerat İtalyan sendikalarında ne derin bir hoşnutsuzluk ve sosyalist esaslarını muhafaza için de ne kavi bir azim ve metanet mevcut olduğunu göstermiştir.

İki Hanım Memure Aranıyor

19 MAYIS 1916

TANİN

Rüştiye şahadetnameli biri gişede müşterilerden para almak üzere hesaba aşina diğeri terzihanede müşterilere kumaş beğendirtmek ve fiyatlarını söylemek için bir dereceye kadar modadan anlar iki Müslüman hanıma ihtiyaç vardır. Şeraitini anlamak üzere talip olanların Mayıs'ın dokuzuncu pazartesi günü kable'z-zeval saat on birde şirketin Yeni Postahane civarındaki merkezine müracaat buyurmaları rica olunur.

Eşya-yı Askeriye Anonim Ticaret Şirketi

Spor Müsabakaları

19 MAYIS 1916

TANİN

Şehrimizde bütün spor kulüplerinin iştirakiyle fırka kumandanı Cafer Tayyar Bey'in taht-ı himayesinde Altın Ordu İdman Yurdu şerefine bugün Kadıköyü'nde İttihad Spor Kulübü'nde Galatasaray ve Fenerbahçe kuluplerinden müntahab bir heyete karşı Altın Ordu Kulübü'nün futbol müsabakası ve müteaddid yarışlar icra edilecektir.

Fikret Abidesi

19 MAYIS 1916

İKDAM

Büyük Şairimizin Hatırasını Te'yid İçin Abide

Şair merhum Fikret'in hatırasını te'yid zımnında bir abide vücuda getirmek üzere Abdülhak Hamid Beyefendi'nin riyaseti altında Mehmet Cavit, Hüseyin Cahid, Doktor Rıza Tevfik, Ahmet İhsan, Satı, Doktor Adnan, Hamid, Celal Sahir ve Kemal beylerden mürettep bir cemiyet teşekkül etmiştir. "Tevfik Fikret Abidesi Cemiyeti" şehrimizin en münasip bir mevkiine rekz edilecek abidenin mesarifi vesait-i muhtelife ile temin edilecektir.

"Servet-i Fünün" mecmuası, Fikret'in eski arkadaşlarının Fikret hakkında yazdıkları makalelerle intişar ederek bu pek güzel teşebbüse ibtidar eyleyecektir.

Hükümetimizin müsaade-i resmiyesine iktiran eden teşebbüs-i mezkûreden dolayı müteşebbislerini tebrik ederiz.

Darülbedayi Heyet-i Temsiliyesi

19 MAYIS 1916

İKDAM

Darülbedayi Heyet-i Temsiliyesi tarafından Mayıs'ın yedinci cumartesi günü Tepebaşı Tiyatrosu'nda gündüz hanımlara akşam umuma mahsus olarak Ahmet Nuri Bey'in Hisse-i Şayia unvanlı üç perdelik mudhikesi temsil olunacaktır.

İzmir'e Tayyare Hücumu

28 MAYIS 1916

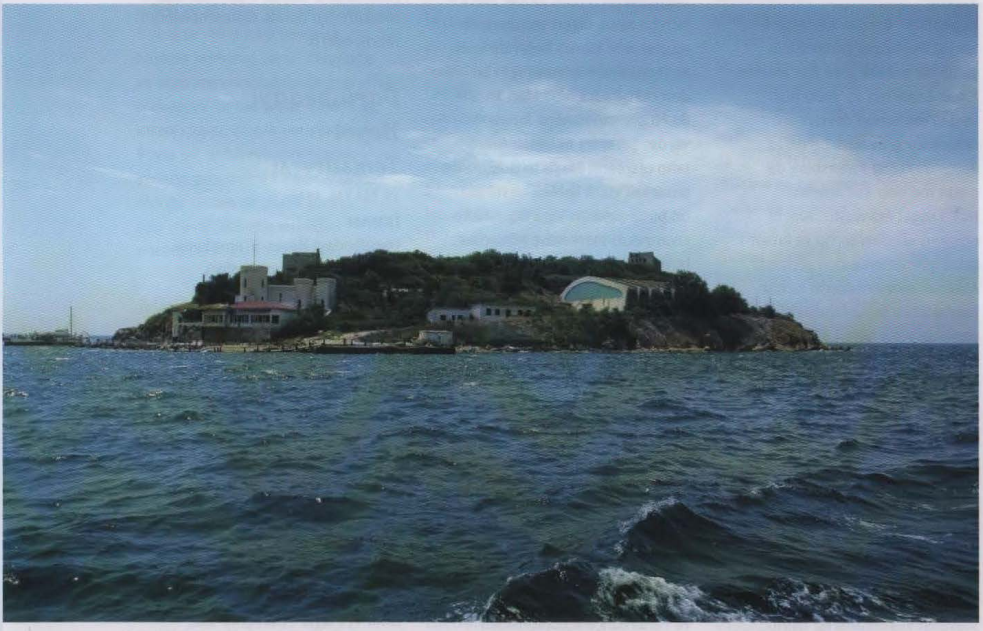
TANİN

İzmir 13 Mayıs Dün gece saat üçte dört tayyare şehrimizin mevaki-i muhtelifesine 16 bomba atmıştır. Ahaliden üç kadın bir çocuk mecruh ve üç erkek şehit olmuştur. Bombaların infilakından birkaç hane ve dükkân harap olmuş ve bazı mahallatın camları kırılmıştır. Hükümetimiz bombardımandan evleri yıkılanları muhasım tebaanın hanelerine ve onları da kiliselere yerleştirecektir. Şehit düşen bir polis ile iki gencin cenaze meresimi gayet parlak bir surette icra edilmiş ve bütün müessesat-ı resmiyye ve milliyye merasime iştirak etmiştir.

Vali Bey geceleyin felaketzedelerin hanelerini dolaşarak istirahatlarını bizzat temin etmiştir.

GÖZDEN KAÇANLAR

"Gözden kaçanlar" yazı dizimize geçtiğimiz aylarda "yamyassı" olmuş fotoğrafları basına yansıyan Yassıada ve Sivriada ile başlıyoruz. İstanbul'un en ücra iki adasının geçmişini, kalıntılarını, ıssızlığını hatırlarken şimdilerde kongre ve turizm merkezine dönüştürmek adına bu adaların nasıl tahrip edildiklerini anlatmak istedik.

Yassıada genel görüntü.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 7 Temmuz 2013.

Bu yeni yazı dizisiyle Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi olarak İstanbul'da gözden kaçan tarihi mirası gündeme getirmek ve kentin, anıtsal yapılarının gölgesinde kalmış, apartmanların arka bahçesinde unutulmuş, çitlerle gizlenmiş görünmeyen kalıntılarını hatırlatmayı hedefliyoruz.

Bu mirası oluşturan öğelerin bir zamanlar kent yaşamında nasıl bir yer tuttuğuna bakarken, günümüzde kente ve kent yaşamına nasıl dahil olabileceklerini de tartışmalarımıza dahil etmek istiyoruz. Bazen turistik bazen de kentsel rantlar uğruna feda edilmek istenen nice ilginç ve sözde korunmuş yapı ve yer var İstanbul'da.

Sadece arkeolojik değeri olan yapılara değil, kentin hafızasında ve anılarında şu ya da bu şekilde bir zamanlar var olmuş her türlü döneme ait yapıya değinmeyi öngörüyoruz. İstanbul kentini özel yapan, bu çok tarihli katmanların birlikte yaşama çabaları.

Her ay bize ayrılan sayfalarda, gündeme taşımaya çalışacağımız kültür varlıklarını arkeoloji, mimarlık ve mimarlık tarihi, sanat tarihi ve tarih gibi disiplinler bağlamında aktarıp, bu kültür varlıklarının mevcut durumlarını, risklerini ve gündelik yaşantımız içinde nasıl daha iyi bir yere sahip olabileceklerini tartışacağız.

Aylık dosyalarımız farklı kişilerin katkılarıyla oluşacağından, konu teşkil edebileceğini düşündüğünüz yerlerle ilgili bilgileri bizimle paylaşmanızı ve İstanbul'un hafızasına okurlar olarak da bir katkı sağlayabileceğinizi hatırlatmak isteriz. Belki de şimdilik "gözden kaçanlar", el birliğiyle tamamen kaybolmaktan kurtarılabilir.

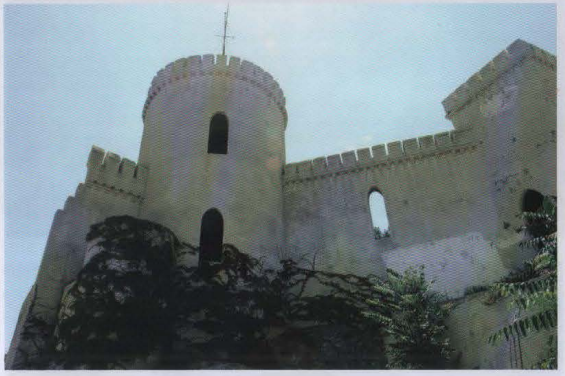
ARKEOLOGLAR DERNEĞİ İSTANBUL ŞUBESİ
istanbul@arkeologlardernegi.st.org

ISSIZ ADALAR: YASSIADA-SİVRİADA

ZEYNEP KUBAN - YİĞİT OZAR

YASSIADA (PLATEIA/PLATI/PLATE) TARİHÇE

Yassıada ve Sivriada, hiçbir zaman düzenli bir iskâna sahip olmadıkları için gözden ve gönüllerden uzak iki ada olmuştur. Yankı bulacak çarpıcı olaylara sahne olmadıkça da kentin gündeminde yer almamışlardır. Aslında iki adanın tarihi, özellikle de Yassıada'nınki, İstanbul gibi çokkatmanlıdır. Artemidoros (MÖ 2. yüzyıl), Plinius (MS 1/2. yüzyıl) veya Byzantionlu Stephanos (MS 6. yüzyıl) gibi yazarlar adalardan çeşitli vesilelerle bahsetseler de, Yassıada'nın mimarisiyle ilgili net bilgi sunmazlar. Toprak üstünde bugüne kadar Hıristiyanlık öncesi veya erken Hıristiyanlık dönemlerine ait herhangi bir mimari kalıntı tespit edilmiş değildir. 1998 yılındaki kısa yüzey araştırması ve bazı tespit çalışmaları dışında bir arkeolojik kazıya sahne olmadığı için, Plati'nin erken dönemleri maddi kalıntıları açısından karanlıktadır.

Yassıada, İngiliz Elçisi Bulwer'in sahilde yaptırdığı yapı.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 7Temmuz2013.

MS 9. yüzyıldan sonra adı daha sık anılan adada Aziz İgnatius'un kendisi için bir manastır inşa ettirdiği bilinmektedir. Paphlagonialı Niketas, Kırkşehitler Kilisesi ve bir manastırdan oluşan yapı kompleksinin, bir dönem Rus korsanları tarafından zarar görmüş olduğunu, ancak Aziz Ignatius'un zamanında tamir edildiğini bildirir. Dini bir inziva yeri olmasının dışında, ada siyasi sürgünler için de kullanılmış ve politik rolünü daha o yıllarda göstermiştir. İmparator I. Manuel Komnenos'un 12. yüzyıla ait mühürlü bir belgesinde Yassıada'daki yapıların adları geçer. Belge, manastır ve kilisenin bu dönemde aktif olduğunu gösterir. Plati'ye sürgün edilenler arasında 12. yüzyılda VIII. Konstantinos'un generallerinden Basileios, Strategos Prusianos ve Logothetes (Başbakan) Konstantinos Dalassenos bulunmaktadır. 14. yüzyılda buraya gömülmek istenen önemli dini şahsiyetlerin varlığını da yine yazılı kaynaklardan biliyoruz.

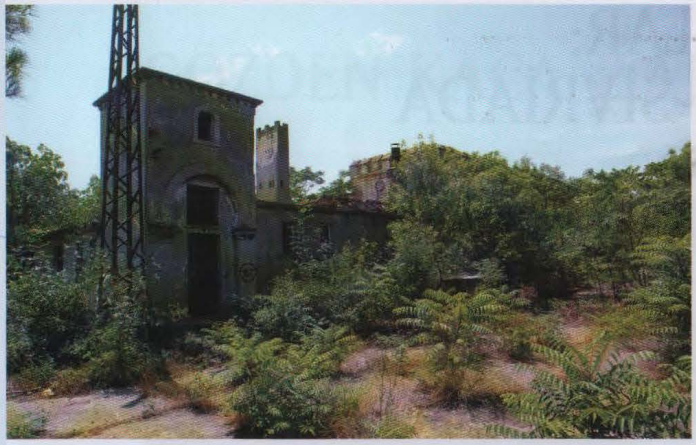
İstanbul'un fethinden sonra uzun süre ilgi görmeyen adayı 1857 yılında İngiliz Elçisi Sir Henry Bulwer, Kosti adlı bir şahıstan satın alır ve şahsi kullanımına tahsis eder. Zamanın kaynakları adada yapılan eğlenceleri anlata anlata bitiremez; bu yüzden de kaynaklar tarandığında yapıların niteliğinden ziyade Bulwer'in dedikoduları ön plana çıkar. Yaklaşık on beş sene kadar süren bu İngiliz döneminden sonra ada Mısır Hıdivi İsmail Paşa'ya satılır. Ancak Hıdiv ailesi herhangi bir mimari eklenti yapmaz ve ada hızlıca unutulur ve bakımsızlaşır.

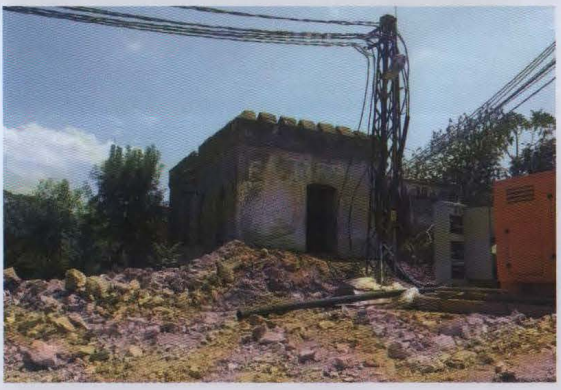

MESA İnşaat tarafından yerleştirilen "korunacak tarihi yapı" tabelası, yapılan tahribatı engelleyemiyor. Bizans dönemi hücreli yapı ve tepedeki Bulwer yapısı iç içe.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 3 Ağustos 2015.

1947 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından alınan ve askerlerin eğitimi için kullanılan Yassıada, belki de en çarpıcı yıllarını 1960-61 arasında yaşar. Adnan Menderes ve hükümet üyelerinin yargılandığı ve idam edildiği ada olarak Türkiye'nin toplumsal hafızasında yer alır. Tari-

Bulwer'in tepedeki yapısı, inşaat öncesi.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 7 Temmuz 2013.

Tepedeki yapının inşaat başladıktan sonraki hali.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 3 Ağustos 2015.

hin bu sayfası yakın tarihimizde sıkça siyasi malzeme olarak kullanılmıştır ve istismarı da hâlâ sürmektedir.

1978 yılına kadar Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın idaresinde kalan ada daha sonra kullanım dışı kalır. Alınan bir kararla 1993 yılında İstanbul Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesi'nin kullanımına tahsis edilse de bu işlevi sadece iki yıl sürer ve bundan sonra tekrar boş kalır. Son yıllarda hafta sonlarında günlük turlarla buraya yüzmeye gelen çok sayıda İstanbullunun dışında, Yassıada dalgıçlar için ilginç ve değerli bir yer olmuştur.

Yassıada ve Sivriada İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) tarafından önerilen çeşitli fantastik simge heykellerle zaman zaman gazete başlıklarına düşse de gündeme son gelişi, 2015'te bir turizm ve kongre merkezi için imara açılıp ağaçların sökülmesi, "yassılaştırılması" ve birçok binanın yıkılması vesilesiyle oldu.

YASSIADA'DAKİ MİMARİ İZLER

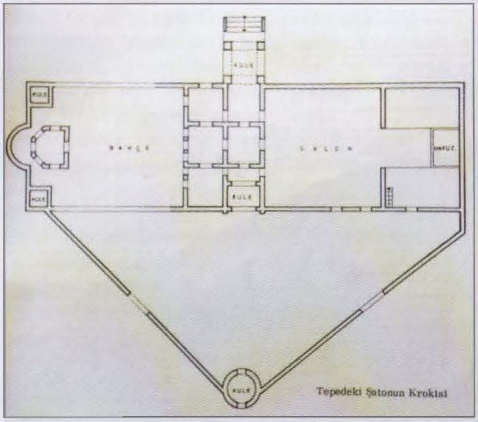
Adadaki yapı kalıntılarıyla ilgili olarak 1998 yılında Erendiz Özbayoğlu'nun yürüttüğü yüzey araştırması ve Semavi Eyice'nin öğrenciliği sırasında yaptığı bir ziyaretin fotoğrafları ve notları önemli bir kaynak oluşturur. Günümüzde neredeyse sadece 19. ve 20. yüzyıl yapıları görülse de, Bizans dönemi katmanları bu yapıların altlarında hâlâ mevcuttur. Adada yapılan araştırmalarda ayrıca çeşitli sarnıçların varlığı belgelenmiştir.

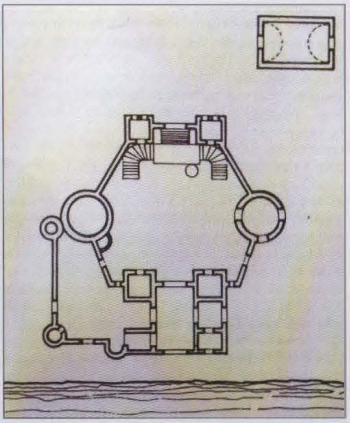
Elçi Bulwer 1864'te Mimar Konstantinos Dimadis'e adada Ortaçağ şatosu görünümünde iki köşk yaptırtır. Sivri kemerli, kuleli iki yapı kompleksinden biri deniz kenarında, diğeri de adanın en tepe noktasında yer alır. Arkeoloji tarihi açısından enteresan bir detay da şudur: Yapının mimarı Dimadis olsa da projenin uygulamasını ve kısa bir süreliğine adanın kâhyalığını üstlenen kişi, Bergama kazılarından tanınan Carl Humann'dır. Humann'ın günlüklerinde buraya köşklerin dışında çeşitli seraların da inşa edildiğini yazar. Yapılarla ilgili ciddi bir mimari belgeleme yapılmadığından, daha sonra gerçekleşen niteliksiz onarımların ve eklerin orijinal dokudan neler götürdüğünü söylemek zordur.

Semavi Eyice, Deniz Kuvvetleri'nin adadaki imar faaliyetlerinden önce, henüz öğrenciyken bazı gözlemler yapar ve Bulwer'in tepedeki yapısının avlusunun altında sıralanmış hücrelerin yer aldığını anlatır. Özbayoğlu'nun araştırması sırasında bu hücrelerin rölöveleri alınır. Burada tepeden ışık alan bir koridor boyunca sağlı sollu dizilmiş beşik tonozlu küçük mekânlardan oluşan bir yapı kompleksi bulunmaktadır. Araştırmanın yapıldığı tarihte hücrelerin bulunduğu alanın hemen bitişiğinde Su Ürünleri Fakültesi Dekanlık binası bulunmaktaydı. Kaynaklarda adı geçen Aziz Ignatius zamanındaki manastırın kalıntılarına ait olması gereken bu hücreler hem 19. yüzyıl hem de 20. yüzyıldaki imar faaliyetlerinde ciddi zararlara uğramıştır.

Eyice, Bulwer'in yapılarında Bizans dönemine ait yapı malzemesi kullanıldığını anlatır. Tepedeki şatoya ait bilinen tek kroki de yine Eyice'ye aittir. Bizans dönemi hücrelerinin sıvalı olmalarından dolayı onların da özgün yapı malzemeleri konusunda ve duvar örgüleri hakkında bir analiz ve yorum yapılamamıştır. Yassıada'da 1952 yılında bulunan küçük bir definede tamamı 11. yüzyıla ait çok sayıda sikke bulunmuştur.

Seralar 20. yüzyıla gelemeden tahrip olmuş olsa da Bulwer'in şatoları 20. yüzyıl eklentileri arasında sıkışıp

Tepedeki ve kıyıdaki şato görünümlü yapının Semavi Eyice tarafından çıkarılan krokileri.

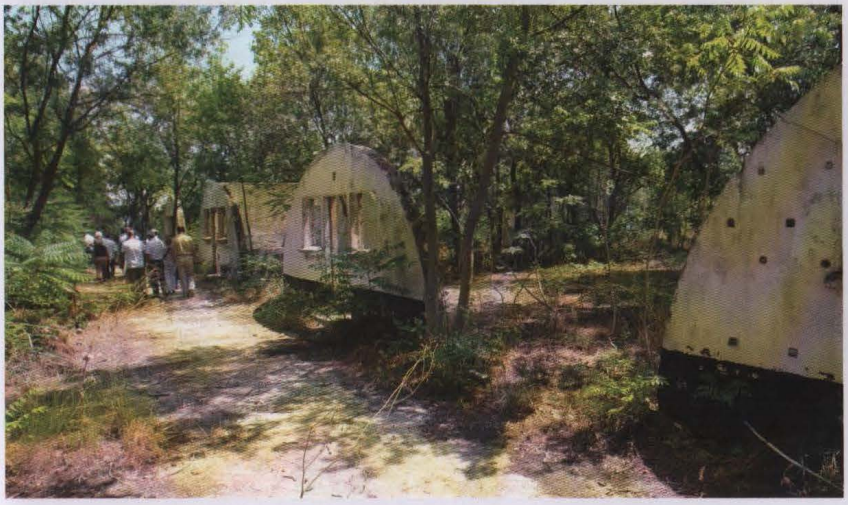
"Marmara'da İki İskoç Şatosu", *Sanat Tarihi Araştırmaları* 2 (Nisan 1988): 25-34.

kalmıştır. Tamamen yıkılmış olmaları da bir tesellidir.

20. yüzyılda Deniz Kuvvetleri Komutanlığı tarafından eklenen eğitim ve konaklama yapıları ile idari yapıların hemen hemen hepsi son imar faaliyetlerinde belgelenmeden yıkılmıştır. Bu yıkımdan Yassıada mahkemelerinden dolayı tanınan ve manevi ve toplumsal bellek açısından önemli görülen spor salonu kurtulmuştur. 1952-60 yılları arasındaki zaman diliminde inşa edilen bu yapı aslında İstanbul'un brütalist mimari mirası açısından da önemli sayılır. Beşer metre aralıklarla yerleştirilen sekiz kiriş yaklaşık 30 metre uzunluğunda bir açıklığı geçer. Dinamik taşıyıcı strüktürün hem iç mekânda hem de dış cephede görünür kılınması dönemin çağdaş mimari yaklaşımlarına uygundur.

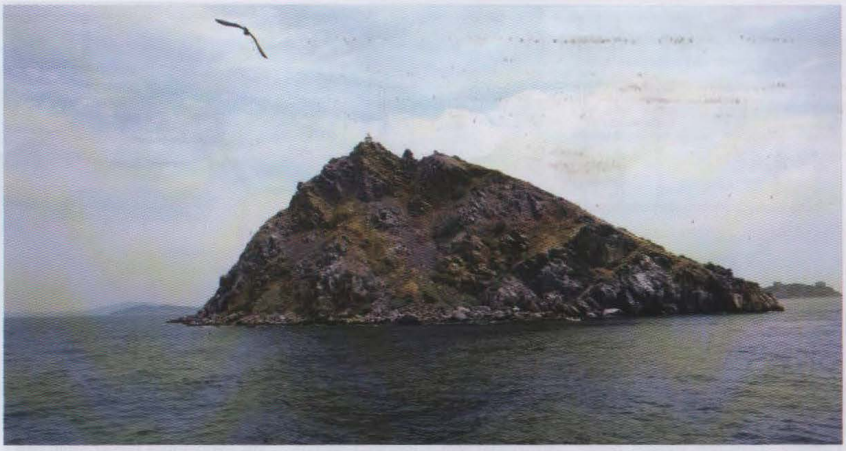
SİVRİADA-OKSEİA

Bizans döneminde Yassıada gibi bir sürgün ve inziva yeri olarak kullanılmış olan Sivriada'nın Hıristiyanlık öncesi dönemleriyle ilgili pek bilgi yoktur. Adadaki dinsel yaşamın varlığı yazılı olarak MS 9. yüzyıl kaynaklarında karşımıza çıkar; önemli dinadamlarının burada inzivaya çekildiğinden ve adanın devlet hapishanesi olarak da kullanıldığından söz edilir. Eski Yunancada adı Ὀξειά'dır (Okseia: Sivri), ancak Aydos/Başıbüyük yakınlarında benzer isimli başka bir muhitin varlığı, kaynaklarda ve ilgili yorumlarda sıklıkla karışıklıklara neden olmuştur. Sivriada'nın bir süre taşocağı olarak kullanıldığı ve Haydarpaşa mendireğinin de buradan gelen taşlardan inşa edildiği bilinir. II. Mahmud döneminden itibaren İstanbul'daki köpekler dört defa toplatılıp bu adaya bırakılmıştır. 1910 yılında Sivriada'ya bırakılan ve bir süre sonra açlıktan birbirini yemeye başlayan 80 bin köpeğin uğultularının İstanbul'dan dahi duyulduğu anlatılır. Bu dönemlerde İstanbul'da meydana gelen deprem veya işgal gibi olayların köpeklere çektirilen eziyetten kaynaklandığı halk arasında bir rivayet olarak söylenegelmiştir.

Yassıada'nın yeşil dokusu içinde askeri dönemin izleri olan barakaların kalıntıları.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 7 Temmuz 2013.

Sivriada, genel görüntü.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 7 Temmuz 2013.

İsmini sivriliğinden alan adanın topografyası, taşocağı olarak kullanılması nedeniyle, ismini hak etmeyecek derecede değiştirilmiştir.

ARKEOLOJİK KALINTILAR

Yapılan kısa süreli yüzey araştırmalarında bu adanın da Bizans dönemine ait bir yapı stoku barındırdığı görülmüştür. Adanın batısında, manastırın bir bölümüne ait olduğu düşünülen mahfuz bir biçime sahip bir yapı kalıntısı tespit edilmiştir. Bunun dışında Bizans dönemi mendirek kalıntısı ve adanın zirvesinde bir gözetleme kulesi ile biri tepede biri de liman alanında olmak üzere iki sarnıç kalıntısı da belgelenmiştir. Liman alanındaki sarnıç örtüsünün yarısının yakın zamana kadar özgün halini koruduğu, üst örtüsünün üç kubbeyle örtülü, duvar örgüsünün de taş tuğla almaşık bir örgüye sahip olduğu kaydedilmiştir. İncelemeye göre, taşocağının doğusundaki diğer sarnıç üç bölümlü ve üç kubbeyle örtülüdür. Adanın güneye bakan dik eğimli yamacında taş tonozlu bir tünel (suyolu) kalıntısı vardır. Bu kalıntıların dışında, İstanbul Kültür Envanteri çerçevesinde İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin 93666 no'lu dosyasındaki fotoğraflarda bir manastır kilisesinin apsisi olduğu düşünülen taş-tuğla örgülü bir duvar kalıntısı da mevcuttur. Adanın dik yamaçlarının teraslanması için yapılan istinat duvarları da günümüzde yer yer izlenebilmektedir.

Sivriada, Bizans dönemi sarnıç kalıntısı.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 7 Temmuz 2013.

YASSIADA-SİVRİADA'YI DÖNÜŞTÜRMEK

İstanbul'un kendi simgesel değeriyle yetinmeyen yöneticiler, hiç durmadan yeni yapay simgelerle kenti donatmakla meşgul oldu. Özellikle de 2000'li yılların başından itibaren Sivriada ve Yassıada da bu heyecandan payını aldı. Bu projeler içinde belki de en uç nitelikte olanı, dev semazen heykelidir. Ocak 2005'te İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Kadir Topbaş, İstanbul'un bir barış kenti olduğunu, farklı din ve kültürlerin huzur içinde yaşadığını belirterek, kentin bu özelliğini Sivriada'ya yapılacak dev semazen heykeliyle yansıtacaklarını açıklamıştı. New York'taki Özgürlük Anıtı'ndan büyük olacağı belirtilen semazen heykelinin eteklerinde ise turizm amaçlı tesisler öngörülüyordu. Çevresinde ise cami, kilise ve sinagog olacaktı.

Daha sonra Genç Siviller isimli topluluk Yassıada'nın bir demokrasi müzesi olması için bir kampanya başlattı. 27 Mayıs'ın hatıralarının yaşatılmasını isteyen bu kampanya kapsamında her yıl tekrarlanan ada ziyaretleri yapıldı ve talep sıcak tutuldu. Sürecin sonunda 2010 yılında dönemin Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay, Yassıada'nın "Demokrasi" Adası yapılacağını ilan etti. Bu amaçla askeri alan olan Yassıada 2011 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, "müze" olarak kullanılmak üzere tahsis edildi. Ancak bir süre sonra Kültür ve Turizm Bakanlığı bir protokol ile Yassıada ve Sivriada'yı kongre ve turizm merkezine dönüştürülmek üzere

Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği iştiraklerinden Gümrük ve Turizm İşletmeleri'ne devretti. Doğrudan sipariş yoluyla Arme Concept tarafından hazırlanan projenin uygulamasını Gümrük ve Turizm İşletmeleri AŞ'nin taşeronu olarak MESA İnşaat üstlendi.

Her iki ada için öngörülen turizm ve kongre merkezi işlevini gerçekleştirmek için adaların korunmasını sağlayan mevzuat adım adım etkisiz hale getirildi. Yassıada birinci derece doğal, tarihi ve üçüncü derece arkeolojik sit alanıydı. Ekim 2012'de Tabiat Varlıklarını Koruma Komisyonu doğal sitlerin yeniden irdelenmesi çerçevesinde Yassıada'yı "Sürdürülebilir Koruma ve Kontrollü Kullanım Alanı" olarak belirledi. Adanın "tarihi sit" koruması ise Kasım 2012'de Başbakanlık'ın başvurusu üzerine V Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından kaldırıldı, ama üçüncü derece arkeolojik sit alanı kararı kaldı. Ayrıca, her şeye rağmen adadaki 19. yüzyıl yapılarının ve Bizans dönemi kalıntılarının birinci derece, yargılamaların yapıldığı spor salonunun ise ikinci derece tescilli yapı statüleri korundu.

Sivriada ise ikinci derece doğal, üçüncü derece arkeolojik sit alanıdır. Diğer yandan Haziran 2013'te her iki adanın askeri yasak bölge fonksiyonu, turizm ve kültürel tesis alanı olarak değiştirildi. Adadaki manastır, kilise ve sarnıç kalıntıları tescillenerek birinci koruma grubu olarak belirlendi.

Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın Haziran 2013'te askıya çıkardığı 1/5000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı'nda, inşaat için belirlenen emsal %5'ten %65'e çıkarıldı. 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı İmar Planı notları ile "otel, bungalov, kafe, restoran, heliport alanı, park, açık hava müzesi, meydan, kütüphane, idari bina, müze, konferans salonu, sergi salonu, seyir terası yapılabilir" ifadeleri kullanıldı. Plan notları aynı şekilde Sivriada içinde fuar, kongre merkezi, konferans salonu, kültürel tesis, dini tesis, açık hava müzesi, amfitiyatro, sergi salonu, karşılama yapıları, spor salonu, seyir terası, parklar, iskele, marina, kulüp ve dernek yapılarının inşasına izin veriyordu.

Tüm yasallaştırma çabalarına karşın itirazlar yapıldı. Adalar Belediyesi planlara itiraz etti, Mimarlar ve Şehir Plancıları Odaları da söz konusu planların iptali için dava açtı. Adalar Belediyesi'nin açtığı dava sonucu, İstanbul 3 Numaralı Bölge İdare Mahkemesi, Sivriada'da planlanan kongre ve turizm merkezi hakkında iptal kararı verdi.

İnşaat başladıktan sonra Yassıada.

Google Earth 2016.

Ancak mega projenin hayata geçirilebilmesi için koruma mevzuatına yapılan en kritik hamle bir "torba yasa" ile gerçekleşti. Yassıada birinci derece doğal sit ve üçüncü derece arkeolojik sit alanı, Sivriada ise ikinci derece doğal sit ve üçüncü derece arkeolojik sit alanı olması nedeniyle aksi yöndeki tüm çabalara rağmen yine de yasal olarak koruma altındaydı. Nisan 2013'te kamu finansmanı ve borç yönetimi hakkında çıkarılan bir torba yasadaki maddelerde, Yassıada ve Sivriada'da yapılacak olan planlama, inşaat ve imar uygulamalarının hiçbir kısıtlama ve prosedüre tabi olmadığı belirtiliyordu. Kısacası 2863 sayılı Kültür Varlıklarını Koruma Kanunu devre dışı bırakılmış oldu ve her iki ada için sit ve tescil kararlarının hiç bir anlamı kalmadı. Normal şartlar altında ilke kararları gereği üçüncü derece arkeolojik sit alanlarında ancak arkeolojik kazı ve sondajlar yapıldıktan sonra, uygun görüldüğü takdirde inşaat yapılabilecekken Yassıada ve Sivriada'daki inşaat çalışmaları söz konusu düzenlemeyle bu zorunluluktan muaf tutulmuş oldu. Aynı şekilde her iki adadaki tescilli yapıların restorasyon projelerinin koruma kurulu onayından geçmesi zorunluluğu da bu düzenlemeyle ortadan kaldırılmış oldu. Ancak, koruma mevzuatının devlet eliyle yok sayılmasını sağlayan bu kanun anayasanın 63. maddesiyle çelişmektedir. Ne yazık ki söz konusu kanun, itiraz süresi içerisinde muhalefet partileri tarafından Anayasa Mahkemesi'ne taşınmadı.

"Madde 63: Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır."

Tüm bu düzenlemelerden sonra 14 Mayıs 2015'te Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun katılımıyla temel atma töreni yapıldı ve MESA İnşaat tüm mevzuattan muaf tutulmuş olan bu projenin uygulaması için Yassıada'da inşaata başladı.

İNŞAAT VE TAHRİBAT

Yassıada'nın imara açılması için yasal düzenlemelerle uğraşıldığı sıralarda Adalar Belediyesi'nin çağrısıyla Yassıada'da düzenlenen bir çalıştaya pek çok meslek örgütüyle

birlikte Arkeologlar Derneği İstanbul Şubesi de katılıp, Yassıada ve Sivriada'da incelemelerde bulundu. MESA İnşaat Yassıada'ya girdikten kısa bir süre sonra, 13 Ağustos 2015'te adadaki yüzey araştırması yürütmüş olan Prof. Dr. Erendiz Özbayoğlu, İBB CHP Belediye Meclis Üyeleri, CHP İstanbul Milletvekili Onursal Adıgüzel, dönemin HDP İstanbul Milletvekili Prof.Dr. Beyza Üstün, meslek odası temsilcileri ve Adalar Savunması ile birlikte tekrar Yassıada'ya gidildiğinde ada ne yazık ki 2013 yılındaki durumundan çok farklıydı. 2013 yılında ve öncesinde, bilinen yoğun bitki örtüsü bir hayli zayıflatılmıştı. 2015 yılındaki ziyaretten kısa bir süre sonra basına yansıyan bir hava fotoğrafında ise, bitki örtüsünün artık tamamen ortadan kaldırıldığı görülüyordu.

2015'teki söz konusu ziyarette şantiye kurulumu için kazı ve dolgularla zemin düzleştirmelerinin yapıldığı ve adanın kuzey kıyısında planan seyir terasının inşaatı için kayaların dinamitle patlatıldığı belgelendi. Adanın askeri tesis olarak kullanıldığı dönemden kalma 20. yüzyıl yapılarının yıkımı sırasında Bulwer ve Bizans yapıları için riskli durumlar oluştuğu görüldü. Nitekim Bizans yapılarının hem 19. yüzyıl yapıları hem de 20. yüzyıl yapılarıyla iç içe olması nedeniyle 20. yüzyıl eklentilerinin yıkımları sırasında tescilli olan ve korunacakları belirtilen yapıların zarar gördüğü anlaşıldı. En çarpıcı örnek, üzerinde iş makinesiyle çalışıldığından üst örtüsü çöken Bizans dönemi hücreleridir. Bu çalışmaların ortasında ayrıca bir de defineci çukuru tespit edildi.

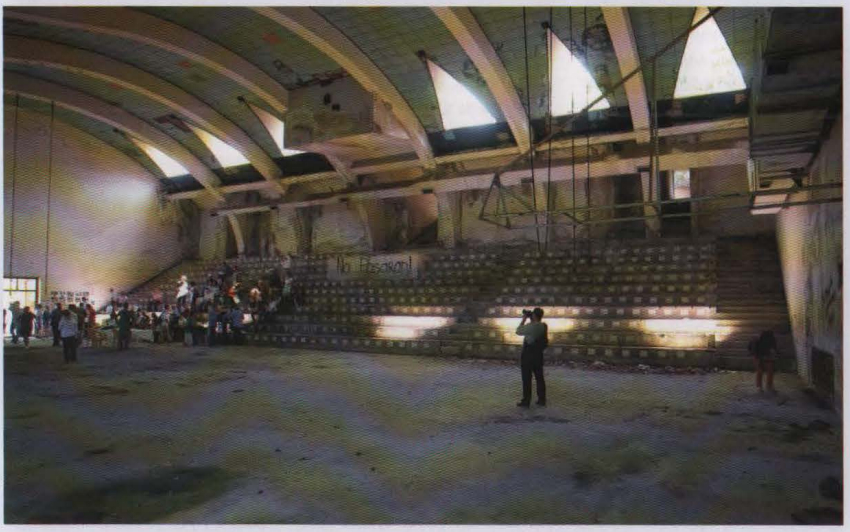
Sonuç olarak Yassıada'nın yeterli düzeyde bilmediğimiz arkeolojik ve tarihsel katmanları kaybedilmiştir. Torba yasa ile proje her türlü mevzuattan muaf tutulduğundan, ada üzerindeki yapılaşma hiçbir saygın denetime tabi değildir. Kamuyla paylaşılan projenin ne koruma kriterleri, ne de ihtiyaç programlarının nasıl bir araştırmaya göre belirlendiği bellidir. Herhangi bir mimari yarışma yapılmadığı için de uygulanacak projenin kalitesi konusunda ciddi şüpheler mevcuttur. Torba yasayla ortaya çıkan bu durumdan dolayı söz konusu projenin uygulamasında müze, koruma kurulu gibi ilgili kurumların denetimi de sağlanamamıştır.

Sürekli telaffuz edilen demokrasi ve özgürlük kavramlarının bütün bu süreçlerin içindeki eksiklikleri, projenin niteliğini yeterince açıklıyor. Siyasi propagandaya hiç durmadan malzeme yapılmış olan 1960 darbesi, yargılama ve idamların bu proje içinde nasıl yer alacağı ise merak konusu.

SON SÖZ

Yassıada ve Sivriada kültürel varlıklarını ıssızlıklarına borçludur. Bizans devrinin *logothetes*'inin (başbakan) buraya sürülmesi veya Cumhuriyet devrinin başbakanı Menderes ve arkadaşlarının burada yargılanıp idam edilmeleri için Yassıada'nın seçilmesinin nedeni ıssızlığıdır. Yassıada'nın önce bir manastır sonra bir askeri üs olarak kullanılması da bundandır. İstanbul'un köpeklerinin dört defa Sivriada'ya terk edilmesi de buna bağlıdır. Ama ıssızlık iki adaya ekolojik zenginlik de vermiştir. Marmara'nın hava ve deniz canlıları yuvalamak, yavrulamak için bu iki ıssız adayı boşuna seçmemiştir. Maddi kalıntıların belgelediği yaklaşık 1100 yıllık bir dönem boyunca, inziva, siyasi sürgün, safahat ve eğlence, askeri eğitim, siyasi yargı ve idam, üniversite eğitimi, dinlence gibi fonksiyonlarla adaya gelenler bu ıssızlığa eşlik etmiş veya ona yenik düşmüştür. Büyük bir gürültü ve patırtıyla gelen son projenin bu zincirde yerinin ne olacağını zaman gösterecektir.

Katkıda bulananlar:
İdil Erkol, Ayşe Ercan

Yassıada davalarının görüldüğü spor salonu.

Fotoğraf: Yiğit Ozar, 7 Temmuz 2013.

Adım Adım Anadolu®

19 - 22 Mayıs — ANTAKYA - GAZİANTEP ŞANLIURFA MÜZELERİ

20 - 22 Mayıs — MİDAS'IN BÜYÜLÜ FRİGYASI

27 - 29 Mayıs — ADIM ADIM KAYSERİ

28 - 29 Mayıs — TREN İLE ESKİŞEHİR

31 Mayıs 5 Haziran — MAÇAHEL BATUM

2 - 5 Haziran — BİLİNMEYEN KAPADOKYA

24 - 26 Haziran — KARS ve ANİ

fest TRAVEL

yurtici@festtravel.com
0850 622 33 78
www.festtravel.com
/festtravel

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ'NDE BİZANS ÇALIŞMALARI KONFERANSI

"TÜRKİYE'DE BİZANS ÇALIŞMALARI: YENİ YAKLAŞIMLAR, FARKLI EĞİLİMLER"

Boğaziçi Üniversitesi'nde geçtiğimiz yıl kurulan Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi 2016 yılındaki ilk etkinliğini Bizans tarihi, mimarisi, sanatı ve arkeolojisi alanında araştırma yapan ve Türkiye'de çalışmalar yürüten, doktorasını tamamlamış uzmanları bir araya getirerek gerçekleştirdi. 18-19 Mart tarihlerinde düzenlenen konferans bu alanda araştırma yapanları buluşturması bakımından Türkiye'de şu ana kadar yapılan en kapsamlı etkinlik olma özelliğini taşıyor.

MERİÇ T. ÖZTÜRK

Boğaziçi Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Gülay Barbarosoğlu ve Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi Müdürü Prof.Dr. Nevra Necipoğlu'nun yaptığı açılış konuşmalarında Bizans çalışmaları konusunda Türkiye'de etkin bir rol üstlenecek bu merkezle, bu alanda araştırma yapan akademisyenlerin çalışmalarını paylaşabileceği ve birbiriyle tanışabileceği bir ortamın yaratılmasının hedeflendiği ifade edildi. Bu hedef doğrultusunda düzenlenen konferansın başlıca amaçlarının Türkiye'de Bizans alanında yapılmakta olan özgün çalışmaları gözler önüne sermek, farklı eğilim ve bakış açılarını paylaşmak ve yeni metodolojik yaklaşımları teşvik etmek olduğu vurgulandı.

İki gün boyunca on yedi ayrı oturumda otuz altı farklı üniversite ve kurumdan toplam elli dört araştırmacının bildiri sunduğu konferansta başlıca alanlar tarih, arkeoloji, epigrafi, mimari, sanat tarihi, nümizmatik ve sigillografi oldu. Tebliğlerinde Bizans dünyasını anlamaya yönelik sorular soran konuşmacılar, proje ve araştırmaları hakkında bilgi verdi.

Konferansta arkeoloji alanında yeni açığa çıkarılan keşiflerin yanında, yüzyıllar boyunca gizli kalmış duvar resimleri hakkındaki değerlendirmelerin katılımcılarla paylaşıldığı bildiriler öne çıktı. Ayrıca, Bizans arkeolojisinde uygulanan yöntemler ve benimsenen metodolojik yaklaşımlar, Bizans kentlerinin dokusunu anlamak amacıyla Olympos, Limyra, Zenonopolis, Amorium gibi arkeolojik sitelerde yürütülen kazı çalışmalarının ve yüzey araştırmalarının sonuçlarıyla ortaya kondu. Nicaea'da (İznik) geçtiğimiz yıl keşfedilen göl dibindeki bazilika, arkeoloji dünyasında çarpıcı bir etki yaratmıştı. Konferansta konuyla ilgili bir sunum yapılarak ilk sezonu tamamlanan su altı yüzey araştırmasının sonuçları aktarıldı. Bugüne kadar Bizans çalışmaları alanında araştırma yapanların dikkatini nadiren çeken problemlerin masaya yatırılarak sorgulamaya tabi tutulması ile gelişen teknolojinin kullanılması özellikle arkeolojik projelerde yeni keşifler vaat ediyor. Bu yönde yürütülen araştırmaların sonuçları etkinlikte ekseriyeti oluşturan arkeologlar tarafından paylaşıldı.

Bizans İmparatorluğu'nun yüzyıllarca geniş bir coğrafyada egemen olmasında pek çok etken rol oynadı. Ortaçağ'ın bu uzun ömürlü uygarlığının siyaseten ayakta kalabilmesinde şüphesiz kentlerin ve kırsal yerleşimlerin payı büyüktü. Bizans taşrasında yürütülen arkeolojik araştırmaların çeşitli tekniklerin kullanımıyla yaygın kanıları ve klasik tarih anlatımını değiştirebilecek veriler sağladığı gerçeği, Amorium'da devam eden kazıların sunduğu verilerin yardımıyla katılımcılara aktarıldı. Arkeolojinin açtığı pencereler dışında, epigrafik kaynaklardan edinilen bilgilerin, mevkii henüz tespit edilemeyen erken Bizans dönemi kırsal yerleşimleri konusunda aydınlatıcı olduğu belirtildi. Ayrıca, yazıtlardaki prosopografik verilerin bu yazıtların ilintili olduğu yapılarla olası banilik ilişkilerine, yapıların işlevine

ve genel olarak toplumsal yapıya dair ipuçları sağladığı ortaya kondu. Konferansta bu bağlamda, örneğin, epigrafik verilerden yola çıkılarak Dara/Anastasiopolis'teki mozaikli bir yapının konumu ve hangi amaçla kullanılmış olabileceği hakkında öneriler sunuldu.

Bizans tarihi alanında öne çıkan konular arasında, yöntem bağlamında, Bizans kilise mahkeme belgelerinin ve Osmanlı tahrir defterlerinin son dönem Bizans tarihine, Konstantinopolis'in topografyasına, ticaret hayatına, iktisadi ve toplumsal yapısına ışık tutan benzersiz kaynaklar olduğuna vurgu yapıldı. Bizans'ın sosyal ve iktisadi tarihi dışında kültürel tarihi konusunda da bazı sunumların yapıldığı konferansta, bu bağlamda 14. ve 15. yüzyıl Bizans ve Osmanlı tarihi açısından önemli bilgiler sunan Laonikos Chalkokondyles'in metinlerindeki üslubu ve yazarın bakış açısı yorumlandı. Bir başka bildiride ise, Bizanslı Hıristiyan ve çeşitli Türk-Müslüman grupların dini-kültürel pratikleri üzerinden birbirini "öteki" olarak konumlandırması ele alındı.

Bizans dünyasını bütünüyle kavrayabilmenin yolu kuşkusuz farklı dillerdeki birincil kaynakların karşılaştırılmasına dayalı analizlerden geçer. Bu noktada da, konferansta bazı sunumlar öne çıktı. Örneğin Süryanice kaynakların kullanıldığı bir sunumda 6. ve 7. yüzyıllarda Bizans imparatorları Anastasius ve Iustinianus'un izledikleri siyaset, Tur 'Abdin yöresindeki gelişmeler bağlamında değerlendirildi.

Tarihler, kronikler, azizlerin hayatları (*hagiography*), yazıtlar (*epigraphy*), sikkeler ve mühürler, Bizans uygarlığına ilişkin çalışma yapan tarihçilerin vazgeçilmez başvuru kaynakları arasında yer alır. Bunların yanında, Bizans resim sanatı da son yıllarda Bizans araştırmacıları tarafından sıklıkla tarihsel kaynak olarak kullanılmaya başladı. Konferansta benzer saiklere sahip bir sunumda Kapadokya başta olmak üzere Bizans coğrafyasından çeşitli örnekler üzerinden resim sanatının kaynak olarak kullanılma potansiyeli yorumlandı.

Yapılan sunumlarda ayrıca bazı hagiografik kaynakların yerleşim yerlerine ilişkin sağladığı bilgilerden faydalanılarak Bizans kent ve kır yaşamının unsurları tartışıldı. Bu anlamda, Sionlu Aziz Nikolaos'un hayatını anlatan kaynak Demre hakkında; Aziz Ignatios'un hayatı ise bugün İstanbul Küçükyalı semtinde bulunan Bizans manastır kompleksinin anlaşılması amacıyla arkeologların başvurduğu kaynaklar arasında yer alıyor. Konferansta bu kaynaklardan hareketle, Bizans kentlerinin yerel düzeyde kendi aralarında yahut çevrelerindeki diğer politik-ekonomik unsurlarla kurdukları makro düzeydeki ticaret bağlantıları merkez-çevre ve kent-kırsal bağlamında ortaya kondu.

Bizans çalışmalarında az başvurulan yazın türleri olan Arapça edebi kaynaklar ile tıp konusunda yazılmış eserler, 9. ve 10. yüzyıllarda Arap dünyasıyla oluşturulan ticari ilişkiler, hediye ve ganimet dışında ticarete konu edilen pek çok ürünün Bizans dünyasının İslam ülkeleriyle yürüttüğü ticaret ilişkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilecek örneklerle anlatıldı. Bu ticaret ağının kültürel etkileşimi de beraberinde getirdiğine değinildi. Bizans kentlerinin "yabancı" unsurları bünyesine katmasıyla yüzyıllar içinde oluşan eklektik yapısının başta mimari olmak üzere çeşitli alanlarda somut olarak karşımıza çıktığı ifade edildi. Buna karşılık, Bizans'ın kendine özgü kültürünün, hususiyetle Geç Bizans dönemi imparatorluk kırsalında rafine olmayan bir seviyede bulunmasına rağmen, bu dönemde kilise dekoratif öğelerinin zenginliğinin dikkat çektiği belirtildi. Bu kapsamda, Bizans'ın geç döneminin ve bu dönemde ortaya çıkan/belirginleşen unsurlarının yalnızca görsel sanatlara ve mimariye değil aynı zamanda kültürel ve yazınsal mecraya nasıl yansıdığı da tartışıldı.

Bizans uzmanlarının dışında Osmanlı sosyal-kültürel hayatı ve mimari tarihiyle ilgilenen akademisyenlerin ve çeşitli bölümlerden öğrencilerin de yoğun ilgi gösterdiği konferans, Bizans uygarlığının merkezi olan İstanbul'da Bizans konusunda çalışma yürütenlere yönelik uluslararası düzeyde bir cazibe merkezi olması hedeflenen Boğaziçi Üniversitesi Bizans Çalışmaları Araştırma Merkezi'nin gelecek dönemdeki potansiyeli hakkında fikir verdi. Merkezin Müdür Yardımcısı Yrd.Doç. Dr. Koray Durak'ın Prof.Dr. Nevra Necipoğlu ile beraber yaptığı kapanış konuşmasında belirttiği gibi, sunumların yayımlanması ve konferansın gelecek yıllarda tekrarlanması planlanıyor.

MERİÇ T. ÖZTÜRK
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

ÇEKÜL VAKFI KENT ARŞİVİ DİJİTALLEŞTİ

ÇEKÜL Vakfı Bilgi-Belge Merkezi'nin yirmi beş yıllık çabaları ve Tarihi Kentler Birliği'nin on yıldan bu yana verdiği katkılar ve emekler neticesinde hayat bulan Kent Arşivi, yine ÇEKÜL Vakfı ve Tarihi Kentler Birliği'nin ortaklaşa hayata geçirdiği "Kent Arşivi Dijitalleştirme Projesi" ile birlikte bir yıllık çalışma sonunda tamamlandı ve arşiv, dijital ortamda araştırmacıların erişimine açıldı.

AYŞEN ÖZARSLANTÜRK

Türkiye'nin doğal ve kültürel mirasını korumak amacıyla 1990 yılında kurulan ÇEKÜL, doğal kaynakları, kültürel mirası ve insanı bir bütün olarak ele alıp, doğal ve kültürel çevreyi korumak için projeler geliştiriyor. ÇEKÜL Anadolu Araştırmaları bünyesinde kurulmuş olan ÇEKÜL Bilgi-Belge Merkezi, Türkiye'nin doğa, tarih, mimarlık ve kültür tarihi alanlarında uzmanlaşmış bir arşiv, kütüphane, araştırma, eğitim ve yayın birimi. Merkezin koleksiyonu ÇEKÜL Vakfı ve Sinan'a Saygı Kitaplığı olmak üzere ikiye ayrılıyor. ÇEKÜL Vakfı koleksiyonu Anadolu kentlerini konu edinen fotoğraflar, afişler, projeler, dia'lar, makaleler, kitaplar, tezler, raporlar, ayrı basımlar ve süreli yayınlardan oluşuyor. Kaynaklar genel olarak, kentlerin genel dokularına, sivil ve tarihi mimari yapıların durumuna, tarihi ve sosyal yaşam kültürüne odaklanıyor. Sinan'a Saygı koleksiyonunda ise Mimar Sinan'ın hayatı ve eserlerini inceleyen kitaplar, makaleler ve fotoğraflar yer alıyor. ÇEKÜL Vakfı kurucu başkanı Prof. Dr. Metin Sözen'in kişisel arşivi de Bilgi-Belge Merkezi koleksiyonunda yer alıyor. Bu özel koleksiyon, Metin Sözen'in özel, eğitim ve çalışma hayatı olarak üç ana başlık altında toplanmış durumda ve koleksiyonun gelecek günlerde dijital ortama aktarımı planlanıyor. ÇEKÜL Bilgi-Belge Merkezi'nin en değerli koleksiyonlarından biri olan Kent Arşivi ise "yerel-özel-sivil-kamu" işbirliğinin sağlanmaya başlandığı noktada kendiliğinden ortaya çıkmaya başladı. Anadolu kentleri üzerine çalışılmış afişler, projeler, makaleler, raporlar ve ayrı basımlardan oluşan Kent Arşivi, yine Anadolu kentlerine ait on binlerce fotoğraf, dia ve kartpostal içeriyor. Arşivin en çok öne çıkan misyonu Anadolu kentlerinde gerçekleştirilen sokak sağlıklaştırma çalışmaları, restorasyon projeleri, tarihi ve sivil mimari çalışmalar gibi örnekleri derleyerek, bu projelerde kentlere bir ayna tutma görevini üstlenmesi.

Bu amaç ve misyonu yerine getirirken, yapılan çalışmalara ve arşiv materyallerine Anadolu'dan erişimi kolaylaştırmak, hızlandırmak ve koleksiyonu daha çok araştırmacıyla paylaşabilmek ve daha fazla ilgili araştırmacıya ulaştırabilmek isteğini takiben, Kent Arşivi üzerine yeni bir sistem arayışı içine girildi. Bu bağlamda, bir materyali aynı anda birden çok kullanıcıya ulaştırmak, bilinmeyen ya da az bilinen koleksiyonları araştırmacıyla buluşturmak, hızlı ve kolay erişime zemin hazırlamak, farklı formatlarla çeşitli amaçlar için kullanım olanağı sağlamak gibi imkânlar sağlayan dijitalleştirme çalışmaları en doğru yol olarak tespit edildi ve ÇEKÜL Bilgi-Belge Merkezi öncülüğünde bir dijitalleştirme serüvenine girişildi. Bu doğrultuda, dijital arşiv ve eklenmeye değer görülen afişler, dia'lar, projeler, fotoğraflar,

kartpostallar, makaleler, raporlar ve ayrı basımlardan oluşan toplamda 25.871 adet materyal, gerekli teknik işlemlerin ardından dijital arşiv materyali kimliği kazandı ve bibliyografik künyeleriyle birlikte kütüphane otomasyon sistemine aktarılmaya başlandı.

ÇEKÜL Vakfı Bilgi-Belge Merkezi'nin yirmi beş yıllık çabaları ve Tarihi Kentler Birliği'nin on yıldan bu yana verdiği katkılar ve emekler neticesinde hayat bulan "Kent Arşivi", yine ÇEKÜL Vakfı ve Tarihi Kentler Birliği'nin ortaklaşa hayata geçirdiği "Kent Arşivi Dijitalleştirme Projesi" ile birlikte bir yıllık çalışma sonunda tamamlandı ve bu sayede arşiv hedeflendiği gibi, dijital ortamda zaman ve mekân sınırı olmaksızın araştırmacıların erişimine açıldı. ÇEKÜL Vakfı bu projeyle, zamanın yıpratıcı koşullarına engel olmak, günümüz teknolojisine ayak uydurmak, arşivin kalıcılığını sağlamak ve hızlı erişimi mümkün kılmak adına çok önemli ve örnek teşkil edecek bir yapıyı hayata geçirdi. Dijitalleştirme sürecinin, sürdürülebilirliği olan bir yapı olarak devam etmesi hedefleniyor.

ÇEKÜL Vakfı Dijital Kent Arşivi'ne ÇEKÜL Vakfı web sitesinden Bilgi-Belge Merkezi'ni ziyaret ederek, katalog tarama sekmesinin altında bulunan Dijital Arşiv seçimiyle ulaşılabiliyor. Genişletilebilir anahtar kelime ve konu başlıkları seçenekleriyle materyal türüne göre tarama yapıldığında, ilgili dokümanlar listelenebiliyor. Araştırmacılar listeden istedikleri belgeleri seçerek, ayrıntılı kayda ulaşabiliyor. Eğer arşiv materyali akademik kullanım veya baskı gibi özel amaçlarla kullanılmak istenirse, sistemdeki istek formu doldurularak arşivden sorumlu personelle iletişime geçmek mümkün.

Bu çalışma ve gelişmelerin ardından 52. Kütüphane Haftası kapsamında, "ÇEKÜL Vakfı Bilgi-Belge Merkezi ve Kent Arşivinin Dijitalleştirme Serüveni" başlıklı bir söyleşi gerçekleştirerek projenin ayrıntılı tanıtımı yapıldı. Yedi farklı kurumdan gelen katılımcılarla gerçekleştirilen söyleşi, ÇEKÜL Vakfı genel tanıtımı, birimleri, Bilgi-Belge Merkezi, Kent Arşivi ve Kent Arşivinin dijitalleştirilmesi olarak dört ana konu başlığı altında gerçekleştirildi. Ağırlıklı olarak dijitalleştirme çalışmasının adımları, dikkat edilmesi gereken noktalar ve karşılaşılan sorunlar üzerine yoğunlaşan sunumda, dijitalleştirme projesinin aşamaları ve çıktıları görseller eşliğinde paylaşıldı. Dijitalleştirme çalışması yapan ya da yapmayı hedefleyen kurumların ve araştırmacıların soruları ile interaktif bir söyleşiyle bu sürecin önemine değinildi.

ÇEKÜL Vakfı tarihi binasında ziyaret edilebilir, Bilgi-Belge Merkezi gezilebilir ve http://katalogtarama.cekulvakfi.org.tr/ adresinden araştırma yapılabilir.

AYŞEN ÖZARSLANTÜRK
ÇEKÜL VAKFI BİLGİ-BELGE MERKEZİ KOORDİNATÖRÜ

TUTUKLU AKADEMİSYENLER TAHLİYE EDİLDİ

Ocak ayında "Barış İçin Akademisyenler Inisiyatifi" tarafından hazırlanan "Bu Suça Ortak Olmayacağız" başlıklı bildiriyi imzalayan akademisyenlerden Yrd. Doç. Dr. Esra Mungan, Yrd. Doç. Dr. Meral Camcı, Yrd. Doç. Dr. Muzaffer Kaya ve Doç. Dr. Kıvanç Ersoy, 38 günlük tutukluluğun ardından 22 Nisan 2016 Cuma günü gerçekleşen ilk duruşmada tutuksuz yargılanmak üzere tahliye edildi.

İstanbul Çağlayan Adliyesi 13. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen ve aralarında uluslararası heyet temsilcileri ile bazı milletvekillerinin de olduğu kalabalık bir topluluk tarafından izlenen ilk duruşmada tutuklu akademisyenler, kendilerine yönelilen "örgüt propagandası" ve "talimatla bildiri imzalama" suçlamalarını reddetti. Tutuklu bulunmalarının "bilim insanlarının faaliyetlerini aksattığını" ve delilden yoksun buldukları iddianamenin "Türkiye'nin demokratik geleceği için endişe verici olduğunu" ifade eden akademisyenler, mahkemenin kamuoyu vicdanını rahatlatacak bir karar vermesi gerektiğini söyleyerek tahliyelerini ve beraatlerini talep etti.

Duruşma esnasında savcı İrfan Fidan'ın davanın Türk Ceza Kanunu'nun 301. maddesi kapsamında görülebileceği yönünde görüş belirtmesi üzerine sanık avukatları, böyle bir durumda "örgüt propagandası"ndan açılmış olan davada beraat kararı verilmesi gerektiğini ifade etti. Aradan önce dört akademisyenin tutukluluk halinin devamını talep eden savcı Fidan, ara sonrasında ise Adalet Bakanlığı'ndan gerekli izin gelinceye kadar sanıkların mağdur edilmemesi için tahliye talebinde bulundu. Mahkeme heyeti de dört akademisyenin adli kontrol şartı olmaksızın tahliye edilmesine karar verdi ve duruşmayı 27 Eylül 2016 tarihine erteledi.

Metnin ilk imzacısı olan 1128 isim arasında yer alan Boğaziçi Üniversitesi Öğretim Üyesi Esra Mungan, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi Öğretim Üyesi Kıvanç Ersoy ve Nişantaşı Üniversitesi'ndeki görevine son verilen Muzaffer Kaya, "Barış Talebinde Israrlıyız" başlıklı bir basın toplantısı düzenlemelerinin ardından gözaltına alınarak 16 Mart günü tutuklanmış, Meral Camcı da yurtdışı dönüşünde tutuklanarak cezaevine konmuştu.

Geride bıraktığımız aylarda İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı ilk imzacılardan 733'ünü ifadeye çağırmaya başlarken, geri kalan 395 akademisyen hakkında Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından soruşturma başlatıldı. 22 Nisan günü görülen duruşmadaki savcılık mütalaasının ve mahkeme kararının ise hukuki sürecin seyrini değiştirmesi olasılığı bulunuyor.

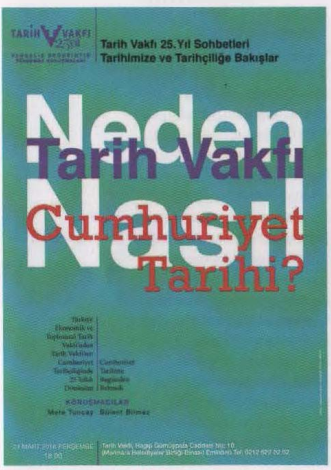
"NEDEN TARİH VAKFI; NASIL CUMHURİYET TARİHİ?"

Tarih Vakfı'nın "Vangelis Kechriotis Perşembe Konuşmaları" serisinin 24 Mart tarihli "Neden Tarih Vakfı: Nasıl Cumhuriyet Tarihi?" başlıklı söyleşisinde konuşmacılar Mete Tunçay ile Tarih Vakfı Başkanı ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim görevlisi Bülent Bilmez'di. Mete Tunçay Tarih Vakfı'nın 20 yıl önceki çalışmalarına ilişkin bilgiler aktarırken. Bülent Bilmez'in konuşması vakfın son beş yılı ve Cumhuriyet tarihine bugünden bakış konularına odaklandı.

ESİN AYSU

Konuşmasına 12 Eylül döneminin insanlarda yarattığı korku ve endişe duygusunu hatırlatarak başlayan Mete Tunçay, ilk olarak korkuları nedeniyle belge ve kitapları evlerinde yok eden insanlar olduğundan bahsederek, bu durumdan ötürü Türkiye'de sol ve liberal girişimlerle ilgili belge ve kitapların yok edilmesi yönünde bir endişenin meydana geldiğini, bunun da sanılanın aksine bir evhamdan ibaret olmadığını belirtti. Tunçay bu noktada Osmanlı İmparatorluğu'nun arşive meraklı bir devlet olmasına karşın Cumhuriyet dönemi arşivlerinin yok edilmiş olduğunu ve CHP'nin bir arşivinin bulunmadığını hatırlattı.

Ülke yönetiminin sendikalara karşı olumsuz bir tavır takındığı dönemden bahseden Tunçay, konuşmasına şöyle devam etti: "O sırada hepimiz öğrendik ki Hollanda'da yıllar önce kurulmuş sendikaların desteklediği ama aynı zamanda Hollanda Kraliyet Akademisi'nin de desteklediği, Uluslararası Sosyal Tarih Enstitüsü adında bir kuruluş var. TİP içinde çalışan bir arkadaşımız (Orhan Silier) siyasi mülteci olarak Avrupa'dayken Hollanda'da bu kurumda kendisine bir iş buldu ve Türkiye'den götürdüğü kendi koleksiyonunu da oraya devrederek orada çalışmaya başladı. Orhan Silier bizim vakfımız için çok önemli biriydi. Yıl 1989 olduğunda onun tedirginlikleri arttı ve Türkiye ile ilgili önemli malzemelerin Hollanda'da muhafaza edilmesi –her ne kadar bu yok edilmesinden daha iyi olsa da– ve Türklerin bunları rahat kullanamaması onu çok rahatsız ediyordu. Birtakım arkadaşlarla –ki biri de benim– Avrupa'da yaşamakta olanlarla, mesela Profesör Fikret Adanır ve Fransa-Paris'te bulunan Taner Timur ile birlikte Hollanda'da, Türkiye Sosyal Tarih Vakfı adında, Hollanda kanunlarına göre faaliyet yürütecek bir vakıf kurmaya kalkıştık. Bu teşebbüs yaşamadı ama iyi bir şekilde iki yıl içinde, 1991 yılında, bu kadroyla ve daha başkalarıyla Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı kuruldu."

Tarih Vakfı'nın kuruluş hikâyesini bu şekilde özetleyen Tunçay, konuşmasının bundan sonraki bölümünü "Niye bir vakıf?" sorusunu cevaplandıracak şekilde kurguladı. Vakıfların Türkiye toplumunun milli ve İslami geleneğindeki yerinden söz ederek, dernek kurma aşamasında gösterilen titizliğin vakıflar için gösterilmemesinin vakıf kurmayı kolaylaştırdığından söz etti. Vakıf kurumunun işlevini bir malın bir yere bırakılması ve onun akarıyla birtakım faaliyetlerin yapılması şeklinde açıklayan Tunçay, bununla çelişir şekilde Tarih Vakfı'nın kuruluş sürecinde böyle bir sermayenin ve mali desteğin söz konusu olmadığının altını çizdi.

Tarih Vakfı'nın kurulduğu dönemdeki Yönetim Kurulu üyelerinin isimlerini hatırlatan Mete Tunçay, kuruluşun ardından bir grup İstanbullunun Ankara'da Yurt Yayınları adında bir girişim başlattıklarından ve bazı kitaplar yayımlamaya başladıklarından söz ederek, Ankara'da kurulmuş olan Yurt Yayınları'nın Tarih Vakfı'yla birleştiğini belirtti.

Uzun yıllar vakıf için önemli bir gündem konusu olan Darphane-i Amire'ye Toplumsal Tarih Müzesi açma fikrine mali sıkıntılar ve koleksiyonculara ciddi ilişkilerin gerekliliği nedenleriyle başından itibaren tedirgin yaklaştığını belirten Tunçay, bu müze projesinin nihai sonucunun projenin devlet tarafından iptal edilmesi olduğunu belirtti.

Daha sonra, vakfın *Toplumsal Tarih* dergisinden önce yayın alanındaki ilk büyük başarılı girişimi olan ve ilk olarak fasiküller halinde çıkarılan *İstanbul Ansiklopedisi*'nin hazırlanışından söz etti. Ardından vakfın ilk "heyecanlı" yıllarında düzenlediği, deniz şenliği gibi büyük organizasyonları anlattı. Konuşmasının devamında Tarih Vakfı'nın Eminönü'ndeki binasının tarihine değinen Tunçay, harabe halindeki binanın büyük emekler sonucunda bugünkü vakıf binası haline getirildiğini anlattı.

Etkinlikte ikinci olarak Bülent Bilmez söz aldı. Tarih Vakfı kurulduğu zaman Almanya'da doktora öğrencisi olması nedeniyle kuruluş sürecinin dışında olduğunu söyleyen Bilmez, uzaktan izlediği Tarih Vakfı'nı 1980'lerin mağduru olan elitlerin ve o dönemde yaşananlardan rahatsız olan kişilerin birlikte kurduğu bir sivil toplum kuruluşu olarak gördüğünü, içine girdikten sonra da bunun gerçekten böyle olduğuna tanıklık ettiğini belirtti. Vakfın mütevellilerinin isimlerine bakıldığında son derece geniş bir heterojenlikle karşılaşıldığını, içlerinde tarihle nasıl bir ilgisinin olduğunu merak edileceği isimlerin de bulunduğunu ve bunun 80'lerin ruh haliyle sıkı bir neden-sonuç ilişkisi içinde olduğunu sözlerine ekleyen Bilmez, Tarih Vakfı'nın kurulmasında birçok neden sayılabileceğini söyleyerek, en önemli nedenlerden birinin 80'lerin ortaya çıkardığı çoraklık ve çöl ortamı olduğunu vurguladı. Söz konusu olanın sadece entelektüel ve siyasi anlamda bir çölleşme değil, aynı zamanda elitlerin "akademia"daki ve medyadaki

unsurlarının çok ciddi düzeyde mağdur edilmesi ve işlerinden atılması olduğunu belirterek, Tarih Vakfı'nın birçok kesim için yeni bir başlangıç olduğunun altını çizdi; vakfın çekirdeğinde daha çok dostluklar üzerinden ne yapmak istediğini bilen bir grubun bulunduğunu, fakat ihtiyaç duyulduğu noktada pek çok kişinin vakfa destek çıktığını, bunun sebebinin sivil toplumun çökertildiği bir zamanda böyle bir alanın insanların kendilerini yalnız hissetmemesi açısından önemli bir işlev görmesi olduğunu ifade etti. 1960'larda ülke yönetimine göre sakıncalı ve ıslah edilmesi gereken kurumlardan birinin de dernekler olduğundan bahseden Bilmez, bu durumu Tarih Vakfı'nın kuruluş sürecinde formatın belirlenmesinde önemli bir etken olarak değerlendirdi. Ardından vakıf geleneğinin liberal ve sol Kemalist çizgideki kesimlerin, bir başka deyişle muhafazakâr olmayan kesimin ilgi alanına pek de girmediğine dikkat çekerek, tuhaf bir şekilde bu durumun tarih için de geçerli olduğunu söyledi. Vakıfların varoluş mücadelesinin ve devamlılığının aslında büyük ölçüde, adı üzerinde bir "vakfediş" dayandığını ve kapitalist toplumlarda işe bir burjuvanın ya da aristokratın bir şekilde bu mali sorunu çözmesi garantisiyle başlandığını, ancak bu kurumda durumun böyle olmadığını belirten Bilmez, Tarih Vakfı'nın bir dernek gibi çalıştığını söylerken, süregiden bir mali varoluş mücadelesi sorunu nedeniyle vakfın işleyişinde melez bir yapının bulunduğunu vurguladı.

Bilmez, Tarih Vakfı'nın 94-95 sonrası duraksama aşamasına girdiğini ve bu dönemde hem metodoloji çalışmalarının, hem teori çalışmalarının hem de pratikteki sözlü tarih çalışmalarının duraksadığını sözlerine ekledi. Vakfın bu dönemine dair bir başka eleştiri de getirerek, linguistik postmodern dönemin yeni tarihçiliği arasında linguistikten sonra gündeme gelen söylem analizlerinin fazla rağbet görmediğini, daha da önemli olarak feminist tarihçiliğin dışarıda kaldığını belirtti. Bunun yanında vakfın geçmişinde kadınların eksikliğinin söz konusu olduğunu, buna karşın vakfın 25 yıllık tarihinde en gurur duyulacak gelişmenin son beş yılda bu durumun tamamen değişmesi olduğunu ifade etti. Yönetimde kadın sayısının artmasına eşlik eden "Toplumsal Cinsiyet Konuşmaları"nı da ele alan Bülent Bilmez, son bir yılda büyük ilgi gören bu konuşmaların önemli bir eksikliği gidermesi açısından değerli bir adım olarak gördüğünü belirtti ve bu konuşmaların yayınlara dönüşmesinin de gündemde olduğundan bahsetti.

Sözlerinin devamında vakfın yayımlamış olduğu kitaplara değinen Bilmez, Osmanlı tarihine ilişkin kitapları yayımlanmış ve çalışmalarında hem yöntem hem yaklaşım olarak resmi tarih dışı anlatımı benimsediği bilinen tarihçilerin sayısının çokluğunu belirtirken, Cumhuriyet tarihi alanındaki bu türden çalışmaların ve yayınların eksikliğine dikkat çekerek bunun tesadüfi bir durum olmadığını, özellikle ilk dönemlerde "suya sabuna dokunmama" kaygısının bu durumda belli bir rol oynadığına inandığını ifade etti. Bir örnek olarak 1998 yılında Cumhuriyet'in 75. Yılı nedeniyle Türkiye'de üretilen yayınların çokluğundan bahsederek, Tarih Vakfı'nın da bu furyaya katıldığını ve bir 75. yıl külliyatı oluşturduğunu belirtti. Daha ileride kendisinin de katıldığı "Tarihle Yüzleşme-Hesaplaşma Konuşmaları"nda insanlardan, bu külliyatın ana akım anlatının dışına çıkmaktan çok uzak kaldığı yönünde yazılı eleştiriler aldığını söyledi ve bu eleştirileri haklı bulduğunu belirtti. Resmi tarih anlatısının 2000'lerde kırılmaya başladığından söz eden Bilmez, bu kırılmanın geniş kitleler tarafından "tabu" konuların gündeme getirilmesiyle yaşandığını belirterek, Tarih Vakfı'nın Trakya Olayları, 6-7 Eylül Olayları, Varlık Vergisi gibi ihmal edilmiş konulara dergi içindeki makalelerde yer vermek ve ardından bunlarla ilgili kitaplar yayımlamak suretiyle bu kırılmada oynadığı rolden söz etti.

Mete Tunçay ve Bülent Bilmez.

Vakfın cumhuriyet tarihi ile ilgili ele aldığı üç ana temanın olduğunu, bunlardan birincisinin John Kerr'in 6-7 Eylül arşivi üzerinden 6-7 Eylül'e dair yapılmış olan albüm ve kitap çalışması olduğunu belirten Bilmez, ikinci tabu konu olan Dersim Katliamı üzerine yapılan çalışmanın Necmettin Sılan arşivlerinden yararlanılarak oluşturulduğunu ve birkaç cilt halinde yayımlanması ile gündeme geldiğini anlattı. Üçüncü çalışmanın ise 37-38 Dersim ile ilgili bir sözlü tarih projesi olduğunu sözlerine ekledi. "Bir Dersimli olarak Dersim meselesinin hep içinde olduğunu" söyleyen Bilmez, meseleyle yakından ilgili olmasına rağmen ısrarla bu konuyu akademik olarak çalışmadığını belirttikten sonra, mesleki olarak bu meseleye yönelmesinin teknik sebebinin Tarih Vakfı olduğunu söyledi.

Bu üç tabu konunun vakıf için önemli bir açılım olduğuna ve vakfın kendi içindeki ilişkilere olumlu bir şekilde yansıdığına inandığını belirten Bülent Bilmez, ardından da vakfın bazı sorunlarına dikkat çekerek üç noktayı vurguladı: söylem analizi bağlamındaki literatür eksikliği, kadın ve feminizm tarihçiliği konusundaki literatür eksikliği ve hiç azalmadığını belirttiği mali sorunlar.

Vakfın üç ana faaliyet alanı olduğunu ve bunların her birinden çıkan ürünleri eldeki kısıtlı olanaklarla en iyi şekilde ortaya koyabilme gayesiyle yola çıkıldığının göz önünde bulundurulmasının önemli olduğunu belirten Bilmez, ilk faaliyet alanının zaten hiç maddi getirisi olmayan Bilgi Belge Merkezi olduğunu, ikincisinin kendi yağında kavrulan süreli yayınlar ve kitaplar olduğunu, diğer alanın da proje birimi olduğunu ve bu birimin genelde sivil toplum kuruluşları için maddi getiri sağladığını belirtti; vakfın bugüne kadar çalıştığı hiçbir projeyi maddi kaynak olarak düşünmediğini ve vakıf içinde bu konuda fikir ayrılığı olmadığını belirterek, herhangi bir proje konusu gündeme geldiğinde ortaya

çıkacak ürünün gerçekten sahiplenebilecekleri bir ürün olmasına dikkat ettiklerinin altını çizdi. Terazinin dengede tutulması konusunun önemli olduğunu belirterek, "Geçmişte değişik nedenlerle ihmal edilmiş meselelerin bugün yeniden ele alınması çok önemli fakat bu konulara verdiğimiz ağırlık bizlerin teorik ve metodolojik anlamda Türkiye tarihçiliğine ya da genel olarak Türk entelektüel dünyasına katkımızı ihmal ettirmemeli" dedi.

Bilmez, bugünden bakıldığında en önemli gelişmenin son 20-30 yılda Tarih Vakfı'nın başrolü oynamadığı bir revizyonist Cumhuriyet tarihi yazımının başlaması olduğunu söyleyerek daha önce bunu deneyenlerin olduğunu fakat daha bütünlüklü, tabu niteliğindeki konulara el atan revizyonisi yaklaşımın bugün daha görünür olduğunu belirtti. Sözlerine "Ana akım resmi ve Kemalist tarihçiliğin bir şekilde gözden geçirilmesi birçoğumuzun birleştiği ve gerçekleşmesini beklediği bir konuydu" diye devam ederek, bugün gelinen noktada bunun artık asıl mesele olmadığını söyledi; buna alternatif olarak tamamen siyasetteki güç dengelerinden kaynaklı yeni bir hegemonik, egemen tarih yazımının, şu anda eski anlayış karşısında tamamen baskın olduğundan bahsetti ve bu sebeple bugün tarihçilik yapmanın, tarih yazmanın, öncelikle bu yeni oluşturulan anlatıya karşı pozisyon almak anlamına geldiğini vurguladı.

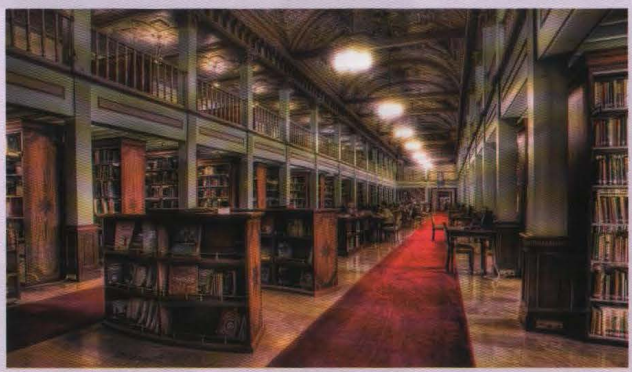
Bilmez, eskiden aktörlerini, yazarlarını ve yayıncılarını bildiğimiz bir mekanizmanın ürettiği ve yaydığı bir tarih anlatısı söz konusuyken ve bununla mücadele edilirken bugün yerini bambaşka ve yeni bir baskın anlatının aldığının altını çizdi. Bu yeni baskın anlatının ürünleriyle önümüzdeki dönemde karşılaşacağımızı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın sözde tam da bu sorunlu tarih yazımını revize edip hümaniste çevirme adı altında tarih ders kitaplarında yapacağı yeniliklerin geçmişi aratacak gibi göründüğünü ifade etti; son yıllarda akademik tarihçilik ve popüler tarihçiliğin iç içe geçtiğini, hatta popüler tarihçiliğin baskın geldiğini belirtti ve bu sebeple medyanın ihmal edilemeyeceği bir alanda tarihçilik yapmak durumunda kalındığının altını çizdi.

Son olarak, tarihin siyaset tarafından geçmiştekinden daha da fütursuzca araçsallaştırıldığı ve günlük yaşamımızda hem birtakım insanların gönüllü olarak hem de siyasetçilerin bilinçli olarak içini boşalttığı, doğru-yanlış ayrımının neredeyse önemsizleştiği bir zamanda tarihçilik yapmak durumunda kalındığına dikkat çekerek konuşmasını sonlandırdı.

ESİN AYSU
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI BÖLÜMÜ

OSMANLICA METİNLERDE ANAHTAR KELİME

IRCICA Farabi Sayısal Kütüphanesi'nde Osmanlıca kaynaklar OCR sistemiyle elektronik ortamda kullanıcıya açıldı. Proje tamamlandığında Osmanlıca matbu eserler metin içi aramaya da açık hale gelmiş olacak.

IRCICA Farabi Sayısal Kütüphanesi'nde yazılı, basılı, görsel ve işitsel materyaller taranarak OCR işleminden geçirildikten sonra okunabilir, düzeltilebilir ve yararlanılabilir formda elektronik ortama aktarılıyor. Kullanıcılar için seçilen koleksiyonlarda Osmanlı Devleti vilayet, kamu ve özel kurum salnameleri; Osmanlı kronikleri; Balkanlar, Türkiye, Ortadoğu, Asya ve Afrika seyahatnameleri gibi eserler ile askeri, topografik ve coğrafi harita koleksiyonu bulunuyor.

Optik Karakter Tanıma sistemi OCR ile basılı malzemeler bilgisayar ortamında işlenebilen metinlere dönüştürülüyor. Merkezin 2011'den bu yana sürdürdüğü ve dünya çapında ilk kez gerçekleştirilen Osmanlıca OCR Proje sonuçlandığında tüm Osmanlıca matbu eserler metin içi aramaya açık hale gelecek. Araştırmacılar Farabi Sayısal kütüphanesine http://e-library.ircica.org adresinden ulaşabiliyor.

Yayının sağlanması, kurumlar arası değişim, ayrıntılı kataloglama, kişi ve kurum otoritelerinin oluşturulması, etiketleme, güvenlik, sayım, ödünç verme, fotokopi ve sayısallaştırma işlemleri bu yazılımla tek elden yürütülebilecek.

IRCICA, İstanbul'da Yıldız Sarayı içinde Seyir Köşkü, Çit Kasrı ve Yaveran Kasrı ve Silahhane binasında faaliyetlerini sürdürüyor. IRCICA Kütüphanesi koleksiyonunda 81.000 kitap, nadir eser ve tez; 1.500.000 sayfa işlenmiş sayısal görüntü; 2.030 başlıkta 20.000 cilt ve 115.000 sayı süreli yayın; 4.100 ayrıbasım; 1660 harita; 1.000 ses kaseti ve video kaset; 1200 CD ve DVD; 13.000 slayt; 1.150 mikrofiş ve mikrofilm; 65.000 tarihi fotoğraf; 7.000 hat levhası; 3.000 IRCICA Arşivi belgesi; 2150 şahıs arşivi belgesi; 150.000 OMETAR belgesi bulunuyor.

65.000 görüntüden oluşan tarihi fotoğraf arşivi, İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Ziyad Ebuzziya ve Nuri Arlasez gibi isimlerin kişisel fotoğraf arşivlerinden oluşan 90 ayrı koleksiyonu içeriyor. II. Abdülhamid fotoğraf koleksiyonunda da 19. yüzyıl sonu-20. yüzyıl başına ait 35.000 adet fotoğraf yer alıyor. Hayrullah Efendi, Abdurrahman Şeref Bey, Koçi Bey, Namık Kemal, Solakzade tarihleri gibi kronikler, Farabi Sayısal Kütüphanesi'nde okurlara sunuluyor. Devlet ve vilayet salnamelerinin yanı sıra *Nevsal-i Aliyet, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Salnamesi, Salname-i Servet-i Fünun* gibi özel salnamelere de sayısal kütüphanede tam metin olarak erişilebiliyor.

HABERLER

DOKTORA ÖĞRENCİLERİ İÇİN ADALET AĞAOĞLU TEZ BURSU

Tarih Vakfı, edebiyat ve tarih ilişkisini konu alan çalışmalar yürüten doktora öğrencilerine her yıl tez bursu verecek. Burs programına, vakfın kurucu mütevellilerinden ve en yakın destekçilerinden olan yazar Adalet Ağaoğlu'na ithafen "Adalet Ağaoğlu Tez Bursu" adı verildi.

Burs başvurusunda bulunacak adayların resmi bir doktora programına kayıtlı olup doktora yeterlilik sınavını başarıyla geçmiş olmaları ve edebiyat-tarih ilişkisini ele alan tez önerilerinin onaylanmış olması gerekiyor. Türkçe dışında bir dilde yazılmış doktora tez önerileri de kabul edilecek olmakla birlikte, söz konusu tez önerilerinin yazarları tarafından Türkçeye çevrilmiş olarak değerlendirmeye sunulması bekleniyor.

Burs başvuruları e-posta üzerinden dijital olarak, her yıl 1 Nisan-31 Mayıs tarihlerinde vakfa ulaştırılacak. Burs jürisi tarafından 1 Haziran-31 Ağustos tarihleri arasında yapılacak ön elemeden geçen adaylardan, ilanı takip eden en geç iki hafta içinde tez önerilerinin ciltlenmiş kopyalarını ve gerekli belgeleri Tarih Vakfı'na ulaştırmaları beklenecek. Burs jürisinin ödül verilmeye değer bulduğu aday ile ilgili karar, her yıl ekim ayı sonunda Tarih Vakfı tarafından açıklanacak.

Başvuru formu, gerekli belgeler ve ayrıntılı bilgi, Tarih Vakfı'nın web sitesi (www.tarihvakfi.org.tr üzerinden edinilebilir.

TÜRKİYE TURİZMİ SÖZLÜ TARİH ARAŞTIRMASI TAMAMLANDI

Tarih Vakfı'nın danışmanlığında Anadolu Üniversitesi Turizm İşletmeciliği Bölümü tarafından yürütülen "Türkiye Turizmi Sözlü Tarih Araştırması", gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmelerinin arşivlenmesinin tamamlanmasıyla sona erdi. Projenin kapanış toplantısı, 2 Nisan Cumartesi günü İstanbul Harbiye'de Hilton Oteli'nde yapıldı.

Haziran 2012'de başlayan ve 1950'lerden günümüze Türkiye'de turizm alanında yaşanan gelişmeleri ve olayları tanıkların anlatılarıyla kayıt altına almayı amaçlayan proje kapsamında yürütülen sözlü tarih alan çalışması Mayıs 2013-Haziran 2015 tarihleri arasında gerçekleştirilmiş ve 522 kaynak kişiyle görüşülmüştü. Aralarında rehber, seyahat acentesi, işletmeci, müdür, bakan, müsteşar, akademisyen, turist, yatırımcı, işçi, aşçı, garson gibi, farklı konumlarda yer almış aktörlerin yer aldığı kaynak kişilerin öyküleri, toplam 696 saat olan video ve ses arşiviyle kayıt altına alınmış ve tüm görüşme kayıtları deşifre edilerek düzenlenmişti. Haziran 2015'te başlayan arşivleme aşamasının da tamamlanmasıyla birlikte proje sona gelmiş oldu.

Koordinatörlüğünü Prof. Dr. Nazmi Kozak'ın üstlendiği projede 21 akademisyen yer aldı. 522 kişilik sözlü tarih koleksiyonuna Tarih Vakfı Bilgi Belge Merkezi'nden de ulaşılabilecek. Proje hakkında detaylı bilgi almak için www.turkiyeturizmtarihi.org web sitesini ziyaret ederek, proje sonuç kitapçığını indirmek mümkün.

"KENTSEL MEKÂN, TOPLUMSAL CİNSİYET VE CİNSELLİK" SUNUMU DÜZENLENDİ

Tarih Vakfı Toplumsal Cinsiyet Tartışma Dizisi'ne 21 Nisan Perşembe akşamı vakfın konferans salonunda düzenlenen "Kentsel Mekân, Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik: Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Fuhuş (1884-1915)" sunumuyla devam edildi.

Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde "Gender and Sexuality: Prostitution in the Late Ottoman Istanbul" (Cinsiyet ve Cinsellik: Geç Osmanlı İstanbul'unda Fuhuş) başlıklı doktora tez çalışmasını sürdüren Müge Telci Özbek tarafından yapılan konuşma, 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıl başlarına kadar uzanan süreçte İstanbul'un yaşadığı toplumsal, demografik ve mekânsal dönüşümlere ve fahişelerin bu dönüşüm içindeki yerlerine odaklandı. Fahişeliği bir meslek olarak ele alıp bu mesleği icra eden kadınların deneyimlerini ve bu kadınlara yönelen idari pratikleri inceleyen Özbek, aynı zamanda, tarihsel olarak üretilmiş bir kategori olarak fahişeliğin, orta sınıfların mesleki ve toplumsal normlarının dışına çıkan kadınlara uygulanan bir etiket olduğuna dikkat çekti. Bu etiketin son dönem Osmanlı İstanbul'unda toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite gibi ayrımlara dayalı tahayyüllerin oluşumundaki rolünün ele alındığı konuşmada hem bir deneyim hem de bir etiket olarak fahişelikten yola çıkılarak son dönem Osmanlı İstanbul'unda cinsellik, toplumsal cinsiyet, sınıf ve mekân ilişkileri değerlendirildi.

KAMİL KOÇ OTOBÜSLERİ KURUM TARİHİ KİTABI YAYIMLANDI

Tarih Vakfı, yürüttüğü Kamil Koç Otobüsleri Kurum Tarihi Projesi'nin araştırma sonuçları ve sözlü tarih çalışmasından hareketle *Önce Kamil Koç Vardı...* adlı kitabı yayına hazırladı. Koordinasyonunu Gülay Kayacan'ın üstlendiği proje kitabının metin yazımını Metin Şenbil, editörlüğünü Gürel Tüzün ve Ozan Torun gerçekleştirdi. Tasarım ve basımı Myra İletişim Tasarım Ajansı tarafından yapılan kitabın tanıtım etkinliği mayıs ayında.

ERMENİ VE YAHUDİ EMVALİNİN YASAL VE RESMİ YOLDAN TALANI
ERMENİ SOYKIRIMI VE HOLOKOST*

ÜMİT KURT

Ermeni ve Yahudi emvalinin devlet yönlendirmesiyle yağmalanması, kurbanları bir anda yoksullaştırmıştır; bu, iki soykırımın da hem koşulu hem sonucudur. Osmanlı-Türkiye Cumhuriyeti ve Nazi Almanya'sı dönemlerinde, tehcir edilmiş Ermeniler ve Yahudilerin geride kalan varlıklarının yönetimine ilişkin bir dizi yasa ve kararnamenin yanı sıra çapraşık bürokratik mekanizmalar da icat edilmiştir. Bu makalede, Ermeni ve Yahudilerin mallarının yasal kisveye büründürülüp nasıl el değiştirdiği karşılaştırmalı bir bakışla incelenmektedir.

ÇEVİREN: FEYZAN YAMAN

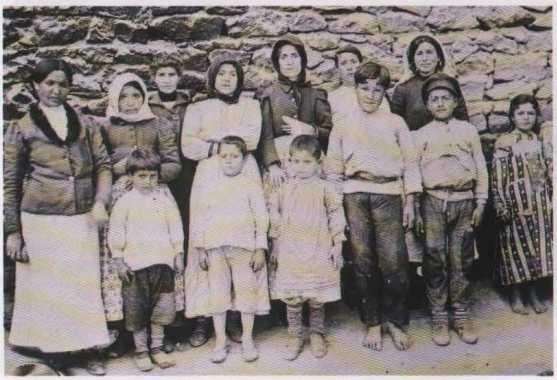
Giriş

Soykırım stratejileri, seçkinlerin kitlesel düzeyde idamından toplu halde tehcire, zorla asimile etmeden, maddi kültürün imhasına ve kolektif mülksüzleştirmeye kadar pek çok şeyi kapsar.[1] Yağma ve talan da dahil kolektif mülksüzleştirme, soykırım politikalarına eşlik eden ve hatta o politikalara güç veren cürümlerden sadece biridir. Örnek olarak, Ermeni ve Yahudi emvalinin devlet tertibiyle yağmalanması, kurbanlarını anında yoksullaştırırken soykırımın aynı anda hem koşulu hem sonucu olmuştur. 20. yüzyılda Ermeni ve Yahudilerin menkul ve gayrimenkullerinden mahrum bırakılmaları, ayrıldıkları topraklarla gelecekte kurulabilecek bağlarını resmen kesip koparmıştır.

Yağma ve görevi kötüye kullanma, kişiler düzeyinde çok yaygın olarak tezahür etse de, Ermeni ve Yahudilerin mal ve mülklerinin gasp edilmesinin esasen devlet tarafından yönlendirildiğinden şüphe yoktur ve bu süreçler Ermeni soykırımı ile Holokost'un ortaya çıkışıyla yakından ilişkilidir. Yerel halkın Ermeni ve Yahudilerin mal ve mülklerinden pay alma işine ortak olması, suça iştirakin yaygınlaşmasına ve İttihad ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile Nasyonal Sosyalist Parti'nin (NSP), Ermenilere ve Yahudilere karşı aldığı tedbirlerin meşrulaşmasına hizmet etmiştir.

Ancak, Ermeni ve Yahudilerin mal ve mülklerinin gaspı, İTC ve NSP tarafından denetlenen ve yönlendirilen soykırım politikalarının sadece bir yan ürünü değildir; her iki vakayla ilgili literatür, genelde, bunları siyasi seçkinlerin iradesinin bir sonucu olarak ortaya koyar. Aynı literatüre göre, bu seçkinler İTC ve NSP'ye kitleleri soykırım olaylarına katılmaya cezbedecek stratejileri geliştirmekte kararlı ve mahir olmalarını sağlayacak yüksek düzeyde bir beceri de kazandırır. Aynı kaynaklar, yağma ve ganimeti, suça iştirak etmelerini sağlamak amacıyla her iki iktidarın yerel seçkinlere sunduğu birer saik olarak tanımlar.

Soykırım iç içe geçmiş iki süreci, cinayet ve yağma sürecini birleştiren bir uygulama ise, yerel ve merkezi otoriteler arasındaki işbölümünü nasıl

Ermeni kadınlar ve çocuklar, 1915.

Library of Congress koleksiyonu.

analiz edebiliriz? İTC ve NSP'nin soykırım politikalarına yerel seçkinlerin desteğini hangi unsurlar açıklar? Ermeni ve Yahudilerin mal ve mülklerine el konmasında ekonomik bir itki mi söz konusuydu, yani mal ve mülklerin tasfiyesi/el değiştirmesi maddi kazanç sağlamanın aracı mı olmuştu? İTC ve NSP, Ermeni ve Yahudilerin mal ve mülklerini, yerel seçkinlere ve halka soykırımı desteklemeleri karşılığında mı dağıtmıştı? Ne kadar ve ne tür Ermeni ve Yahudi mal ve mülküne el konmuştu? Hangi mekanizmalar çalıştırılmış ve bu işe hangi kurumlar iştirak etmişti? Ermeni ve Yahudilerin mal ve mülklerine el konurken hangi yasal mekanizmalardan faydalanılmıştı? Ermeni ve Yahudi mal ve mülklerine el koymak için siyaset/devlet yetkilileri bir dizi yasa, kararname ve düzenleme çıkarmayı neden gerekli görmüştü? Bu hususların dikkatle incelenmesi ve analizi, gerek Ermeni soykırımı ve Holokost'un nasıl yapıldığı, gerekse bu yok etme sürecinin bütünü bağlamında Ermeni ve Yahudi mal ve mülklerinin nasıl bir önem taşıdığı konusunda bize çok daha fazla şey söyleyebilir.

Bu çalışmanın temel hipotezi, her iki örnekteki soykırımın, münhasıran siyasi liderliğe ait karar alma sürecinin sadece bir yansıması olmakla kalmayıp bunun çok ötesinde bir olgu olduğudur. Bu, yukarıdan aşağı bir süreç olduğu kadar, önemli iktisadi ve toplumsal saiklerden ivme kazanan aşağıdan yukarıya doğru bir süreçtir de. Örneğin, ganimet ihtimali, yerel işbirlikçileri, İTC ve NSP'ye bağlı güvenlik güçlerinin yönlendirdiği katliamları ve tehciri desteklemeye teşvik etmiştir. Bu konumları açısından, her iki parti de, soykırım tertiplerinin arkasına toplumsal desteği almakta başarılı olmuştur. Burada ileri sürülen görüş, halkın soykırım sürecine katılmaya ikna edilmesinde liderlerin ganimet ve talan vaadini maksatlı olarak araçsallaştırdığıdır.

Bu makalenin argümanı, kitlesel katılımın esasen yerel düzeydeki teşviklerden ve saiklerden kaynaklandığıdır. Yerel halk, merkezdeki siyasi yetkililerden gelen emirleri uygularken bunu sadece onlara sadık olduğu için yapmıyordu. İTC ve NSP el koyma sürecine baştan sona dahil olmuş ve bu süreci tümüyle denetimleri altında gerçekleştirmişlerse de, yerel kurumların ve devlet memurlarının işbirliği de önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığında, katılımcıların genişlik arz eden çeşitliliğinin ve hem İTC ve NSP'nin, hem de yerel düzeydeki devlet kurumlarının dinamik kendi kendini radikalleştirme süreçlerinin incelenmesi gerekmektedir.

Surp Garabet Manastırı, Muş, 1923.

Library of Congress koleksiyonu.

Ermeni ve Yahudilerin mallarına el konması, bu nedenle, İTC ya da NSP'nin emirlerinin uygulanmasıyla sınırlı kalmayıp yerel toplumların Ermeni ve Yahudilere karşı aldığı tavırla da, yani Ermenilere ve Yahudilere beslenen nefretin farklı türleriyle de bağlantılı gerçekleşmiştir. Ermeni ve Yahudilerin mallarının gaspı, çeşitli yerel grupların, İTC ve NSP'nin merkezi ve yerel yetkilileriyle olan ilişkilerinin yanı sıra, ayrı ayrı her şehirdeki Ermeni ve Yahudi nüfuslarıyla olan ilişkilerinin de ölçülmesinde yararlı olacaktır.

Amaç tüm menkul ve gayrimenkulleri yağmalamak ve ele geçirmekti ve bu, taşra seçkinlerinin bu süreçte yer alması için elle tutulur bir motivasyon teşkil etmişti. Ermeni ve Yahudilerin yerinden edilmesini merkez ve çevrenin uygulamaya koyduğu ve bu insanların mal ve mülklerine sistematik bir şekilde el konduğu açıktı. Bu tezgâhtaki toplumsal aktörlerin çokluğu, soykırım politikalarına payanda görevi gören toplumsal destek mekanizmalarının durumunu da açığa çıkarmaktadır.

İTC ve NSP'nin, Ermeni ve Yahudileri ekonomiden söküp atma siyasetine gelince, bunun gerçekleşmesi için belirli bir yasal çerçeveye gerek duyulmuştur. Yasal çerçeve Ermeni ve Yahudilerin emvaline el konup bu malların gasp edilmesini kolaylaştırmıştır. El koyma kavramı, burada, "geniş bir bürokratik aygıtın [bu sürecel iştirak etmesi anlamına gelir ve [bu durum] Ermeni mallarının müsaderesi sırasındaki yasal kisveyi gösterir".[2] Martin Dean'in, "Aryanlaştırma" bağlamında belirttiği gibi, "el koyma" tabiri, doğrudan doğruya "sürecin yasallaşmış, bürokratik ve devlet tarafından organize tabiatını yansıtır".[3]

Bugüne kadar, Ermeni soykırımı ve Holokost olarak bilinen, 20. yüzyılın ilk yarısındaki iki büyük kitlesel katliam sırasında Ermeni ve Yahudi varlıklarının, "yasal" ve bürokratik kanalların kullanılması suretiyle el değiştirmesi sürecini karşılaştıran bir araştırma yapılmamıştır.[4] Bu, bu makalenin, bu konuya ilişkin mevcut literatüre özgün katkısı olacaktır.

ERMENİ EMVAL-İ METRUKESİ İLE İLGİLİ TARİHYAZICILIĞI

Ermenilerin mallarına el konması konusundaki mevcut bilimsel araştırmalar emekleme aşamasındadır. Mülkiyet hususunun Ermeni soykırımının gerçekleştirilmesi sürecindeki ve sonrasındaki büyük önemine karşın, bu zamana kadar çok az araştırma bu hususu ele almıştır. 1927'den 1933'e kadar İstanbul Surp Pırgiç Ermeni Hastanesi'nin yıllıklarında yer alan Lut'fik Kuyumcuyan araştırması,[5] emval-i metruke konusunun

önemi üzerinde duran ilk girişimlerden biridir. İKuyumcuyanl, Cumhuriyet döneminde çıkarılmış yasa ve nizamnameleri ele almıştır. Haygazn Gazaryan da, çoğunlukla Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu vilayetlerinden derlenen bir ampirik zemin tesis etmek yoluyla Ermeni emvaline el konmasını araştırmıştır.[6]

Yemek yardımı alan Ermeni kadın ve çocuğu.

Library of Congress koleksiyonu.

Ermeni emval-i metrukesine ilişkin Osmanlı/Türk kanunlarını ve nizamnamelerini inceleyen ilk kapsamlı çalışma Levon Vartan'a aittir.[7] Vartan bu öncü araştırmasında, Osmanlı Ermenilerinin "emval-i metruke"sine ilişkin hukuki araçların yürürlüğe konmasını incelemiştir. Ermeni soykırımı üzerine araştırmasında Donald Bloxham, Jön Türklerin Osmanlı Ermenilerinin mülklerine el koymasının, İTC tarafından tanımlanan şekliyle ideolojik düzeydeki sadık vatandaşlar arayışının ekonomik sonucu olduğunu ileri sürmüştür.[8]

Aviel Roshwald ise biraz farklı bir yaklaşım önermiştir. Roshwald, Jön Türk ideolojisi üzerine yoğunlaşarak bu ideolojinin çerçevesini, "bir Türk teknokrasisi ve Türk burjuvazisi tarafından yönlendirilen, ağırlıklı olarak Türklerin hâkim olduğu bir ekonomik sistemin gelişimini teşvik etmek üzere tasarlanmış bir milliyetçi *devletçilik*" olarak çizmiştir.[9] Roshwald'a göre, Türk burjuvazisinin temayüz etme süreci, "uzun zamandır ticari ve mali sektörlere hâkim olan ve kapitülasyonlar rejiminden faydalananlar olarak görülen Ermeni ve Rum ticaret sınıflarının" ayağının kaydırılmasını gerektiren bir başka sürecin parçasıdır. Bu ekonomik milliyetçilik, Ermenilerin oturmuş ticaret ağlarını söküp atmış ve "az sayıdaki ama iyi irtibatları olan Türk tüccarlar için azgınca vurgunculuk yapma fırsatı yaratmıştır."[10] Roshwald, devletin güç kullanımına dayalı seferberlik vasıtasıyla bu şekilde bir kapitalist servet birikimi sağlamasının bir seferlik bir olay olmadığı fikrini ileri sürmüştür. Ona göre aksine, "bu politikalar, savaş sonrasındaki Türkiye Cumhuriyetl'nin ekonomik politikasının ayırt edici özellikleri olan devletçilik ve bir etnik-Türk burjuvazisinin kollanması için temel kalıbı oluşturmuştur."[11] Başka bir deyişle, Roshwald, bunu, nedensel olarak birbiriyle bağlantılı iki olaydan kaynaklanan bir süreç olarak yorumlamıştır: Ermenilerin büyük çaplı mülksüzleştirilmesi ve yeni doğan Türk ulus-devletinin ekonomisinin yaratılması.

Bir başka önemli çalışma, ekonomik teşviklerin, devlet, bürokratik personel ve siviller olarak Osmanlı toplumunun tüm kademeleri için bir saik olduğunu ileri süren Michelle Latham tarafından yapılmıştır. Latham, Ermenilerin iş ve ticaretteki varlıklarını ortadan kaldırmak için sistematik bir planın söz konusu olduğunu ileri sürmüştür. Bunun uygulamaya konmasıyla, Ermenilerin ekonomik gücünün zayıflaması, ekonomik rekabetten bertaraf edilmeleri ve bu şekilde bu sektörlerin Türklerin yararına kazandırılması hedeflenmiştir. Ek olarak Latham para, mücevher, hayvanlar, giysi ve diğer kıymetli varlıklar da dahil olmak üzere, Ermenilerden gasp edilen malvarlıklarının ya bu suçu işleyenler tarafından elde tutulduğuna ya da kâr amacıyla satıldığına işaret etmiştir.[12] Bu analiz, mülksüzleştirmenin karmaşık yapısını yakalamış olmasına karşın, kendi kendini yenilemeye başlayan bir süreç için analitik bir model oluşturmada bir ölçüde başarısız kalmıştır.

Christian Gerlach ise mülk gaspı ve mülksüzleştirme ile zenginleşme fikrinin, bu suça iştirak edeceklerin, mazlumlara karşı kitlesel boyutlardaki şiddette rol almaya hazırlanmalarına büyük bir katkıda bulunduğu iddiasındadır. Dahası, devlet yağma edilen malların denetimine tümüyle sahip olmaya ve ardından bunları yeniden pay etmeye kalkışmıştır. Yaptıkları, alenen, geçmişteki çatışmalar sırasında kitlelerin yaşadığı kayıpları teskin etmeye yönelik bir hareket olmuştur.[13] Gerlach ayrıca Ermeni emvalinin Osmanlı savaş harekâtlarının finanse edilmesindeki payının da altını çizmiştir.[14]

Bu kapsamlı gözlemlerin, mülksüzleştirme süreci üzerine birkaç derinlikli araştırmayla güçlendirilmesi gerekmekte. Bunlar, el koyma sürecinin özgül yönleri üzerine yoğunlaşan ayrıntılı araştırmalar. Örneğin, Dikran Kuyumcuyan altın, banka aktifleri, sigorta poliçeleri, gayrimenkul varlıklar ve envanterler de dahil, el koyulan emvalin ilk taksonomilerinden birini geliştirmiştir.[15] Taner Akçam'ın daha titiz bir başka analizi, el koyulan varlıkların yeni sahiplerinin niteliği konusunda genel bir bakış açısı vermiştir. Osmanlı belgelerine dayanan Akçam, Ermeni emvalinin altı çeşit alıcısını tanımlamıştır: Müslüman muhacirler, Müslüman burjuvazi, Osmanlı ordusu ve Ermeni tehcirinin kendisi (tehcirler için hükümetin yaptığı masrafların karşılanması), devletin kendi altyapısı ve milis teşkilatları.[16]

Hilmar Kaiser'in, Ermenilerin mülksüzleştirilmesi hakkındaki araştırmaları, hukuki örtünün savları ile sahada bilfiil yaşanan olayları karşı karşıya getirmektedir. Kaiser'in vardığı sonuç şudur: Osmanlı hukuku, el koyma sürecini yasal sınırlar içinde tutacak bir kıstas sağlamamıştır; Jön Türk rejiminin de Osmanlı Ermenilerinin emvalini korumaya yönelik herhangi bir hassasiyet duyduğu görülmemektedir.[17]

Bedross Der Matosyan'ın çalışması bu konuya daha fazla tarihi açıklık kazandırmıştır. İTC, Ermeni emvaline el koyarken, bunu izleyen Kemalist hareket bu suçu bir oldubitti olarak memnuniyetle kabul etmiş ve bir olgu olarak temellüke yönelebilmiştir. Burada el koyma ve temellük arasında yapılan ayrım, aktif müsadere-pasif müsadere karşıtlığını ifade etmektedir.[18] Der Matosyan'ın bir başka makalesinde, "Ermeni sermayesi"nin kaderi, Osmanlı Ermenilerinin yok edil-

me sürecinin önemli bileşenlerinden biri olarak gösterilmiştir. Bu makale, "Ermeni sermayesine" yasallık kisvesi gerisinde perdelenen bir süreç olarak yaklaşmakta ve bu sermaye ile sonraki Cumhuriyet döneminin maddi temelleri arasında olabilecek bağlantılar konusunda yeni araştırmalara davet çıkaran soru ve meseleleri öne çıkarmaktadır.[19] Kevork K. Bağcıyan, Ermeni emvaline el konmasını, zamanı geldiğinde onu izleyecek olan şeyin, 1915'te Ermeni soykırımının gerçekleştirilmesinin, asli oluşturucu öğesi olan belirleyici bir süreç olarak teşhis etmiştir.[20]

Hrayr Karagözyan ve Yair Auron, *A perfect injustice: genocide and theft of Armenian wealth* ["Mükemmel bir adaletsizlik: soykırım ve Ermeni varlıklarının çalınması"] adlı çalışmada, mevcut literatürdeki bir başka gediği doldurmayı amaçlamıştır. Daha doğru ifadecek olursak, bu "gedik", Jön Türk hükümetinin Ermeni hayat sigorta poliçelerine nasıl ve neden zorla el koyduğu konusunda yetersiz, ayrıntılara inmeyen bir rivayetten kaynaklanan bir akademik boşluktur. Söz konusu kitaplar, ilginç olmakla birlikte Ermenilerin emvalinin yerel düzeyde nasıl el değiştirdiğine açıklama getirmeyen parçalı bir tartışma getirmiştir.[21] Ermeni soykırımı sırasında, Jön Türk hükümetinin Ermeni emvaline el koymasına ilişkin kapsamlı çalışmalardan biri Uğur Ümit Üngör ve Mehmet Polatel tarafından yapılmıştır. Bu araştırma, Türk ekonomik milliyetçiliğinin ortaya çıkışının ayrıntılarını verirken soykırım sürecinin ekonomik sonuçları konusunda derin bir bakış açısı sunma ve talanın zeminde nasıl organize edildiğini açıklamak iddiasındadır.[22]

Sait Çetinoğlu, 1915 soykırımı sırasında Ermeni mallarına el konmasını çok daha geniş bir tarihsel bağlama oturtur ve Ermeni emvalinin kaderini çizgisel bir tarihi anlayış üzerinden ele alır. *Longue durée* [uzun sürel prizmasından bakıldığında, 1895-1955 dönemi (1895 Hamidiye katliamları, 1909 Adana katliamları, 1915 soykırımı ve 6-7 Eylül 1955 pogromları) Osmanlı Ermenilerinin ekonomik hayatını tümden bir yok oluşa götürmüştür.[23] Nevzat Onaran'ın Ermeni ve Rum emvaline el konmasını ele alan hacimli araştırmaları, Osmanlı'nın bu iki Hıristiyan grubunu mülksüzleştirmesi konusunda anlatılan rivayetleri sunup Osmanlı ve Cumhuriyet dönemimde çıkarılan yasaları toplu olarak ele alır.[24]

ERMENİ ÖRNEĞİ

1915 tehcirinden sonra Osmanlı Ermenileri tarafından geride bırakılan emvalin yönetilmesine ilişkin olarak Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti dönemlerinde bir dizi yasa ve kararname çıkarıldı. Bu yasalar, Emval-i Metruke Kanunları olarak bilinir.[25] Sözü edilen yasaların çoğu, Cumhuriyet döneminde yürürlüğe girdi. Ermeni emvaline el konmasıyla bağlantılı olarak Ermeni soykırımının kimi özgün unsurlarından söz etmek gerekir.[26] Birincisi, 1915'ten 1918'e kadar varlıkları tasfiyeye tabi olan tek insan grubu tehcir edilmiş olan Ermenilerdi. Tehcir edilmemiş Ermenilerin emvaline el konmadı. İkincisi, Ermeni emvaline el konması, Nazi Almanya'sındaki Yahudi örneğinden farklı olarak, ırkçı bir ideoloji temelinde gerçekleşmediği için, tehcirler ve soykırım sırasında Osmanlı Ermenilerinin vatandaşlıklarının iptali gündeme gelmemişti. Üstelik, Ermeniler vatandaşlıktan özel olarak Bakanlar Kurulu kararıyla çıkarılmamışsa ya da kendileri ayrılmaya karar vermemişlerse, vatandaşlık hakları 1964 gibi ileri bir tarihe kadar geçerli kaldı.

Üçüncüsü, Ermeni varlıklarının kamusallaştırılması sürekli bir el koyma şeklinde gerçekleşmedi; başka bir deyişle, malların ya da mukabil kıymetlerinin sahiplerine iade edilmeyeceği herhangi bir yerde belirtilmiyordu. Tersine, her şey, sahipleri namına devlet tarafından yönetilecekti ve bunun gerçekte ne zaman olacağı belirtilmemiş olsa da, düzenlemeler, malların ya da mukabil kıymetlerinin sonunda gerçek sahiplerine iade edileceği yönündeydi. Oysaki Ermenilerin menkul ve gayrimenkullerine el koymakla, yasaların ve kararnamelerin asli hedefi, Anadolu'daki Ermeni varlığının fiziki temelini tümden bertaraf etmekti.

İTC DÖNEMİNİN YASALARI VE KARARNAMELERİ: 10 HAZİRAN 1915 DÜZENLEMESİ

10 Haziran 1915 tarihli, otuz dört maddelik yönetmelik Ermenilerin geride bıraktığı mal ve mülke devlet tarafından nasıl el konacağı konusunda ayrıntılı bir düzenleme getirdi.[27] Düzenlemenin 1. maddesi, "başka yerlere aktarılan Ermenilerce geride bırakılan gayrimenkullerin, malların ve toprakların yönetimi ve diğer hususlarda özel olarak teşkil edilmiş

Adana'da Nisan 1909 katliamından sonra eşlerini yitirmiş Ermeni kadınlar ve çocukları.

Library of Congress koleksiyonu.

heyetlerin" kurulacağını ilan ediyordu.[28] Bu heyetlerden en önemlisi, Emval-i Metruke Komisyonlarıydı. Her komisyon üç kişiden –özel olarak tayin edilmiş bir müdür, bir tasfiye memuru ve bir Hazine memuru– müteşekkil olacaktı ve komisyonlar doğrudan Dahiliye Nazırına tabi olarak çalışacaktı.

Merzifon'da Ermeni kadınlar ve Türk (ya da Müslümanlaşmış Ermeni) kadınlar, yetim çocukları için yün topluyor, 1919.

Library of Congress koleksiyonu.

Komisyonların ilk görevleri, tehcir edilmiş halkın sahip olduğu malları ve binaları mühürlemek ve komisyon tarafından tarafından uygun bulunan "resmi ya da özel bir heyetin" korumasına bırakmak olacaktı. Mallar cins, miktar ve tahmini rayiçleri tespit edildikten ve "koruma" altına alındıktan sonra, sahiplerinin isimleriyle birlikte ayrıntılı bir tarzda kayda geçirildi ve nihayetinde depo olarak kullanmaya müsait olan kilise, okul ya da han gibi yerlere nakledildi. Bu işlemden sonra, hayvanlar ve bozulabilecek menkuller komisyon tarafından teşkil edilen bir heyet tarafından halka açık mezatlarda satışa konacak ve mukabil kıymetleri, belli olması halinde sahibinin namına, olmaması halinde ise söz konusu malların bulunduğu köy ya da kasabanın namına mal sandığında açılan hesaplara teslim edilecekti. Satılan malların cinsi, miktarı, kıymeti, bulunduğu yer, alıcısı ve satış fiyatı, özel kayıt defterlerine ayrıntılı olarak kaydedilecekti.

Bu emval ile ilgili tüm işlemler, Emval-i Metruke Komisyonlarından geçmek zorunda olacaktı. 6. ve 22. maddelerde, Ermeni emvalinin mukabil kıymetlerinin nihai iskân yerlerine vardıklarında tehcir edilen şahıslara verileceği ilke olarak tekrar ediliyordu. Ancak, söz konusu "sahiplerine geri verme", sonradan Ermenilerin var olmadıkları addedildiğinden hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti. 10 Haziran 1915 düzenlemesi, mal ve mülklerinin tasarruf hakkını kendilerinden aldığı için, Ermenilerin maddi yaşam temellerinin ortadan kaldırılmasına uygun bir hukuki sistemin inşası olarak değerlendirilebilir.

26 EYLÜL 1915 TARİHLİ KANUN-I MUVAKKAT VE 8 KASIM 1915 TARİHLİ NİZAMNAME

Ermenilerin kültürel ve ekonomik varlıklarının tasfiyesine yönelik en önemli adımlar, on bir maddeden oluşan 26 Eylül 1915 tarihli kanun[29] ve söz konusu kanunun nasıl tatbik edileceğini yirmi beş maddede belirleyen, 8 Kasım 1915 tarihli nizamname oldu.[30] Heyetler ve Tasfiye Komisyonları adı altında, farklı görevleri olan (farkın ne olduğu ayrı bir kararname ile belirlenmiştir) iki farklı komisyonun oluşturulması, ücretleri dahil çalışma şartlarının tespiti, bu komisyonlar ile muhtelif nezaret ve devlet daireleri arasında makamların ve yetkilerin paylaşılması, Ermenilerin borçlu olduğu alacaklıların yapacağı başvurularda gerekli olan belgeler, ilgili mahkemelerin durumu, emvalin tasfiye edilme aşamasında izlenecek kurallar, tutulacak farklı defterler, defterlerin nasıl tutulacağı ve ilgili defterlerden örnekler de dahil muhtelif husus, bu kanun ve nizamnamede ayrıntılı olarak ele alınıyordu. Tasfiye Kanunu olarak da bilinen 26 Eylül kanun-ı muvakkatının asıl amacı Ermeni emvalinin tasfiyesiydi.

Kanunun ikinci maddesi, emvalin hangi kurumlarda tescil edileceğine açıklık getiriyordu. Tasfiye edilmek için, gelir üreten haneler, hanlar ve dükkânlar ile vakıflara ait kazanç getiren emval Evkaf Nezareti namına tescil edilirken, geriye kalan emvalin Maliye Nezareti namına tescil edilmesi gerekecekti. Emvalin tasfiyesinin ardından –yani alacak ve borç hesaplarına ilişkin işlemlerin hitamında– kalan bakiye asil sahiplerine iade edilecekti. Bu maddede ele alınan bir başka önemli husus, emvalin aktarılması sırasında tehcirden en az on beş gün öncesinde yapılan aktarımlarda, yalan beyan, hile ve sahtekârlık tespiti halinde söz konusu aktarımların iptal edileceğiydi.

Geçici kanun, komisyonların oluşturulmasına ilişkin bir nizamnamenin çıkarılacağını ilan etti ve kanun hükümlerinin nasıl tatbik edileceğine açıklık getirdi. 8 Kasım 1915'te üzerinde mutabakat sağlanan bu düzenleme, menkul ve gayrimenkul Ermeni emvalinin korunması, tasfiye hususlarına ilişkin yeni heyetlerin oluşturulması ve komisyonların çalışma ilkeleri konusunu ayrıntılı olarak belirledi. İki bölüm ve yirmi beş maddeden oluşan nizamname, ayrıca, tasfiye işlemine ait kayıt defterlerinin nelerin ihtiva edeceği ve bu kayıt defterlerinin nasıl kullanılacağına dair açıklayıcı bilgileri barındırıyordu.

Nizamname aynı zamanda Tasfiye Komisyonlarının tesisi, görevi ve yetkisi konusunda da hüküm getirdi. Bu komisyonlar, Dahiliye Nezareti tarafından tayin edilen bir müdür ile, Adalet ve Maliye Nezaretlerinin tayin edeceği birer şahıstan oluşacaktı. Komisyonlar, tehcir edilenlerin parası, terk edilmiş menkulleri, mevduatları ve alacaklı oldukları paraların tutarları, tazminat ve tahsilat ile gerekirse açılacak davalar, itiraz olmaması halinde emval-i metrukenin mezat yoluyla satışı gibi hususlar ile, yetki alanlarına giren diğer hususları takip edecek ve ödemelere ilişkin gerekli kararları verecekti.

Bu yeni kuralların yürürlüğe girmesinden önce, 10 Haziran 1915 tarihli nizamname vasıtasıyla teşkil edilmiş komisyonlar[31] tarafından hazırlanmış tüm belgeler ve yapılmış işlemler,

Tasfiye Komisyonlarına devredilecekti.[32] Komisyonların görevlerine, tehcir edilenlerin, hükümet tarafından korunma altına alınan para ve mallarına ve geri kalan eşyalarına el konması dahildi. Buna ek olarak, komisyonlar bankaları, diğer kurum ve kişileri geride kalan para hesapları ve emval konusunda sorgulayacaktı. Sorgunun muhatapları, hesapları, gerekli olması halinde, bunları destekleyen belge, makbuz ve mektupları gecikmeden ibraz etmekle mükellef olacaktı. Bu yolla, hükümet tehcir edilen Ermenilerin başkalarına emanet ettiği eşyalara da el koyabildi. Bu eşyalar bilahare Tasfiye Komisyonları tarafından mezat usulü satılacaktı. Nizamnamenin ilanından sonra, Anadolu'nun muhtelif yerlerinde Tasfiye Komisyonları teşkil edilecek ve sorumlu oldukları bölgeler belirlenecekti.[33]

MÜTAREKE DÖNEMİ VE GERİ DÖNEN ERMENİLER

Dünya Savaşı'nın felaketle sona ermesinin ardından, İttihad ve Terakki hükümeti 8 Ekim 1918'de istifa etti. Yeni kabine Ahmet İzzet Paşa tarafından 11 Ekim 1918'de kuruldu ve 4 Kasım 1922 tarihine kadar toplam on bir hükümet göreve geldi.[34] Bu hükümetlerin ilk faaliyetleri arasında İttihad ve Terakki Partisi üyelerine karşı hukuki işlemlerin başlatılması[35] ve hayatta kalan Ermenilerin dönmesine izin verilmesi vardı. Geri dönenler konusunda hükümetin karşılaştığı en büyük sorun, Ermenilerin terk ettiği menkul ve gayrimenkullerin kendilerine nasıl iade edileceği oldu.

Emval-i metrukenin iadesine ilişkin beklenen nizamname sonunda 12 Ocak 1920'de çıkarıldı. Otuz üç madde ihtiva eden nizamname, Ermeni mallarının nasıl iade edileceğini ayrıntılarıyla belirliyordu. On üçüncü madde, 26 Eylül 1915 tarihli Tasfiye Kanunu'nu ve 8 Kasım 1915 tarihli nizamnameyi iptal etti.[36] Nizamnamenin en önemli hususu, devlet tarafından 26 Eylül kanunu ve 8 Kasım nizamnamesine istinaden el konan ve Maliye Nezareti ile Evkaf Nezareti namına tescillenen gayrimenkullerin gecikmeden asil sahiplerine iade edileceği hususuydu. Bu nizamnameyle İTC döneminin Ermeni emvaline ilişkin tüm uygulamaları iptal edildi ve gasp edilen Ermeni emvalinin iadesine başlandı.

TÜRKİYE DIŞINDA KALAN ERMENİLERİN DÖNMESİNE KARŞI KISITLAMA

Tehcirden sağ kalanların 8 Kasım 1918'den itibaren geri dönmesine izin verilmiş olmasına karşın, bu süreç sorunsuz ilerlemedi. Osmanlı hükümeti ve daha sonra Ankara'da gelişen millici hareket, aldıkları çeşitli önlemlerle 1918 Mondros Mütarekesi ile çizilen sınırların dışında kalan Ermenilerin dönmesini engellemeye gayret gösterdi. Ermenilerin ülkeye girişini engelleyen kanunlar çıkarıldı. Bunlardan en önemlisi, 1869 tarihli Tabiyet Kanunu'ydu. Bu kanunun, Osmanlı vatandaşlarının başka ülke vatandaşlığını nasıl alabileceğine hükmeden altıncı ve yedinci maddeleri çok önemlidir.

Beşinci maddeye göre, bir Osmanlı vatandaşının farklı bir ülkenin vatandaşlığını alması ancak Osmanlı hükümetinin izin vermesiyle mümkündü. Bu iznin olmaması halinde, böyle bir işlem geçersiz sayılacaktı. Söz konusu kişi, Osmanlı vatandaşı olarak kabul görmeye devam edecek ve bu şekilde muamele görecekti. Altıncı maddeye göre, izinsiz olarak bir başka ülkenin vatandaşlığını kazanan bir kişi, devletin arzu etmesi halinde, Osmanlı vatandaşlığından çıkarılacak ve Osmanlı topraklarına girmekten men edilecekti.[37] Bu yüzden 1869 tarihli Tabiyet Kanunu'nun, yaşadıkları yerlerden zor kullanılarak uzaklaştırılmış Ermenilerin geriye dönmesini ve mal ve mülklerini geriye almalarını engellemek için kullanıldığını belirtmek faydalı olacaktır.

LOZAN'DAN ÖNCE TÜRKİYE CUMHURİYETİ

Türkiye Büyük Millet Meclisi, emval-i metruke ile bağlantılı olarak Ermeni soykırımı dönemiyle 1919-1922 arasındaki dönemde oluşturulmuş olan mevzuatları, 14 Eylül 1922'den itibaren birleştirmeye başladı. O tarihte yapılan bir oturumda, 12 Ocak 1920 tarihli nizamname yürürlükten kaldırıldı. Bu, oldukça kısa, bir cümlelik kararnameyle yapıldı: "Başka yerlere nakledilmiş halkın tasfiyeye maruz emvaline dair 16 Rebiyülahır 1338 ve 8 Kânunusani 1336 [12 Ocak 1920] tarihli nizamname fesh olunur."[38] Uygulamada "Emval Nizamnamesinin Feshi" olarak adlandırılacak olan söz konusu kararnameyle 26 Eylül 1915 tarihli kanun ve 8 Kasım 1915 tarihli nizamname tekrar yürürlüğe girdi ve Cumhuriyet yasalarının, İttihatçıların soykırım yasalarının üzerine kurulması süreci başladı.

İTTİHATÇI ZİHNİYETİNE DÖNÜŞ: 1923'ÜN 15 NİSAN KANUNU VE 29 NİSAN NİZAMNAMESİ

Yeni koşullara uyması için bazı de-

Nisan 1909'da Adana'da hayatta kalmış Osmanlı Ermenileri, Alman-Levant tütün şirketinin bahçesinde.

Library of Congress koleksiyonu.

Ahmed İzzed Paşa.

değişikliklerin yapılması zorunlu olmasına karşın, 14 Eylül 1922 tarihli "Tasfiye Nizamnamesinin Feshi" ile birlikte 26 Eylül 1915 tarihli kanun ve 8 Kasım 1915 tarihli nizamname tekrar yürürlüğe girdi. Bir dizi nedenden ötürü gecikmiş olan bu değişiklikler ilk olarak 15 Nisan 1923 tarihli Tasfiye Kanunu ile gerçekleşti.[39] Toplam dokuz maddeden oluşan kanun, 26 Eylül 1915 tarihli kanunu temel alıyordu, ancak bu kanunda muhtelif tadilatlar yapmıştı.

Yeni eklenen maddelerden belki de en önemlisi olan altıncı madde, kanunun uygulama alanını genişleterek, kapsamına 1919'dan sonra kaçanları ya da gaibe karışanları da ilave ediyordu. Bu tarihten itibaren, "herhangi bir şekilde gaibe karışan veya bir yeri terk eden veya yabancı ülkelere ya da işgal edilmiş topraklara ya da İstanbul'a ya da bağlantılı yerlere kaçanların menkul ve gayri menkul mallarına, borçları ve alacaklarına" dair 26 Eylül 1915 tarihli kanun ile tadil edilmiş haliyle 15 Nisan 1923 tarihli kanun birlikte uygulanacaktı.[40] Getirilen değişiklikle kanunun kapsamına giren ve birinci ve altıncı maddelerde tanımlanan şahıslar, "kaçaklar, gaipler ya da başka yerlere iltica edenler" olarak tespit edilecekti.[41] Bu, Cumhuriyet döneminde açılacak tüm sulh hukuk davalarının temelini teşkil edecek ve buradaki tanımda bahis konusu olanlar aslen Ermeniler olacaktı.

15 Nisan tarihli kanunun birinci maddesi yalın bir şekilde, birkaç değişiklikle 26 Eylül 1915 tarihli kanunun ikinci maddesiydi ki, bu durum araştırma konumuz açısından olağanüstü önem taşımaktadır. Bu madde, 1915 tarihli kanunda var olan, mülklerin tasfiyesi sonrasında geriye kalan paranın sahiplerine iade edileceği şeklindeki hükmü ilga ediyor, halihazırda kaçmış ve ortadan kaybolmuş insanların geri dönmeyeceğini varsayıyordu.

Önemli bir husus, emval-i metruke ile ilgili bu tarihten sonraki resmi metinlerde, 13 Eylül 1331 [26 Eylül 1915] ve 15 Nisan 1339'da [15 Nisan 1923] yapılan tespitlerin birlikte kullanılacak olmasıdır. İttihatçı rejimle bütünleşme artık tamama ermişti. Bu konuda atılacak son adım, doğal olarak, bu kanunun uygulanmasına ilişkin nizamnamenin çıkarılması oldu. 29 Nisan 1923 tarihli ve 2455 sayılı bu nizamname 8 Kasım 1915 tarihli nizamnamenin yerine geçti.[42] [Söz konusu nizamnamel 8 Kasım 1915 tarihli nizamnamenin neredeyse aynısıydı ve tıpkı onun gibi yirmi beş maddeden oluşuyordu. Cumhuriyet dönemi boyunca, emval-i metruke ile ilgili işlemler 15 Nisan ve 29 Nisan 1339 [1923] tarihli kanun ve nizamname uyarınca ele alındı. Burada, İttihatçı dönemin hâkim mantığı sürdürülüyordu.

DÖNÜM NOKTASI: LOZAN ANTLAŞMASI

Emval-i metruke konusu açısından, Lozan Antlaşması kısmi bir dönüm noktası kabul edilmelidir. Bu antlaşmayla Türkiye, el konan mal ve mülklerin sınırları içinde yaşamayı sürdüren Ermenilere iadesini vaat etti. Bilahare çıkarılan kanun ve nizamnameler açısından, Lozan'ın yürürlüğe girdiği 6 Ağustos 1924, bu nedenle bir aşama noktası olarak görülür. Antlaşmanın muhtelif maddeleri bu şahıslara mal ve mülklerinin veya mukabil kıymetlerinin verilmesi ilkesini serd etmiş ise de, bu maddeleri farklı bir tarzda yorumlayan Türkiye, söz konusu tazminatları yerine getirmedi. Üstelik Ermenilerin mal ve mülklerini almak için ülkeye dönüşüne engeller çıkardı.

Lozan Antlaşması'nın hükümleri sarihti. Bu hükümler, Ermenilerin el konmuş emvalinin tazmin edilmesini özellikle Milliyet ile Mülkiyet, Haklar ve Menfaatler bölümlerinde garanti altına alıyordu; ancak, Türkiye bu hükümleri uygulamaya koymadı. Sadece Türkiye sınırları dahilindeki ya da fark edilmeden Türkiye'ye girebilmiş Ermenilerin mal ve mülkleri iade edilirken, Türkiye haricinde yaşayan Ermenilerin mal ve mülklerine el koymaya girişildi. İlk olarak, Emval-i Metruke Kanunları ile bağlantılı olarak 5 Şubat 1925 ve 13 Haziran 1926 nizamnamelerinde olduğu gibi, ülke içinde çıkarılan yasalarla Lozan Antlaşması'na değişiklikler getirildi. Bu değişikliklerde, antlaşmanın yürürlüğe girdiği gün, tarihi bir dönüm noktası kabul edilir.

İkinci olarak, Lozan Antlaşması ve özellikle 65. ve 66. maddeleri, Türkiye tarafından, mal ve mülklerine el konan şahsın, antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte mal ve mülkünün bulunduğu yerde olması halinde söz konusu mal ve mülkün sahibine iade edileceği şeklinde yorumlandı. Şahıslar Türkiye'de olmamaları halinde kayıp ya da müteveffa addolunacaklarından, mal ve mülklerine 13 Eylül 1331 [26 Eylul 1915] ve 15 Nisan 1339 [1923] tarihli Tasfiye Kanunlarına göre hükmedilecekti.

Üçüncü olarak, Türkiye'nin, Lozan Antlaşması'nın "sadece şahsın mal ve mülkünün olduğu yerde [yani Türkiye'del olması halinde kendisine verileceğini" belirttiği şeklindeki yorumu sebebiyle, antlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten önce ya da sonra Türkiye'ye dönmek isteyen Ermeniler, mal ve mülklerinin bulunduğu yerde hazır olmak için Türkiye'ye giriş yapamadı. Ülke dışındaki Ermenilerin ülkeye gelip mal ve mülkleri-

ni talep etmelerini engellemek için ülkeye girişleri yasaklandı, girmeyi başaranlar tespit edildiğinde zorla sürgün edildi. Dördüncü olarak, Türkiye, Mülkiyet, Haklar ve Menfaatler bölümündeki maddeleri, Türkiye'de bulunan İtilaf Devletleri vatandaşları ile başka ülkelerde bulunan Türk vatandaşlarının gördüğü zararların karşılıklı olarak tazmin edilmesiyle ilgili olduğu şeklinde yorumladı.[43] Bu nedenle, bu maddelerin ülke dışında yaşayan Ermenilerle alakası olmadığı ileri sürüldü. Tazminat konusunda yapılan ikili görüşmelerde, imzacı ülkelerin artık kendi vatandaşları olan Ermenilerin haklarını savunma arzusuna, savaş yıllarında Osmanlı vatandaşları oldukları gerekçesiyle itiraz edildi. Türkiye, sadece, 1914'ten önce, 1869 tarihli Tabiyet Kanunu uyarınca ve Osmanlı devletinin izniyle yabancı tabiyete geçmiş olan Ermenilere tazminat ödenmesinin kabul edilebileceğini söyledi.

LOZAN'DAN SONRA TÜRKİYE: SINIRLARA FİİLEN DUVAR ÖRMEK

Lozan Antlaşması 6 Ağustos 1924'te yürürlüğe girdi. Antlaşmanın terk edilmiş mal ve mülkle ilgili olarak getirdiği en önemli değişiklik, Türkiye'de kalmayı başarmış Ermenilere mal ve mülklerini iade edilmesi gerekliliği oldu. Sonuç olarak, Lozan'ın hükümlerine uyumlu hale getirmek için Emvali-i Metruke Kanunlarını tadil etmek zorunlu hale gelmişti. İşte bu noktada Türkiye, kanunlarını Lozan ile uyumlu hale getirmekte ciddi bir sorunla karşılaşmıştı. Ülke dışında yaşayan Ermenilerin münferit olarak geri gelmesi ve mal ve mülklerini talep etmeleri halinde ne olacaktı? Bu duruma Lozan'da açıklık getirilmemişti. Ermenilerin toplu halde dönmesine itiraz edilmiş ve bunun olması engellenmişti, ama ülkeye münferit dönüşler ilke olarak kabul edilmişti. Bu durumda, münferit dönüşlere engel olmak için, Türkiye'nin sınırlarına duvar örmesi ve gerçek anlamda bir kaleye dönmesi zorunlu oldu.

Lozan'ın belirli sonuçlar doğuracağını hesaplayan Türkiye, bu anlaşmanın sonuca varmasından önce belirli adımlar attı; Lozan Antlaşması hükümlerini beklemeden, hükümet, denetimi altındaki emval-i metrukeyi dağıtmaya başladı. Örneğin, 13 Mart 1924'te çıkarılan bir kanunla "mübadeleye tabi olmayan insanlara ait olup hükümetin elinde bulunan terk edilmiş mal ve toprakları, mahrum durumdakilerin tercih edilmesi koşuluyla mal ve mülkleri savaş sırasında yok olmuş insanlara vermeye" başladı.[44] Benzer şekilde, 3 Nisan 1924 tarihinde, gerekli görülen binaların hükümete devrini kolaylaştıran bir nizamname çıkarıldı.[45]

Ermenilerin menkul ve gayrimenkullerine el koymakla, yasaların ve kararnamelerin asli hedefi, Anadolu'daki Ermeni varlığının fiziki temelini tümden bertaraf etmek olmuştur.

YAHUDİ ÖRNEĞİ

Alman tarihçi Frank Bajohr'un belirttiği gibi, çağdaş Alman tarihinin en büyük mülkiyet transferlerinden biri, Nasyonal Sosyalist rejim döneminde, neredeyse tüm Yahudilerin mal varlıklarının "Aryanlaştırılması" ve tasfiyesi ile gerçekleşti.[46] Yahudi mal varlıklarının ve birikiminin "Aryanlaştırılması", Yahudilerin birikimlerini sistematik bir şekilde yağmalamak için kullanılmış olan Kaçış Vergisi, başka ülkelere göçmesi muhtemel şahısların özel olarak bloke edilmiş mark hesapları ve kambiyo oranlarıyla istendiği şekilde oynanması gibi bir dizi tedbir vasıtasıyla gerçekleştirildi. Çeşitli özel vergiler, cezai tedbirler ve el koyma kararlarının yürürlüğe konmasıyla, devlet, Alman Yahudilerinin mülksüzleştirilmesini yönetti.

Örneğin, 1931'de yürürlüğe giren Reich Kaçış Vergisi başlangıçta, ekonomik buhran sırasında sermaye kaçışını durdurmak için düşünülmüştü. O aşamada Alman Yahudileri ana hedef değildi. Vergi kararının kati hükümleri, başka ülkelere göçmesi muhtemel şahısların ülke içindeki vergi, Yahudilerin mal varlıklarını ellerinden almak için maksatlı olarak kullanılmakla kalmayıp, gelecekte Almanya'ya vergi ödemekten kaçtıkları için Yahudilerin devlete borçlu oldukları iddiasına da "meşru" bir kisve kazandırdı.

Benzer şekilde, kambiyo denetim sistemi, Yahudilerin birikimlerini sistematik olarak yağmalamak ve Yahudilerin ülke dışına çıkarabileceği paranın miktarını kısıtlayarak sermayenin kaçırılmasını engellemek konusunda Nazi rejiminin eline başka bir güçlü silah verdi. Kaçmayı planlayan ve mal varlıklarını paraya çeviren Yahudiler, pek çok kere, paralarını yatırdıkları hesapların bir yığın vergi ve mükellefiyetin tahsilinin sağlanmasına yönelik olarak bloke edildiğine tanık oldu. Bu vergi ve mükellefiyetler, Kasım 1938'deki *Kristallnacht*'tan [Kristal Gece] sonra çok büyük ölçüde arttı.[48] Bu, yaygın düzeyde yoksullaşmaya neden oldu ve Alman Yahudilerinin topluca nasıl gaspa uğradığının temsili oldu. 1938'de Nazi hükümetinin Maliye Bakanı Hermann Göring'in ekonomik alandan Yahudileri dışlamak için geliştirdiği kapsamlı planlara olanak sağladı.[49] Sonunda, kalan Yahudi birikimleri, banka hesaplarının bloke edilmesiyle sağlama alındı ve Ekim 1941'de başlayan kitle halindeki sürgünlerin hemen ardından bu hesaplara Üçüncü Reich tarafından el kondu.[50]

Kurum ve aracı düzeyinde, mutat mali bürokrasi olarak Finanzamt Moabit-West, Nazi rejimi altındaki Yahudilerin varlıklarının ellerinden alınmasında temel görev üstlendi. Sürgün edilmiş Yahudilerin varlıklarının ve mülklerinin tahsili, idaresi ve tasarrufu, bu görevlerin yerine getirilmesine bölgesel vergi dairelerini tayin

Berlin'de "Kristallnacht"ta saldırıya uğramış bir Yahudi dükkânı, 10 Kasım 1938.

https://en.wikipedia.org/wiki/File:Germans_walk_by_a_Jewish_business_destroyed_on_Kristallnacht.jpg

eden Berlin'deki Maliye Bakanı'nın ve Vergi Dairesi Başkanlığı'nın sorumluluğundaydı. Yahudilerin işlerinden atılması, işyerlerini kapatmaya zorlanması ve gerek sürgüne gerekse angarya olarak çalıştırılmak üzere çoğunun yitip gideceği "doğuya sürgün" sonrasında Yahudi varlıklarına, mali bürokrasi ve Gestapo'nun işbirliği vasıtasıyla el kondu.[51]

Bu uygulama şu şekilde gerçekleşti: İTC'nin Emval-i Metruke ve Tasfiye Komisyonlarının yerine getirdiği işlevlere benzer şekilde, Gestapo'nun ana hedefi, başlangıçta, mal ve mülklere tedbir koymak, boşaltılmış olan apartman dairelerini mühürleyip anahtarlarını apartman yöneticilerine emanet etmekti. Bu mal ve mülklerin idaresi ve satışıyla görevli bölgesel maliye yetkilileri ayrıca emniyet yetkililerinden mülkiyet beyannamelerini derlemekle görevliydi. Bu beyannameler, terklerinden önce Yahudi sahipleri tarafından hazırlanmıştı.[52] İTC'nin Tasfiye Komisyonları da paralel bir mevzuat izledi. Mali idare uygun gördüğü mülkleri kendine ayırıp, geriye kalan gayrimenkuller mezat olarak yerel düzeyde tek tek şahıslara ya da toplu halde Nazi Refah Teşkilatı ya da bombalamalardan hasar görmüş şehirlerin belediyelerine satıldı.[53]

26 Nisan 1938'de Mareşal Hermann Göring, Üçüncü Reich'taki Yahudi mal ve mülklerinin 30 Haziran 1938'e kadar tescilini emretti.[54] Bu kararnamenin getirdiği şartlarla, Göring'in, "Alman ekonomisinin ihtiyaçlarına binaen tescili yapılmış bu mal ve mülkler üzerinde tasarruf kurması" mümkün oldu.[55] Yahudi mülkiyetinin tescilinin amacı, sıkı devlet denetimi altında bu mülkiyete sistematik olarak el konmasıydı.[56] Yahudi göçlerinin sonucu olarak Yahudilerin varlıklarının ülkeyi terk etmesini önlemeye yönelik ihtiyati tedbirler almayı amaçlayan bu kararname, Yahudilerin, değeri 5000 markı aşan tüm varlıklarını yerel makamlara beyan etmelerini zorunlu kıldı.[57] Benzeri bir mülkiyet tescili Osmanlı Ermenilerine de uygulandı ama yalnızca tehcir edilenlerle sınırlı kaldı. Tehcir edilen Ermenilerin menkul ve gayrimenkullerini tescil etmek Emval-i Metruke Komisyonlarının asli görevi oldu.

14 Temmuz 1933'te ilan edilen Vatandaşlığa Kabulün Kaldırılması ve Alman Vatandaşlığının İptali Kanunu [*Gesetz über den Widerruf von Einburgerungen und die Aberkennung der Deutschen Staatsangehörigkeit*] nihayetinde Yahudi mülkiyetine devlet tarafından büyük çapta el konmasında Üçüncü Reich'ın kullandığı asli hukuki mekanizmalardan biri haline geldi. Bu kanun iki şekilde kullanıldı. Birincisi, Nazi devletine, Almanya'da vatandaş olma hakkını kısa süre önce elde etmiş şahısların vatandaşlıklarını geri alma yetkisini sağladı. Bu gruba özellikle Doğu Avrupa'dan gelen Yahudiler dahildi. İkincisi, Nazi Almanya'sına sırtlarını döndüğü ve devletin çıkarlarına zarar verdiği iddia edilen Alman göçmenlerin vatandaşlıktan çıkarılmasını kolaylaştırdı. Bu Alman göçmenlere, vatandaşlık haklarından feragat etmiş Yahudilerin dahil olduğunu söylemeye gerek yok.[58] Vatandaşlığa Kabulün Kaldırılması Kanunu, başlangıçta, vatandaşlık haklarının kaldırılması yoluyla Nazi rejiminin muhaliflerinin bertaraf edilmesinde,[59] daha sonra ise vatandaşlık hakları geri alınan Yahudilerin mülklerine el konması ve bu varlıkların Nazi hükümetine aktarılmasında kullanıldı.[60]

Göç etmiş Yahudilerin vatandaşlık haklarının kaldırılması ve mülklerine el konması süreci kısa bir zaman sonra tüm Yahudi varlıklarının gasp edilmesiyle bağlantılı hale geldi. Bu işlem, baştan sona, yüksek düzeyde bir kurumsal süreklilikle uygulandı. Nihayetinde, vatandaşlık haklarının kaldırıldığı tüm davalar konusunda merkezi konumdaki devlet dairesi, Finanzamt Moabit-West oldu.[61] İşlemler başlangıçta Gestapo tarafından başlatıldı. Ardından, Finanzamt Moabit-West, ilgili vergi daireleriyle temas kurup "adı geçen şahısların, mevcut borçlarını ya da ilgili sair hususları da içeren mali durumları ile ilgili ayrıntılı dökümleri" talep etti.[62] Böylece Gestapo, söz konusu şahsın mülküne anında tedbir koyabilecek duruma geldi. Gestapo ayrıca gizli bir muhaberat ile Kambiyo Dairesi'nden "vatandaşlıktan çıkarılma uygulamasına tabi şahısların bundan sonraki mali işlemlerine" onay vermemesini talep etmişti.[63]

Aralık 1938'de verilmiş ayrıntılı bir muhtıra, Finanzamt Moabit-West'in vatandaşlıktan çıkarma konusuna dair yapacağı muhtelif işlemleri ay-

rıntılı olarak belirtiyordu. Tasfiye Komisyonlarının görevlerine benzer şekilde, Finanzamt Moabit-West tüm borçlu ve alacaklılara tebligatta bulunacak, kayyum atayacak ve gayrimenkullerin tapularında düzenleme yapacaktı. Gayrimenkul ardından satışa konacaktı. Kira ya da faiz ödemelerinin düzenli yapılmasını sağlamak amacıyla, her mülk, sınıfına göre düzenlenmiş bir fihrist kartına işlenecekti. Osmanlı Ermenileri örneğinde, Gestapo'nun rolü Dahiliye Nezareti tarafından oynandı ve vergi dairelerinin rolü Tasfiye Komisyonlarına verildi.

1933 tarihli Vatandaşlığın İptali Kanunu, 1941'deki Onbirinci Kararname'nin temelini oluşturdu. Bu kararname, geri kalan Yahudi mal ve mülklerine tümden el konması için gerekli son çerçeveyi verdi.[64] Reich Vatandaşlığı Kanunu'na ek olarak 25 Kasım 1941'de çıkarılan Onbirinci Kararname ile Yahudi mal ve mülklerine, Yahudilerin sürülmesi ve vatandaşlık haklarının kaldırılmasının sonucunda doğrudan doğruya el kondu. Bu kararname, başka ülkelere göçmüş Yahudilerin mal ve mülklerinin temellükünü kolaylaştırmanın yanı sıra, "doğuya sürgün edilen Alman Yahudilerinin mal ve mülklerine otomatik olarak el konmasını da meşrulaştırdı."[65] Reich Vatandaşlığı Kanunu'na ek olarak çıkarılan Onbirinci Kararnamenin önemi şöyle açıklanabilir: Almanya'da geriye kalan Yahudileri, Reich'ın sınırlarını geçtikleri anda vatandaşlık haklarıyla beraber mal ve mülklerinden de mahrum ederek Alman Yahudi göçmenlerinin geri kalan tüm varlıklarına el konmasına hükmetmiştir.[66] Ekim 1941'de Alman Yahudilerinin kitle halinde sürülmesine başlandı ve Reich sınırlarını geçtikleri anda vatandaşlık hakları otomatik olarak kaldırıldı, tüm varlıkları Nazi hükümetinin eline geçti.

İKİ ÖRNEK ARASINDAKİ BENZERLİKLER

Osmanlı Ermenilerinin ve Nazi rejimi altındaki Yahudilerin mal varlıkları ve birikimlerine el konması sistematik, organize ve tasarlanmış uygulamalar yoluyla gerçekleştirildi. Ermeni ve Yahudilerin sahip olduğu şeylerin sistematik olarak pay edilmesi ve mezat usulü satışa çıkarılmasıyla, İTC, Cumhuriyet ve Nazi rejimleri her bir örnekte Müslüman ve Almanların oluşturduğu geniş nüfus katmanlarını, Ermeni soykırımı[67] ve Holokost'tan[68] maddi çıkar sağlayan yararlanıcılara dönüştürerek yağma ve genişleme politikalarının suç ortaklarına çevirdi. Ermeni ve Yahudileri yağmalamak ve mülklerine el koymak ve hayatta kalmalarının ekonomik temellerini yok etmek, İTC'nin ve Nasyonal Sosyalist siyasetin temel bir unsuru oldu.

Sözde yasal ve bürokratik mekanizmaların uygulanması, Ermeni ve Yahudi mal ve mülklerine el konmasının belirleyici özelliğiydi. Talan, hırsızlık ve yağmanın varlığına karşın, geriye kalan Ermeni ve Yahudi mal ve mülklerinin büyük kısmına, devlet tarafından tertip edilen bir dizi "yasal" ve bürokratik yol ve yöntemle el kondu. Türk devleti tarafından "idare edilen ve korunan emval-i metruke" ile Reich'a "kalan" mal ve mülk olarak maksatlı olarak yumuşatılmış ifadeler, bürokratları ve devlet memurlarını yaptıkları eylemlerin yasal olduğuna ikna etmek maksadıyla kullanıldı. Yerinden edilen Ermeni ve Yahudilerin mal ve mülklerinin idaresi ve satılması gibi zahmetli bir uygulama yüzlerce yerel devlet memurunun görev almasını gerektiren ciddi boyutta idari çabaları gündeme getirdi. Özellikle, İTC ve Nazi devletinin liderleri bu mal varlıklarının aslan payının Türk devletinin ve Reich'ın lehine kalmasını sağlamaya çalıştı. Ancak, bu, geniş çaplı yolsuzlukların ve şahsi kazançların ortaya çıkmasına engel olmadı.[69]

Ermeni ve Yahudi mal ve mülklerinin idaresinde bu devletlerin karşılaştığı ana sorun, pek çok yerdeki yolsuzluklar oldu. Devlet gözetimi altında Ermeni mal ve mülklerinin idaresi ve bunlara el konmasından devletin menfaatleri açısından sorumlu olan bürokratlar ve Emval-i Metruke Komisyonları ve Tasfiye Komisyonlarının memurları arasında yolsuzlukların epey yaygın olduğunun altını çizmek gerekir; Yahudi mal ve mülklerinin temellükü esnasında da benzer sorunlar var olmuştur.

Ermeni soykırımı ve Holokost'a bürokratik işlemlerin bir işlevi gözüyle bakılacak olursa, bunu en iyi, Ermeni ve Yahudilerin tehciri ve yok edilmesinin yanı sıra tüm mal ve mülklerinin kayda geçirilmesi için faillerin giriştiği zahmetli çabalar kanıtlayacaktır. Gerek İTC gerekse Nazi devleti, büyük çapta, yerel yönetimlerin, kurumların ve nüfusun desteğine güvenmişti. Ermeni ve Yahudi mallarının satın alınmasıyla ilgili olarak, çok sayıda Müslümanın, yerel seçkinin, taşra eşrafının ve, gene aynı şekilde, Almanın adı töhmet altına girdi. Ermeni ve Yahudi varlıklarının, mal ve mülkünün temellükü ve satışı ile İTC (daha sonra Türkiye Cumhuriyeti) ve Reich, devletin maliyesindeki açıkları kapatmaya ve Osmanlı İmparatorluğu ile Nazi Almanya'sının savaş giderlerini karşılamaya çalıştı.[70]

Ermeniler ve Yahudiler açısından, mal ve mülklerinden mahrum bırakılmaları hayatta kalma şanslarını büyük ölçüde azalttı.[71] Ermeni örneğinde de olduğu gibi, Yahudilerin maddi açıdan mahva uğratılması "yasal" olmak zorunda oldu ki, bu, gerek mevcut yasaların elverişsağlayacak şekilde çarpıtılarak kullanılmasını gerekse bu konuda inanılmayacak kadar çok yasa, kararname ve nizamname çıkarılmış olmasını açıklar.[72] "Türkleştirme" ve "Aryanlaştırma"nın asıl

Hermann Wilhelm Göring (12 Ocak 1893-15 Ekim 1946).

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

amacı, binlerce ve binlerce Ermeni ve Yahudinin mülklerinin ellerinden alınmasını ve ekonominin bizzat her sektöründen sistematik olarak sökülüp atılarak menkul ve gayrimenkul malları ile işletmelerinin "Türk" ve "Aryan" ellere devredilmesini sağlamak oldu.[73] Devlet tarafından el koymanın hedefi, Ermeni ve Yahudi mal varlıklarının asıl yararlanıcısının özel şahıslar değil, İTC ve Reich olmasını sağlamaktı. Osmanlı Ermenilerinin mal varlıklarına el koyma sürecine benzer şekilde, Nazi hükümetine ve diğer yararlanıcılara bir tür yasal kisve kazandırmak için kanuni mevzuatlardan fayda sağlandı.[74]

Finanzamt Moabit-West, İTC'nin Tasfiye Komisyonlarınınkine benzer görev ve amaçlara sahip oldu ve bu tüzel varlıklar benzer işlevler gördü. Banka hesaplarının tasfiyesi, hisse senetlerine ve gayrimenkullere el konması ve bakiye borçların ödenmesi ve tahsili bölge bazındaki mali idareler tarafından yerine getirildi.[75] Yahudilerin banka hesaplarının tasfiyesi o kadar uzun sürdü ki, bazı hesapların işlemleri savaş bittiğinde dahi tamamlanamadı. Bu amaca yönelik olarak özel ve resmi bir dizi tüzel kişinin yanı sıra bankalara, belediye hizmet dairelerine, sigorta ve nakliye şirketlerine maliye daireleri tarafından bir yığın ayrıntılı yazışma gönderildi.[76]

Karşılaştırmalı olarak bakıldığında benzeri bir yapı, Tasfiye Komisyonlarının uygulamalarında görülebilir. Tasfiye Komisyonlarındaki memurların yaptığı gibi, Finanzamt Moabit-West'in vergi memurları da bankalara ve hayat sigortası şirketlerine hesapları tasfiye etmelerini ve sermaye değerlerini doğrudan doğruya hükümete transfer etmelerini emretti. İTC'nin Tasfiye Komisyonlarının memurlarına benzer şekilde Yahudilere ait işletmeleri satmaya ve tasfiye etmeye ya da bu işletmelerin işlerini yürütmeye yetkili kayyumlar atandı.

İKİ ÖRNEK ARASINDAKİ FARKLAR

Ermeni örneğinin tersine, "Yahudiler, mülkiyetleri ellerinden alındıktan sonra göç etmeye zorlandı".[77] Nazi hükümetinin ilk aylarısırasında, devlet dairelerinin tümünün Nazileştirilmesi tamamen gerçekleştirilmemiş olduğu için, kayda değer sayıda varlıklı Yahudi mal varlıklarını tasfiye edip ciddi zararlara uğramadan yurtdışına gidebildi.[78] Bu nedenle, ilk dalga mülteciler arasında oldukça fazla sayıda varlıklı Yahudi vardı. Diğer tarafta ise, Ermeniler bu imkândan mahrum oldu. Tehcirden önce ya da sonra mal ve mülklerini satmalarına izin verilmedi. Kısacası, Almanya'daki Yahudilerin tersine, Ermenilerin mal varlıklarını tasfiye etmelerine izin verilmedi. Tehcir edilmeyen Ermenilerin mal varlıkları, mal varlığı tescil işlemine konu olmadı. Ancak, Nazi rejimi altındaki Yahudilerin varlık ve birikimlerine el konması örneğinde, mülkiyet tescili yalnızca göç etmeye kalkışan Yahudilere değil, tehcir edilmeyi ve öldürülmeyi bekleyen Yahudilere dahi uygulandı.

Osmanlı Ermenilerinin tersine, Yahudiler sigorta poliçelerini nakde çevirebildi ve o nakdi, vergilerini ve iltica masraflarını karşılamak için kullanabildi.[79] Bu hususta, Ermeni ve Yahudi örnekleri arasında önemli bir fark vardır. Osmanlı Ermenilerinin tersine, Alman Yahudilerinin en azından 1938 ve 1939'da iltica etme şansı oldu. İltica edebilmek için, büyük miktarlara varan vergiler ödemek ve bu vergileri ödeyebilmek için mal varlıklarının büyük bir bölümünü ellerinden çıkarmak zorunda kaldılar. Osmanlı Ermenilerinin iltica etmesine kesinlikle izin verilmedi. Osmanlı Ermenilerinin tersine, Alman Yahudileri, 1930'ların sonlarında "söz konusu vergi ve iltica masraflarını karşılamak amacıyla rayiç bedelinin ekseriyetle çok altında olsa da" gayrimenkullerini ve diğer mallarını satabildi.[80] Alman devleti Yahudi mal varlıklarına ve gayrimenkullerine şahısların vatandaşlık hakkını iptal ederek el koyarken, İTC hükümeti ve Türk devleti Ermeni mal varlıklarına ve gayrimenkullerine, Ermenileri vatandaşlıktan çıkarmadan el koydu.

Ermeni soykırımı örneğinde, ilgili vergi daireleriyle temas kurup "adı geçen şahısların mevcut borçlarını ya da ilgili sair hususları da içeren mali durumları ile ilgili ayrıntılı dökümleri" talep etmekle, Tasfiye Komisyonları, vatandaşlık haklarının kaldırılmasını istemek dışında, Finanzamt Moabit-West'inkine benzer bir mevzuat izledi. Ermeni soykırımı ve Holokost arasındaki en önemli fark, vatandaşlık hakları konusu oldu. Nazi rejimi, Yahudilerin vatandaşlık haklarını ellerinden alarak mal varlıklarına el koyabildi. Bunun tersine, Ermenilerin menkul ve gayrimenkul mal varlıklarına, 1869 tarihli Tabiyet Kanunu'nun 5. ve 6. maddeleri uyarınca ilgili şahısların Osmanlı vatandaşlığı korunarak el kondu. Yahudi örneğinin tersine, tehcir ve soykırım sırasında, Osmanlı Ermenilerinin vatandaşlıklarının iptali söz konusu olmadı.

Münih'te kundaklanmış bir sinagog, 1938.

https://en.wikipedia.org/wiki/Kristallnacht#/media/File:Destroyed_Ohel_Yaakov_Synagogue.jpeg

SONUÇ

İTC hükümeti, onu izleyen yeni Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ve Almanya'daki Nasyonal Sosyalist hükümet, hukuki hilelerden istifade etmek yoluyla, Ermeni ve Yahudilerin mülküne el koyabildi. Her iki mülksüzleştirme sürecinde, Osmanlı Ermenilerinin ve Alman Yahudilerinin menkul ve gayrimenkul mal varlıkları bir dizi yasal mekanizma vasıtasıyla tasfiye edildi ve el değiştirdi. İTC hükümeti ile başlayıp Türkiye Cumhuriyeti ile devam eden bu işlem, tüm Ermeni mal varlıklarına el konmasında hukukun manipüle edilmesiyle gerçekleştirildi. Holokost örneğinde, bu işlem benzer yollardan gerçekleşti. Nazi Almanya'sındaki Yahudiler ile Hitler'in ordularının istila ettiği muhtelif Avrupa ülkelerindeki Yahudiler tüm varlıklarının Üçüncü Reich'ın hazinesine aktarılmasına şahit oldu. Yahudilerin mal varlıkları ve mülkiyeti, Nazi liderlerine meşru bir kisve kazandıran "yasa" sınırları içinde temellük edildi. Bu sayede, savaşın maliyetlerini karşılamaya ve toplanan hasılatı rejimi aktif olarak destekleyen merkezi ve yerel aktörlerle toplumun "Aryan ırkına" mensup kesimleri arasında pay etmeye imkân buldular. Vatandaşlık haklarını iptal etmekle, Almanlar "Yahudilerin" yasal statüsünü "sivil kayıp" statüsüne düşürdü. Bir başka deyişle, yasal açıdan tümüyle yok sayıldılar.

Nazilerin örneğinde, yasallık kisvesiyle sağlanan sözde meşruiyet büyük ölçüde bürokratik düzeydeydi. Bu, Nazi devletinin sürecin yasallığına gerçekte önem vermediği anlamına gelir. Daha en başında, Üçüncü Reich niyetlerini açıkça belli etmişti: Yahudi mal ve mülklerine yönelik olarak kendine has tasfiye ve el koyma siyaseti uygulayacaktı. Bu bir sır olmadı. Öte yandan, Osmanlı Ermenileri örneğinde, İttihatçılar bu girişimi gerçekleştirirken yasallık kisvesi altında gizlemek için ciddi çaba harcadı. Naziler için, el koyma sadece bürokratik bir işlem oldu; getirdikleri yasal ve bürokratik düzenlemeler alenen Yahudi varlıklarını ele geçirmeye yönelikti. Sonuç olarak, Nazi yasalarında her şey, tereddüde mahal vermeyecek şekilde sarihti. Osmanlı Ermenileri açısından ise, hükümet, niyetlerini saklamak için bir dizi dolaylı yola sapmış olsa da, dikkatle incelendiğinde kendini hemen ele verir.

ÜMİT KURT
CENTER FOR MIDDLE EASTERN STUDIES
HARVARD UNIVERSITY

DİPNOTLAR

* Bu makale Ümit Kurt, "Legal and official plunder of Armenian and Jewish properties in comparative perspective: the Armenian Genocide and the Holocaust", *Journal of Genocide Research* 17/3 (Haziran 2015) (Londra: Routledge Taylor&Francis Group), s. 305-326'dan tercüme edilmiştir. Araştırma Calouste Gulbenkian Ermeni Araştırmaları Vakfı'nın desteğiyle gerçekleştirilmiştir, kendilerine teşekkür borçluyum. Ayrıca Damla Tarla, Oğuz Dilek, Ömer Turan, Marc Mamigonyan ve Taner Akçam ile *Journal of Genocide Research*'ün editörlerine ve anonim hakemlerine kıymetli yorumları ve özlü eleştirileri için teşekkür ederim.

1 Uğur Ümit Üngör ve Mehmet Polatel, *Confiscation and destruction: the Young Turk seizure of Armenian property* (New York ve Londra: Continuum, 2011), s. 65.

2 Age, s. 6.

3 Martin Dean, *Robbing the Jews: the confiscation of Jewish property in the Holocaust, 1933-1945* (New York: Cambridge University Press, 2008), s. 3.

4 Rusya'nın, kıyaslama açısından Osmanlı İmparatorluğu'na en yakın örneklerden birini verdiğini önemle belirtmek gerek. 1. Dünya Savaşı sırasında, Rus İmparatorluğu, işletme sahibi, yatırımcı, yönetici, özel toprak sahibi, dükkân sahibi, beyaz yakalı emekçi, mühendis, ustabaşı, ve vasıflı işçi olan kendi Yahudi, Polonyalı ve Alman tebaalarının mülklerine karşı keyfi olarak el koyma ve bunları müsadere etme gibi olağanüstü önlemler getirmiştir. 1915-16'da çıkarılan bir dizi kararnameyle Rus devleti, Yahudi, Polonyalı ve Alman vatandaşlarının büyük bir kısmını düşman-yabancılar olarak tayin ve tasnif etmiştir. Bunları uygulamaya koyarken, düşman-tebaa topraklarına karşı aşırı ölçüde el koyma ve müsadere etme işlemlerine girişmiştir. 1915 ve 1916'da çıkarılan bir dizi kararname ve geçici kanunlarla düşman-tebaa topraklarına el konması ve el değiştirilmesinde gerek hükümet gerekse ordu önemli roller üstlenmiştir. Bu şekliyle, 1. Dünya Savaşı sırasında, tebaalarının mülkleri, zenginlikleri ve varlıklarına el konması, bunların müsadere edilmesi ve devredilmesini sağlamak için "yasal" mekanizmaların kullanılması açısından Osmanlı ve Rus İmparatorlukları arasında bir dizi benzer kalıp olduğu görülmektedir. Rus İmparatorluğu'nun Yahudi, Polonyalı ve Alman tebaalarının mülklerinin müsaderesi ve bunlara el konması konusunda ayrıntılı ve kapsamlı bir çalışma için bkz. Eric Lohr, *Nationalizing the Russian Empire: the campaign against enemy aliens during World War I* (Cambridge, MA ve Londra: Harvard University Press, 2003), özellikle s. 94-120.

5 Lut'fik Kuyumdjian, Lk'eal goyk'eru harc'er [Emval-i Metruke Meselesi], *Surp Pirgiç Hastaneai Yilikları* (İstanbul, 1928, 1929, 1931, 1932, 1939). Bu önemli kaynağa dikkatimi çektiği için Bedros Der Matossian'a teşekkür etmekisterim.

6 K. Haygazn Ghazarian, "Hayotz Lekiat Koykeru yev Galvadzneru Talane Turkeru Goghme" [Ermeni Emval-i Metrukesinin Türkler Tarafından Çalınması], *Hayrenik*, 6-7 Ekim 1964; Ghazarian, *Tseghasban Turkeh* [Soykırımcı Türk] (Beyrut: Hamazkayin Press, 1968).

7 Levon Vartan, *Haykakan Tasnehinke yev Hayeru Lekyal K'uykere: Knnagan agnarg eid Terkagan vaverakrereu* [Ermeni is'i ve Ermenilerin Emval-i Metrukesi: Türk Belgelerine Göre Eleştirel Bir Yorum] (Beyrut: Atlas Publication House, 1970).

8 Nitekim Donald Bloxham şunun altını çizmiştir: "1913-14 yılları, İTC'nin Hıristiyanların pahasına olacak şekilde bir Türk-Müslüman burjuvazi yaratma yönünde ortak çabalarına tanık oldu. Yoğun bir şekilde, Alman teorisyen Friedrich List'in oluşturduğu 'milli ekonomi' modelinden yararlanan İTC, bunu, ekonomideki temel mevkilerin çıkarları devletin çıkarlarıyla çakışan 'güvenilir' yurttaşlar tarafından işgal edileceği, merkezi düzeyde kontrol edilen ve bağımsız bir ekonomik sistemin oluşumunda temel önemde görüyordu." Donald Bloxham, *The great game of genocide: imperialism, nationalism, and the destruction of the Ottoman Armenians* (Oxford: Oxford University Press, 2005), s. 63-64.

9 Aviel Roshwald, *Ethnic nationalism and the fall of empires: Central Europe, Russia and the Middle East, 1914-1923* (Londra: Routledge, 2001), s. 108.

10 *Age*, s. 110

11 Aynı yerde.

12 Michelle G. Latham, "Economic motives for total genocide: a comparison of the Armenian, the Holocaust and Rwandan genocides", yayımlanmamış yüksek lisans tezi (Boston College, 2000), s. 31.

13 Christian Gerlach, *Extremely violent societies: mass violence in the twentieth century world* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), s. 92-119.

14 Christian Gerlach, "Nationsbildung im Krieg: Wirtschaftliche Faktoren bei der Vernichtung der Armenier und beim Mord an den ungarischen Juden", *Der Völkermord an den Armeniern und die Shoah*, ed. Hans-Lukas Kieser ve Dominik J. Schaller, (Zürich: Chronos Verlag, 2002), s. 347-422.

15 Dickran Kouymjian, "Confiscation of Armenian property and the destruction of Armenian historical monuments as a manifestation of the genocidal process", *Anatomy of genocide: state-sponsored mass-killings in the twentieth century*, ed. Alexandre Kimenyi ve Otis L. Scott (Lewiston, NY: Edwin Mellen Press, 2001), s. 307-319.

16 Taner Akçam, "Ermeni Meselesi Hallolunmuştur". Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar (İstanbul: İletişim, 2007), s. 223-236; Akçam, *The Young Turks' crime against humanity: the Armenian Genocide and ethnic cleansing in the Ottoman Empire* (Princeton, NJ and Oxford: Princeton University Press, 2012), s. 356-371

17 Hilmar Kaiser, "Armenian property, Ottoman law and nationality policies during the Armenian Genocide, 1915-1916", *The First World War as remembered in the countries of the Eastern Mediterranean in Olaf Farschid*, ed. Manfred Kropp ve Stephan Dahne, (Beyrut: Orient-Institut, 2006), s. 49-71.

18 Bedross Der Matossian, "From confiscation to appropriation: historical continuity and the destruction of the 'Armenian economy' in the Ottoman Empire", *Armenian Weekly*, 24 Nisan 2007, s. 22-23

19 Bedross Der Matossian, "The taboo within the taboo: the fate of 'Armenian capital' at the end of the Otoman Empire", *European Journal of Turkish Studies: Social Sciences on Contemporary Turkey* (2011), 1-38, erişim: http://ejts.revues.org/4411

20 Kevork K. Baghdjian, "The confiscation of Armenian properties by the Turkish government said to be abandoned", çev. A.B. Gureghian (Lübnan: Armenian Catholicosate of Cilicia, 2010).

21 Hrayr S. Karagueuzian ve Yair Auron, *A perfect injustice: genocide and the theft of Armenian wealth* (New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, 2009)

22 Üngör ve Polatel, "El Koyma ve Yıkım". Bu kitabın üçüncü bölümünde Üngör ve Polatel, Ermeni mülklerine el konmasının ve bunların kamulaştırılmasının tüm hukuki yapısını analiz etmektedir; ancak el koyma süreciyle ilgili saytsız kanunu, kararnameyi ve

yönetmeliği yanlış yorumlamışlardır. Taner Akçam, Üngör ve Polatel'in kitabının bu bölümünü eleştirel olarak değerlendirmiştir. Bkz. Taner Akçam, "Uğur Ümit Üngör ve Mehmet Polatel: El Koyma ve Yıkım, Genç Türklerin Ermeni Mallarını Gasp Etmesi Kitabı Üzerine", *Tarih ve Toplum-Yeni Yaklaşımlar* 14 (Yaz 2012), s. 95-119. Üngör ve Polatel'in Akçam'in eleştirisine cevabı için bkz. Üngör ve Polatel, "Taner Akçam'in Eleştirilerine Dair", *Tarih ve Toplum-Yeni Yaklaşımlar* 14 (Yaz 2012), s. 121-136.

23 Sait Çetinoğlu, "Ermeni Emval-ı Metrukeleri Üzerine", *Birikim* (2009), erişim: http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=55:6makale=Ermeni%20Emval-i%20Metrukeleri%20Üzerine; Çetinoğlu, "Sermayenin 'Türk'leştirilmesi", *Reami Tarih Tartışmaları*, ed. Fikret Başkaya (İstanbul: Özgür Üniversite Kitaplığı, 2006), s. 79-152.

24 Nevzat Onaran, *Emval-i Metruke Olayı: Osmanlı'da ve Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi* (İstanbul: Belge Yayınları, 2010); Onaran, *Cumhuriyet'te Ermeni ve Rum Mallarının Türkleştirilmesi (1914-1919) ve (1920-1930): Emval-i Metrukenin Taaliyeai-i ve II* (İstanbul: Evrensel Basım Yayın, 2013).

25 O dönemde kullanılan "emval-ı metruke" terimi bu çalışmada referans kolaylığı için kullanılmıştır, ancak elbette, tehcir edilenlerin mülklerini "terk etmiş" olmayıp onları arkalarında bırakmaya zorlanmış olmaları sebebiyle bir sahtelik içermektedir.

26 Bu noktaları merkezi hükümetin kararnamelerinden çıkardığımın altını burada açıkça çizmek isterim. Ancak bu yönetmeliklerin vilayetlerde her bir örnekte nasıl uygulandığını incelemek de gerekir.

27 Genelkurmay Başkanlığı, *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918* (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 2005), s. 139-142.

28 *Age*, s. 139.

29 *Takvim-i Vekayi*, sayı 2303, 14 Eylül 1331 [27 Eylül 1915].

30 *Takvim-i Vekayi*, sayı 2343, 28 Teşrinievvel 1331 [10 Kasım 1915]. Metrûk asılı için bkz. T.C. Maliye Vekâleti Millî Emlak Müdürlüğü, Millî Emlak Muamelelerine Mütealliik Mevzuat (Ankara: Başvekâlet Matbaası, 1937); Salâhaddin Kardeş, *"Tehcir" ve Emval-i Metruke Mevzuatı* (Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2008).

31 Dahiliye Nezareti'nin 6 Kasım 1915 tarihli iç yazışmalarından, bu komisyonlara Emval-ı Metruke Komisyonları adının verildiğini, yeni yönetmelikle kurulacak olan komisyonlara ise Tasfiye Komisyonları adının verileceğini öğrendim. BOA/DH.HMS 12/31, 24 Teşrinievvel 1331 [6 Kasım 1915]. Dahiliye Nazırı adına müsteşar yardımcısı tarafından yazılmıştır.

32 Emirler, Hazine ve Mülkiye memurlarından oluşacak bir komisyonun kurulması için bu yönetmeliğe uygun şekilde vilayetlere gönderilen çeşitli telgraflarla verilmiştir. Bir örnek için bkz. BOA, DH.S,FR 54/226 IAMM, Dahiliye Nezareti'nden Kayseri vilayetine şifreli telgraf, 15 Haziran 1331 [28 Haziran 1915].

33 Kurulacak komisyonlar ve yetki bölgeleri için bkz. BOA/DH.EUM.MEM,73/43. Dahiliye Nezareti tarafından hazırlanan, Emval-ı Metruke Komisyonlarının nerede bulunduğunu gösteren 19 Kânunuevvel 1331 [1 Ocak 1916] tarihli liste. Bu listeye göre İstanbul'da komisyon vilayet merkezinde, Edirne vilayetinde ise Tekfurdağı'ndaydı. Adana ve Mersin dahil Adana vilayetindeki komisyon Adana'da, Cebel-i Bereket'teki komisyon vilayet merkezinde, Kozan'daki komisyon yine vilayet merkezindeydi. Erzurum'da komisyon vilayet başkentindeydi. Hüdavendigâr vilayeti: [okunamıyor] ve Karacabey için kurulan komisyon Bursa'da, Kirmasti komisyonu yine Bursa'da, Gemlik ve Orhangazi için kurulan komisyon Gemlik'te, Ertuğrul ve çevresi için kurulan komisyon Bilecik'teydi. Ankara vilayeti: Yozgat, Kırşehir ve Boğazlıyan komisyonu Yozgat'ta; Ankara, Keskin ve Çorum komisyonu Ankara'daydı. Trabzon vilayetinde Bafra, Termen ve Çarşamba komisyonu Samsun'da, Ünye, Fatsa ve Tirebolu komisyonu Ordu'da; Trabzon için kurulan komisyon ise vilayet başkentindeydi. Sivas vilayeti: Amasya ve Gümüşhacıköy komisyonu Sivas'ta; Merzifon ve Havza komisyonu Merzifon'da, Tokat için kurulan komisyon ise Tokat'taydı. İzmit vilayetinde: İzmit, Karamürsel ve Yalova için kuruları komisyon İzmit'te, Adapazarı, Kandıra ve Gemlik için kurulan komisyon Adapazarı'ndaydı. Eskişehir vilayetinde: Sivrihisar ve Mihalıççık komisyonu vilayet merkezinde; Eskişehir komisyonu da vilayetin başkentindeydi. Kayseri vilayeti için: Kayseri komisyonu vilayet başkentinde, Develi komisyonu şehir merkezindeydi. Halep vilayetinde, Halep için kurulan komisyon vilayet başkentinde, Maraş için kurulan komisyon şehir merkezinde, Antakya için kurulan komisyon şehir merkezindeydi. Konya, Bilîis, Mamuretülaziz ve Diyarbekir'de komisyonlar her bir vilayetin kendi merkezindeydi. Niğde, Karahisar-ı Sahib, Urfa ve Karesi'de, komisyonlar her bir vilayetin kendi merkezindeydi.

34 Bu konuda bkz. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasî Partiler*, c. 2: *Mütareke Dönemi* (İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, 1986), s. 37.

35 1919-22 döneminde İstanbul'da faal olan Divan-ı Harp, toplamda altmış üç yargılama yapmış ve yaklaşık 200 sanığı yargılamıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Vahakn Dadrian ve Taner Akçam, *Judgment at Istanbul: the Armenian Genocide trials* (New York ve Oxford: Berghahn Books, 2011).

36 Ahar mahallere rıakledilmiş olan eşhasın 17 Zilkade 1733 tarihli Kararname mucibince tasfiyeye tâbi tutulan emvali hakkında Kararname'nin tam metni için bkz. Kardeş, *age*, s. 69-91.

37 Tebâyet-i Osmaniye Kanunnamesi, Düstur, Seri 1, c. 1 (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1873); ayrıca bkz. BOA, Y.EE. 41/133.

38 Kardeş, *age*, s. 122.

39 Millî Emlak Müdürlüğü, Millî Emlak Muamelelerine Mütealliik Mevzuat, s. 159-161; Kardeş, *age*, s. 100-104

40 Tâm metin için bkz. Kardeş, *age*, s. 100-104.

41 Vurgu bana ait.

42 Kardeş, *age*, s. 154-164.

43 Örneğin, İsmet İnönü'nün İstanbul'a gönderdiği, karma tahkim kurullarının kurulması ve yetkileri hakkındaki müzakere ilişkin rapor için bkz. Bilal Şimşir, *Lozan Telgrafları II (Şubat-Ağustos 1923)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2000), s. 375-376.

44 *Ceride-i Resmiye*, sayı 68, 7 Nisan 1340 [1924]. Tammetmiçin bkz. Millî Emlak Müdürlüğü, *age*, s. 488.

45 Millî Emlak Müdürlüğü, *age*, s. 434.

46 Frank Bajohr, *"Aryanization" in Hamburg: the economic exclusion of Jews and the confiscation of their property in Nazi Germany* (New York ve Oxford: Berghahn Books, 2002), s. 1.

47 Avraim Barkai, *From boycott to annihilation: the economic struggle of German Jews, 1933-1943* (Hanover: Brandeis University Press, 1990), s. 56; Dean, *age*, s. 56-57; Bajohr, *age*, s. 121.

48 Gerald D. Feldman, "Confiscation of Jewish assets, and the Holocaust", *Confiscation of Jewish property in Europe, 1933-1945: new sources and perspectives symposium proceedings* (Center for Advanced Holocaust Studies, United States Holocaust Memorial Museum, 2003), s. 4, erişim: http://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_2003-01.pdf

49 Dean, *age*, s. 18.

50 *Age*, s. 383.

51 Martin Dean, "The Finanzamt Moabit-West and the development of the property confiscation infrastructure, 1933-1945", *Confiscation of Jewish property in Europe, 1933-1945*, s. 9; Dean, *Robbing the Jews*, s. 12.

52 Dean, *Robbing the Jews*, s. 224

53 *Age*, s. 224.

54 *Age*, s. 1, 89; Bajohr, *age*, s. 185-186.

55 *Reichsgesetzblatt*, 1938, Bölüm I, s. 414-416'dan akt. Dean, *age*, s. 1.

56 Bajohr, *age*, s. 185

57 *Age*, s. 185; Dean, *age*, s. 89.

58 Hans Georg Lehman, "Acht und Achtung politischer Genger im Dritten Reich", *Die Ausbürgerung deutscher Staatsangehöriger 1933-45 nach dem im Reichsanzeiger veröffentlichten Listen*, ed. Michael Hepp, c. 1 (Münih: K.G. Saur, 1985), s. XI'den akt Dean, *age*, s. 33; Dean, "The development and implementation of Nazi denaturalization and confiscation policy up to the eleventh decree to the Reich Citizenship law", *Holocaust and Genocide Studies* 16/2 (2002), s. 218.

59 Dean, *Robbing the Jews*, s. 36; Dean, "Development and implementation", s. 221-222.

60 Dean, *age*, s. 34

61 Dean, *agm*, s. 219, 230.

62 LAB, A Rep. 092/54564, FA Moabit-West Tax Offices (S 110) (1933). O 1300-1 I/33, 8 Eylül 1933; ayrıca bkz. LAB, A Rep. 092/50477, no. 1304 to FA Moabit-West, 20 Haziran 1938. Dean, *Robbing the Jews*, s. 42, dn 90; Dean, "Development and implementation", s. 224.

63 Dean, *age*.

64 *Age*, s. 170.

65 Dean, *agm*, s. 217.

66 Dean, *age*, s. 166; *Reichsgesetzblatt* (RGBl) [*Law Gazette of the Reich*], 1941, Bölüm I, s. 722-724'den akt. Bajohr, *age*, s. 249.

67 İTC kadroları. Ermeni mülklerinin alıkonulmasının yerel halka Ermeni tehcirinden maddi çıkar sağlayacağının gayet farkındaydı. Anadolu'nun pek çok şehrinde, İTC ile yakın bağlantıları olan yerel eşraf ve özellikle de taşra ehlileri, Ermeni mülklerinin ve zenginliklerinin çoğunu elde etti ve bunların sahibi oldu. Bu süreç Antep'te, Diyarbakır'da, Adana'da, Maraş'ta, Kilis'te ve Anadolu'nun başka şehirlerinde gerçekleştirildi. İttihad ve Terakki Fırkası Merkez-i Umumisi'nin pek çok önde gelen üyesi ile İTC yönelimli valiler ve mutasarrıflar, mülkiyetin, özellikle de pek çok vilayetteki zengin Ermenilerin mülkiyetinin büyük bir bölümüne el koydu.

68 Dean, *age*; Bajohr, *age*; Bajohr, "The beneficiaries of 'Aryanization': Hamburgas a case study", *Yad Vashem Studies* 26 (1998), s. 173-202; Götz Aly ve Susanne Heim, *Architects of annihilation: Auschwitz and the logic of destruction* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2003); Barkai, *age*; Götz Aly, *Hitler's beneficiaries: plunder, racial war and the Nazi welfare state* (New York: Picador, 2008); Jan Tomasz Gross ve Irena Grudzinska Gross, *Golden harvest* (Oxford: Oxford University Press, 2012).

69 Yahudilerin zenginliklerinin Aryanlaştırılmasındaki yaygın yolsuzluklarla ilgili olarak bkz. Bajohr, "Beneficiaries of 'Aryanization'", s. 173-202; Bajohr, "The beneficiaries of 'Aryanization': Hamburg as a case study", *Holocaust: from the persecution of the Jews to mass murder*, ed. David Cesarani ve Sarah Kavanaugh (Londra ve New York: Routledge, 2004), s. 18-20; Dean, *Robbing the Jews*, s. 78, 392.

70 Ermenilere ilişkin uygulamayla ilgili bkz. Tayfun Eroğlu, "Tehcirden Millî Mücadeleye Ermeni Malları (1915-1922)", yüksek lisans tezi (Dokuz Eylül Üniversitesi, 2008) ve Onaran, *age*. Yahudilere ilişkin uygulamayla ilgili bkz. Frank Bajohr, "Robbery, ideology and realpolitik: some critical remarks", *Yad Vashem Studies* 35/1 (2007), s. 181; Aly ve Heim, *age*, s. 28; Dean, *agm*, s. 226; Michael MacQueen, "The conversion of looted Jewish assets to run the German war machine", *Holocaust and Genocide Studies* 18/1 (2004), s. 27-45.

71 Ümit Kurt, "Varlık ve Yokluk Kıskacında Ermeniler: 1915 Ermeni Kırımının Ekonomik Şiddet Boyutu", *Türkiye'de Siyasal Şiddetin Boyutları*, ed. Güney Çeğin ve İbrahim Şirin (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 79-80; Dean, *age*, s. 221.

72 Feldman, *agm*, s. 4.

73 Ermenilerin gayrimenkul ve mallarının "Türkleştirilmesi" konusunda bkz. Taner Akçam ve Ümit Kurt, *Kanunların Ruhu: Emval-i Metruke Kanunlarında Soykırımın İzini Sürmek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012). Ayrıca bkz. Onaran, *age* ve Üngör ve Polatel, *age*. Yahudilerin emlakının Yahudilerin "Aryanizasyon"u için bkz. Aly, *age* ve Barkai, *age*; Bajohr, *age*; Dean, *age*; Yitzhak Arad, "Plunder of Jewish property in the Nazi occupied areas of the Soviet Union", *Yad Vashem Studies* 21 (2000), s. 109-148; Aly ve Heim, *age*, s. 11.

74 Gross ve Grudzinska Gross, *age*, s. 11; Dean, *age*, s. 3, 52-53.

75 Dean, *age*, s. 222.

76 *Age*, s. 222.

77 Bajohr, *agm*, s. 14.

78 Dean, *age*, s. 28

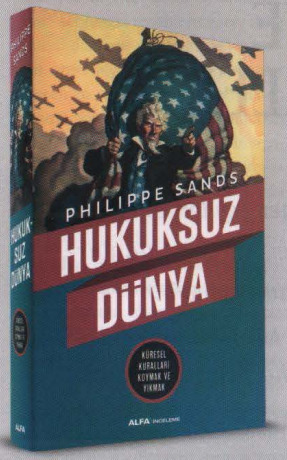
79 Feldman, *agm*, s. 5.

80 *Agm*, s. 5.

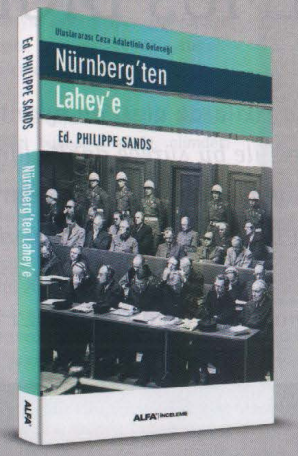
ALFA®

Transit umbra, lux permanet.

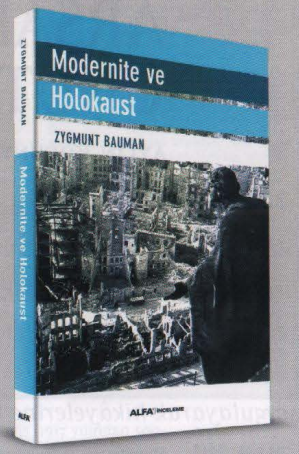
Gölge geçer, ışık kalır.

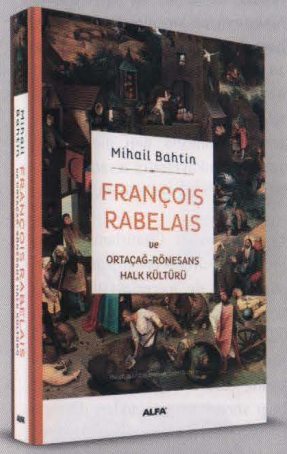
***Hukuksuz Dünya*, Philippe Sands**
Çeviren: Bilge Firuze Çallı
503 sayfa

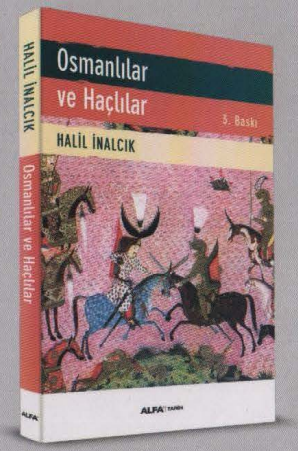
***Nürnberg'ten Lahey'e*, Philippe Sands**
Çeviren: Hazal Ungan Çalışkan
152 sayfa

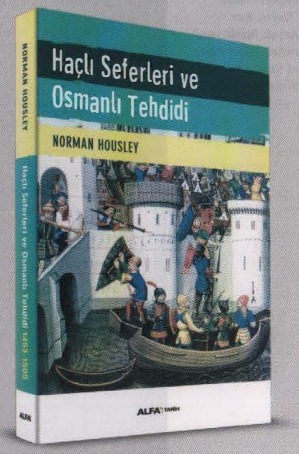
***Modernite ve Holokaust*, Zygmunt Bauman**
Çeviren: Süha Sertabiboğlu
388 sayfa

***François Rabelais ve Ortaçağ-Rönesans Halk Kültürü*, Mihail Bahtin**
Çeviren: Sabri Gürses
552 sayfa

***Osmanlılar ve Haçlılar*, Halil İnalcık**
192 sayfa

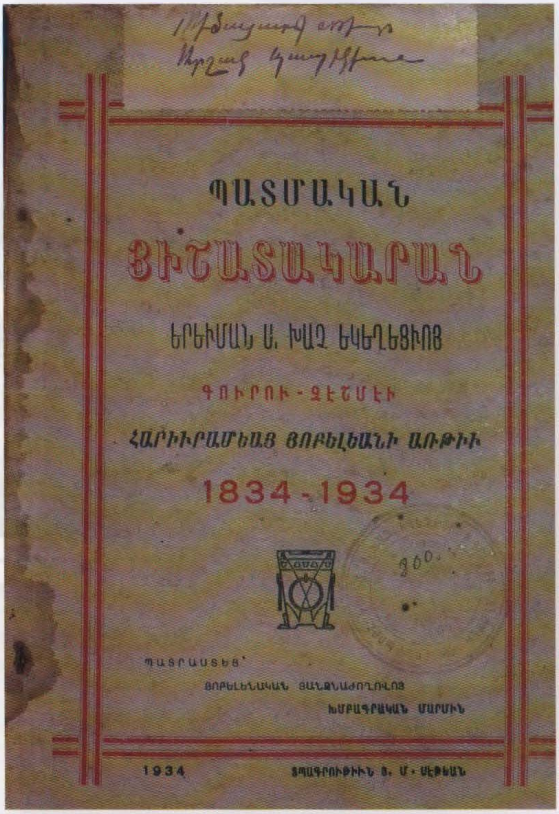
***Haçlı Seferleri ve Osmanlı Tehdidi*, Norman Housley**
Çeviren: Mehmet Moralı
376 sayfa

www.alfakitap.com /alfakitap /alfakitap /alfakitap

BİR *HİŞADAGARAN*, ARŞAK BABİKYAN VE UNUTULMUŞ DİĞERLERİ

AYLİN KOÇUNYAN

Arşak Babikyan'ın özelinden yola çıkılarak ulaşılan ayrıntılar her şeyden önce bizi, eşyaların el değiştirme süreci ile bu sürece dahil olan aracı, satıcı ve ilanlar üzerinden, kendilerine pek ulaşamasak da alıcılara kadar uzanan geniş bir yelpazedeki insan malzemesinin kimliğini ve estetik değerlerini sorgulamaya davet ediyor. Kuşkusuz ki ticaret ve telefon rehberlerinin ötesinde daha pek çok kaynağı sorgulayarak hikâyelerine ulaşmamız gereken isimler bizi bekliyor.

1834-1934 yıllarına ait Kuruçeşme Ermeni Kilisesi Hişadagaranı. En üstte, ayrı bir beyaz kâğıt parçasıyla yapıştırılmış "Sayın Bay Arşak Babikyan" notu, Ermenice el yazısıyla yer alıyor.

Kuruçeşme Ermeni Kilisesi'nin 100. yılı vesilesiyle 1934 yılında yayımlanmış bir *hişadagaran*[1] üzerine elle yazılmış "Sayın Bay Arşak Babikyan" notunun bende uyandırdığı merak, hem kent/semt-cemaat ilişkisine ışık tutabilecek tarihsel bir kaynak olarak *hişadagaran*'lar üzerine eğilmem hem de 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıl başına kadar İstanbul'da obje ticaretiyle uğraşan şahısların telefon ve ticaret rehberleri ve gazete sütunlarına ilan mahiyetinde yansıyan hikâyelerini tesadüfen keşfetmem için bir vesile olmuştur.

Ermenice *hişel* ("hatırlamak") kelimesinden türeyen ve *hişadag* ("anı") sözcüğünü de içeren *hişadagaran*, biredebi tarz ve gelenek olarak 5. yüzyıla kadar uzanır.[2] *Hişadagaran*'lar, tıpkı kolofonlar gibi, elyazmasının tarihi, yazarı ve patronajı hakkında bilgi vermekte, yazıldıkları dönemin sosyopolitik olaylarını, tarihsel gelişmeleri görgü tanıkları üzerinden aktararak başka şekilde unutulabilecek yerel bir tarihi kayda geçirmektedir.[3] Bu kaynakların modern tarzdaki uzantıları ise, genellikle İstanbul'da veya Anadolu'da, Ermeni nüfusun yoğun yaşadığı semtlerde veya şehirlerde, cemaatle birlikte şekillenen kilise, okul ve benzeri kurumların

belli bir zaman dilimindeki hikâyesini *mémorial* kitap (bir şeyin anısına yazılmış; bir olayı veya kişiyi yâd eden) formatında aktarmaktadır. Makro düzeyde bilgi içeren İnciciyan tarzındaki şehrengiz metinlere göre, daha mikro düzeyde ve kentin veya semtin öznel algısına dair de ayrıntılar içeren 19. ve 20. yüzyıla tarihlenen *hişadaşaran*'lar, bireyler tarafından kaleme alındıkları gibi belli bir semteki kilise veya okulun idari mercilerinin kolektif bir çalışması olarak da karşımıza çıkar.

Yüzyıllar boyunca formatları değişse de *hişadaşaran*'ların amacı belki de aynıdır: Yerel tarihi insanlar, mekânlar, olaylar ve kurumlar üzerinden belgelemek. Belli bir kilise, okul veya benzeri kurumların tarihini bir semt veya kent arka planında sunan bu kaynaklar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ermeni cemaatinin kendi tarihini kurgulayış ve aktarış şekli, unutma ve hatırlama mekanizmaları, kimlik/mekân ilişkisi gibi pek çok konuda kaynak teşkil edebilir. Belki *hişadaşaran*'ların bu makalenin konusuyla bir vasıta olmaktan öte doğrudan bir bağlantısı yoktur. Ancak tıpkı az sonra bahsedeceğim müzayede ilanlarının toplumsal değişimi gözlememizi sağlayan birer obje envanteri olması gibi, cemaat-kurum-mekân ilişkisi üzerinden kurum ve mekânları dolduran insan, anı ve olayların envanterini sunarlar. Belki bu kaynakları yan yana koyduğumuzda kolektif bilinç veya bilinçaltının kaybolmuş parçalarını bir araya getirebilir, müzayede ilanlarıyla evlerin içini görebildiğimiz gibi, *hişadaşaran*'larla kurumların içine girebiliriz.

Arşak Babikyan'ın kimliği hakkında bilgi bulma ümidiyle, elimdeki *hişadaşaran*'ın tüm sayfalarını karıştırmama rağmen, içinde kendisinden bahseden herhangi bir satıra rastlayamadım. Reşat Ekrem Koçu'nun *İstanbul Ansiklopedisi*'nde bu başlık altında bir madde yazan Kevork Pamukciyan, Babikyan'ı şu satırlarla tanıtıyordu: 1881'de Bükreş'te doğan Arşak Babikyan, 1900 yılında Mekteb-i Sultani'den mezun olmuş, aynı yıl Büyük Postane yakınında bir kütüphane açmıştı. 1900-1902 yılları arasında Kuruçeşme, 1902-1905 yılları arasında Getronagan ve 1905-1909 yılları arasında Nigoğosyan okullarında Fransızca öğretmenliği yapmıştı. 1915 yılında *Le Soir* ve *Hilal* adlı gazetelerin neşriyat idare heyetlerinde görev almış, 1917 yılından sonra ise mobilyacılık ve mezat işleriyle meşgul olmaya başlamıştı.[4] *Ulus* gazetesinin 1951 yılındaki bir sayısında, Emin Erişirgil'in "Aydın İşsizliği Var mı?" başlıklı yazısında, kendisinden kısa bir bahis göze çarpar: "Vaktiyle İstanbul'da Ankara Caddesi'nde Babikyan Efendi adlı Fransızca kitap satan bir zat vardı. Okumağa meraklı idi, hepimizin irfan itibariyle velini-

Açık arttırma ile fevkalâde ve hakikaten nadide eşya satışı

İşbu İkinci 7 nci pazar günü saat 10 da Beyoğlunda Tepebaşında Fransız apartmanının 3 numaralı dairesinde merhum ve mümaileyh Mazlum'a ait tarihi ve kıymetli nadide eşya, tablo, yazı, bibloları ve saire açık arttırma ile satılacaktır. Bahriî Rahmi Paşanın sandalı ve gayet nadir yazılarının bir tipte ve aynı zamanda Benedans ve Bakır üzerine yapılmış sandalye ve koltukları, en kıymetli Veliaht ile Veliaha da Genel Kurmay ile başlı iş çarşaflı şahrekep nadide bir yemek oda takımı, Obidan perdeler, Tekmil masif palisandr yatak odası takımı, Louis - Filip istilinde ve masif mahonden mamul Paris işi diğer bir salon takımları, Yine Louis Filip istilinde bilûmum bir mebzan salon - mükemmel Nihayet oymalı şen tema ve bazıları en meşhur Italyan fabrikaları mamulâtından bir ufak salon ve sigara odaları Living Room tarzında büyük bir kütüphane - dolaplı bir divan - yatak ve bir mekteberden mürekkep Direktuar tarzı masif bir yatak oda takımı, Londranın en meşhur fabrikalarından Warring et Gillow'un mamulâtı masif mahoniden mamul üç pekmezli bir İngiliz komod - sekreter, Fransız mamulâtı diğer komodlar, yaldızlı kanepeli Gudiyanne sandalyeler, gayet zarif marbrleri oda masası, diğer güzel salon masaları, muallâ bronz Louis Kenz (apliklerin), Louis Seize ve saireden tevzilerden, bakiyei Epoq Antiqie ayna ve konsollar, Paris mamulâtı tekmil oymalı bronz ve bakır ile işlenmiş muhteşem yaldızlı bir Boule mahi Avrupada pek çok tanınmış ressamlardan meşhur Wartanian 3 cü Selimin salonlu alaynı gösteren eşi bulunmaz artistik ve tarihi pek kıymetli büyük tablosu, meşhur ressam Mangonun Fenerbahçeyi gösteren büyük bir yağlı boya tablosu; Pekmezli mektublar ali (Ecole Hollandaise) en meşhur ressamlarından Van Der Neerin 2 tablosu ve başlı Fransız ve Pekmezli ressamların tablolarından J. P. Famille-Rose, Porselen, Çin Bibloları, Kenton Saçma emsali Sevr tabakları, cey takımlar, vazolar, kâse ve saire, krista Gazarat, Murano, Boheme ve saire vazolar, Oobelin ve Arrera perdeler ihtiva ve Sahn markah çapraz telli güzel bir piyano, gayet kıymetli eski İran halıları, 3 üncü Sultan Selim ve Fatih Sultan Mehmed'e ait resimden ibaret adet tarihi resimler. Paris emtiasını ahenk için A. Babikyan'a müracaat: Tel. 41251. Bu Tevzi odalık 13 No.

Arşak Babikyan'a ait bir müzayede duyurusu.

Akşam, 6 Ekim 1945, s. 8.

Memduh Paşa Yalısı iç mekân fotoğrafı. Kireçburnu.

SALT Araştırma Koleksiyonu.

meti idi. Ondan Fransızca kitapların adlarını ve münderecatını öğrenirdik. Böyle kitapçı bulmağı bir tarafa bırakıyorum, hiç olmazsa İstanbul, Ankara, İzmir'in yayınları ilçelere kolaylıkla gidebilmelidir."[5] 1909 yılına ait *Annuaire oriental*'in adresler kısmından, Arşak Babikyan'ın İstiklal Caddesi, Feridiye Sokak'ta oturduğu zayede evi İstiklal Caddesi 74 numarada, Babikyan-Kapamaciyan ortaklığına dönüşüyor. 1940'lı yıllarda Turnacıbaşı Sokak'ta Arşak Babikyan'ın bir mobilya imalathanesi bulunduğunu ve mekânın 1950'li yıllarda Sakızağacı'na taşındığını öğreniyoruz.[7] 1920'li yıllarda *Akşam* gazetesinde çıkan müzayede ilanları ise, Arşak Babikyan'la ilgili bilgilerimizi biraz daha renklendiriyor ve merak ettiğimiz diğer meslektaşlarının isimlerini öğrenmemize vesile oluyor. Böylelikle Arşak Babikyan, Salih ve Mıgırdiç Beyler, J. Eskinazi, Samuel Behar ve Şürekası, J. Triyandafilides gibi isimlerin 1920'lerde eşya müzayedeleri düzenledikleri ayrıntısına ulaşıyoruz. Bu isimlerden bazılarının müzayedeleri zaman zaman ortaklaşa düzenlediklerine de tanık oluyoruz.[8] Ayrıca *Akşam* gazetesinin 11 Kânunusani 1924 tarihli sayısından, Salih ve Mıgırdiç Beylerin Şehremaneti'nin müzayede memurları olduklarını öğreniyoruz. Osmanlı dönemindeki mezatlar, Kapalıçarşı'daki İç Bedesten ile Sandal Bedesteni'nde halkın katılımıyla gerçekleşirdi. Burada kıymetli eşya müzayedelerinin yanı sıra, sıradan mezatlar da düzenlenirdi. Bunların çoğu, vefat veya müsadere yoluyla Kapalıçarşı'ya düşen mallardı.[9] Bu bağlamda, Salih ve Mıgırdiç Beylerin Şehremaneti müzayede memurları olmaları şaşırtıcı değildir. 1920'li yıllarda *Akşam* gazetesinde çıkan Osmanlıca müzayede ilanları, satılan malların muhteviyatı ve kimlere ait oldukları ve eşyaların satışa çıkarılma nedenleri gibi pek çok konuda bilgi paylaşmaktadır. İlanlar, eşyaların değeri konusunda rakamsal veri sunmamakla birlikte, ait oldukları mekân ve tasvirlerde kullanılan tabirler, aşağı yukarı da olsa kıymetlerini tahayyül etmemize olanak tanımakta ve antika objelerle birlikte o dönem için modern ve yeni sayılabilecek nesnelerin bir arada müzayedeye çıkarıldıklarını göstermektedir.

Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*'nde "antika" kelimesini "bir memleket ve millet adına bağlanmadan, eski çağların yadigârları, sanat eserleri, bunların arasında ayrıca altın, gümüş ve mücevher ile kıymetlenmiş eşya" olarak tanımlarken, tabirin halk ağzına düşüp yerleşmesini ve antikacılığın bir ticaret sahası olarak oluşumunu 19. yüzyıla bağlamaktadır. Koçu, dönemin bilgisine güvenilir antikacılarından Nurettin Yatman'ın ansiklopediye gönderdiği notlara dayanarak, İstanbul'un şöhretli antikacılarının Kapalıçarşı, Mahmutpaşa ve Beyoğlu çevresinde toplandıklarını yazmakta ve 1855 yılında ticarete başlayan Antoine Brimo'yu listesinde ilk sıraya koyarak, 1920'lere kadar pek çok isim saymaktadır.[10] *Annuaire oriental* olarak adlandırılan eski ticaret rehberlerine bakıldığında, Osmanlı döneminde, 1868-1914 tarih aralığında, antikacı kategorisinin yer almaması dikkat çekicidir. Bunu, eski dönemlerde İstanbul'da antikacı olarak adlandırabileceğimiz bir esnaf sınıfı veya meslek grubunun oluşmamasına bağlayabiliriz. Kapalıçarşı'da Cevahir Bedesteni'nde mücevherci, sedefçi, silahçı gibi meslek grupları antika objeler de satardı. Sefer ve fetihlerle Osmanlı başkentine gelen ganimet, esnaf arasında bir antika pazarı oluşturmuştu. Sarayın da her yıl yaptığı ayıklamalardan çıkan değerli mallar, İstanbul pazarına dağılıyordu.[11] 1868-1914 tarih aralığında, *Annuaire oriental*'lere geri döndüğümüzde, müzayedeci (*commissaire-priseur*) sıfatıyla pek çok isme rastlanmaktadır: E. ve Isaac de Castro, Ignace Coën, Ernest Ferri, Gomik Essabalian, H. Gheusumian, Marc Gad. 1909 tarihli *Annuaire oriental*'in meslekler bölümünden, müzayedecilikle birlikte Ernest Ferri ve Gomik Essabalian'ın eskicilik (*brocante*) yaptığını öğreniyoruz. Aynı şekilde, Ignace Coën'in Avusturya Konsolosluğu'nun müzayedecisi

> *"Vaktiyle İstanbul'da Ankara Caddesi'nde Babikyan Efendi adlı Fransızca kitap satan bir zat vardı. Okumağa meraklı idi, hepimizin irfan itibariyle velinimeti idi. Ondan Fransızca kitapların adlarını ve mündeceratını öğrenirdik. Böyle kitapçı bulmağı bir tarafa bırakıyorum, hiç olmazsa İstanbul, Ankara, İzmir'in yayınları ilçelere kolaylıkla gidebilmelidir."*

bilgisine ulaşıyoruz.[6] Muhtemelen, bir dönem Kuruçeşme'deki Ermeni okulunda öğretmenlik yaptığı için elimdeki *hişadagaran*'kendisine hediye edilmişti.

Ticaret ve telefon rehberleri üzerinde yaptığım ayrıntılı bir araştırma, 1921 yılında Taksim'de Babikyan Kardeşler adıyla bir müzayede evinin varlığına işaret ediyor. 1930'lu yıllarda ise, mü-

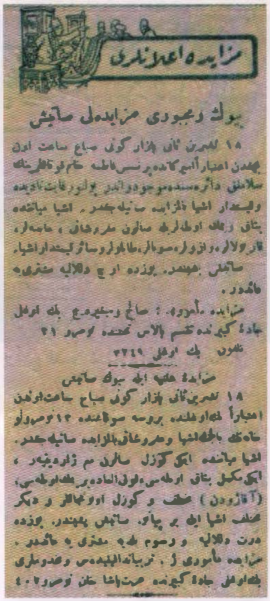
1932 yılına ait *Şark Ticaret Yıllığı*'ndan dönemin zevkini yansıtan bir mobilya reklamı.

SALT Araştırma Koleksiyonu.

ve yeminli bir münadi (*estimateur jure*) olduğu bilgisi yer alıyor. Yine aynı rehberden, E. de Castro'nun İstanbul'da İtalyan himayesindeki Musevi milletine mensup olduğu ve cemaat idaresinde görev aldığı bilgisine ulaşıyoruz. Ernest Ferri'nin ise, Asmalı Mescid'de bir müzayede salonu vardı.[12] Bütün bu mesleki gruplar arasındaki geçişler bir bakıma, Osmanlı döneminde müzayedeci/mobilyacı/eskici (rehberdeki Fransızca tabirle *brocante*)/antikacı kategorilerinin kesin sınırlarla birbirinden ayrılmadığını göstermektedir. Aslında durum Cumhuriyet döneminde de, belki 1950'lere kadar pek farklı değildir. Ayrıca meslek kategorilerinde olduğu gibi, aracıların farklı tabiiyetler arasındaki geçişleri de ülkede obje dolaşımını ve ticaretini etkileyen ve çeşitlendiren faktörlerdi.

Yine İstanbul telefon rehberleri yardımıyla, Arşak Babikyan gibi, kurdukları iş sahalarını Osmanlı'dan Cumhuriyet'e taşıyan Behar ailesi mensuplarının da 1930-1940 yılları arasındaki zaman diliminde hem mezat işleriyle hem de Beyoğlu'nda mobilyacılıkla uğraştığını fark ediyoruz. Bu isimlerin *Akşam* gazetesine yansıyan müzayede ilanları ise, modern ve sıradan objelerle birlikte antika eşya da sattıklarını göstermektedir.[13] Müzayede ilanları üzerinde yapılan dikkatli bir söylem analizi bizi ilginç saptamalara götürmektedir. Eşyalara yüklenen "nadide", "kıymettar", "eski saraylardan kalan", "muteber veya büyük bir aileye ait", "zarif", "nefis", "fantezi", "tarihi", "asar-ı atika", "müstesna güzellikte" benzeri nitelemeler, bunların belli elitin tüketim kalıplarıyla özdeşleştiğine işaret etmekte ve satılan eşyalara "sınıf" ve "yaşam tarzı" gibi anlamlar yüklemektedir. Mobilyalar betimlenirken kullanılan "atik"/"cedit", "antika/modern" veya "en son model" gibi nitelemeler ve getirildikleri ülkelerin fabrika adlarının bu nitelemelerle birlikte zikredilmesi, Avrupa'dan gelen antika mobilyayla birlikte, sanayi tipi yabancı ve çağdaş mobilyanın da Türk pazarında satıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, müzayede ilanları, mobilyadaki yerel tüketim kalıpları hakkında bizi bilgilendirirken, diğer yandan da Avrupa'daki eşya endüstrisine, ünlü fabrikaların yerel ağlarına ışık tutmaktadır.

Arşak Babikyan'ın özelinden yola çıkılarak ulaşılan ayrıntılar her şeyden önce bizi, eşyaların el değiştirme süreci, bu sürece dahil olan aracı, satıcı ve ilanlar üzerinden kendilerine pek ulaşamasak da alıcılara kadar uzanan geniş bir yelpazedeki insan malzemesinin kimliğini ve estetik değerlerini sorgulamaya davet ediyor. Kuşkusuz ki ticaret ve telefon rehberlerinin ötesinde daha pek çok kaynak sor-

مزایده اعلانلری

بیوك رعبودی مزایده‌لی ساتیش

۱۸ تشرین ثانی پازار کونی صباح ساعت اون بشدن اعتبارآ آلیه کاده پرنسس فاطمه خانم قونا غلرینك سلاملق دائره سنده موجود اولدیغی بیلدیرلمکله وارثلرینك اشبو مقدس ماتملرینه بنا‌ءً اشیا ذائره مزایده سنه چقمش اولمغله بو بابده اولباب صالون مفروشاتی ، جامه‌لر ، قاریولالر ، دولاپلر ، صوفالر ، طاقملر و سائر قیمتدار اشیا ساتیلمق اوزره اون ایکی دقایق مقتضی مزایده‌یه قونمش اولدیغندن طالبلرینك حضورلری رجا اولنور .

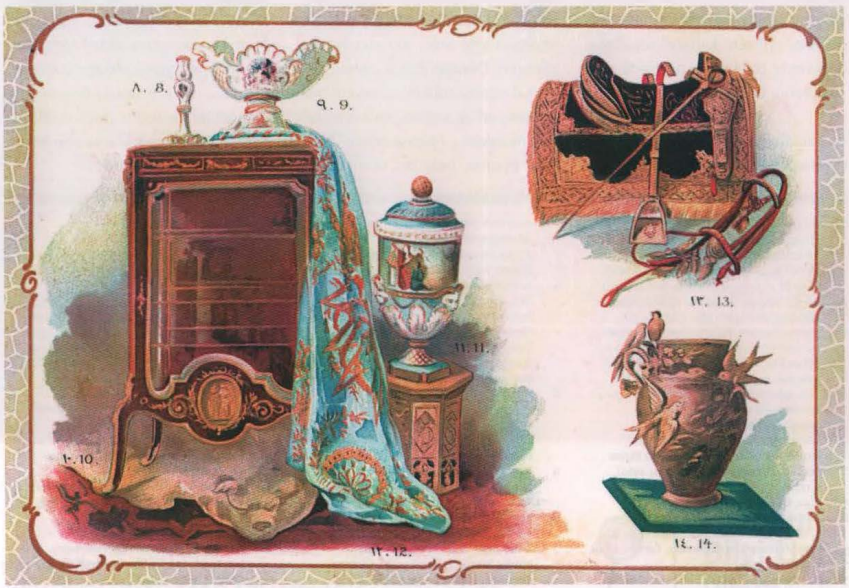
مزایده مأمورو : صالح وسیم بك افندی جاده کبیر ده تقسیم الاس محلنده نومرو ۴۱ تلفون بك اوقلی ۲۲۱۹

مزایده عامه ایله بیوك ساتیش

۱۸ تشرین ثانی پازار کونی صباح ساعت اونده اعتباراً قاپاوغلنده پروسه سوقاغنده ۱۲ نومرولو خانه‌ده بالجمله اشیا و مفروشاتی بالمزایده ساتیله جقدر . اشیا میانده ایکی کوزل سالون تم ژاوه‌لیه ، ایکی مکمل یتاق اوطه‌سی ، اوتوز آلتی دانه (آلاژوردن) خلف و کوزل اوتوغالر و دیگر خلف اشیا ایله بر پیانو ساتیلمق بولنمقدر . یوزده درت دلالیه و رسوم بلدیه معتبر و مأخذدر . مزایده مأمورو ژ . تریبیاته الیه‌سی وحدوطی بك اوغلی جاده کبیر ده حیدرپاشا خان نومرو ۴۰

18 Teşrinisani 1339/18 Kasım 1923 tarihli ve 1837 sayılı *Akşam* gazetesi müzayede ilanlarından ufak bir kesit. Bu küçük kupür, büyük ve mecburi bir müzayededen bahsetmekte ve Prenses Fatma Hanım konaklarının selamlık dairesinde mevcut bulunan nadide ve kıymetli eşyaların (yatak, masa, karyola, soba, tablo, vb.) satışa çıkarılacağını duyurmaktadır. Müzayede memurları olarak Salih ve Mığırdiç Beyler görünmektedir.

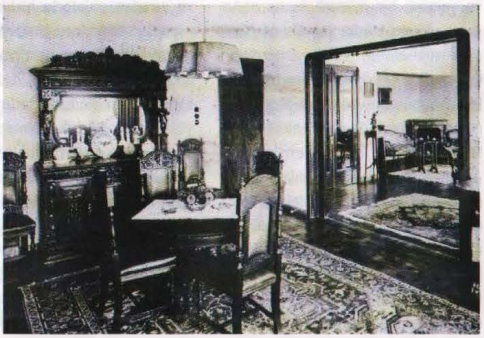
Atatürk Kitaplığı Koleksiyonu.

"Taht-ı Himâye-i Mufahhame-i Hazret-i Padişahi'de Muharebe-i Ahire Evlad-ı Şüheda ve Ma'lulin-i Askeriyye İane Sergisi. İş bu sergide bulunan eşyadan boyalı olarak resim ve tab'a en ziyade elverişli olan bazı eşya-ı nefisenin resimleri havi albümden."

SALT Araştırma Koleksiyonu.

Suadiye'de bir villadan salon görüntüsü (solda).

Arkitekt: Aylık Yapı Sanatı, Şehircilik ve Dekoratif Sanatlar Dergisi, 7. yıl, 1937, s. 271.

Kalamış'ta bir villanın salon ve yemek odasından görünüş (sağda).

Arkitekt: Aylık Yapı Sanatı, Şehircilik ve Dekoratif Sanatlar Dergisi, 7. yıl, 1937, s. 133. Çalışmalarım sırasında, dergiye bakmamı tavsiye eden Librairie de Péra'dan Sayın Uğur Güracar'a teşekkürlerimle.

gulayarak hikâyelerine ulaşmamız gereken birçok isim bizi bekliyor. Ancak Babikyan Efendi pek çok açıdan çarpıcı bir örnek. Batılılaşmanın simgesi Mekteb-i Sultani'den mezun oluyor. Bu kurumun çağrıştırdığı düşünce dünyasıyla müzayedeye çıkardığı objelerin dünyası kendi kimliğinde kesişiyor. Gazetelere yansıyan müzayede ilanlarının siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamları üzerinde pek çok değerlendirme yapmak mümkün. Konuya sosyolojik açıdan yaklaşacak olursak, müzayedeler sadece eşyaların satışa sunulduğu bağlamlar değil; aynı zamanda eski sahipler için anlamını yitiren objelerin yeni sahiplerini bekledikleri anlık birer toplumsal hafıza ardiyesi olarak karşımıza çıkıyor. Değerini yitiren objeler, değerini yitiren kültürel/toplumsal değerlerle birlikte bu ardiyede yeni sahiplerini bekliyor.

Bu anlamda, müzayedeler sadece eşyalar ve değerleri üzerinde pazarlığın yapıldığı toplumsal müzakere alanları değil; aynı zamanda farklı kültür ve değerlerin birbirleriyle temas anlarıdır. Eşyanın değeri, bu anlamıyla, siyasetten yani farklı toplumsal güç dengeleri arasındaki müzakereden geçer.[14] Bir bakıma, her müzayede sonrasında eşyalar taşındıkları yeni mekânlarda, birlikte sergilendikleri diğer nesnelerle ve arka planlarıyla birlikte, kültürel olarak tekrar üretilmektedir.[15] Az sayıda da olsa, müzayedelerde satışa çıkarılan kitaplar, İstanbul'u etkileyen düşünce kuramları ve kentte dolaşımda olan objelerin menşei arasındaki paralelliklere dikkat çekmekte, maddi ve entelektüel kültürün şehirdeki ve daha genel anlamıyla ülkedeki kesişim noktalarını yansıtmaktadır. Müzayedeci gibi aracı aktörlerden bazılarının Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal ederek toplumsal zevkte belli bir devamlılık sağladığını düşünmek de mümkün. Müzayedelere konu olan eşyalar, belli bir ticari değere sahip veya antika niteliğinde mobilya, tablo, heykel gibi sanat eserlerinden sıradan nesne ve günlük yaşamı kolaylaştıran teknolojik aygıtlara kadar uzanan geniş bir obje yelpazesini içermektedir. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bu müzayedelerin ayrıntılı bir tarihi ve bunlara konu olan kıymetli veya sıradan eşyaların dönemsel bir envanteri, Batılılaşma/modernleşme süreçlerini maddi kültür tartışmaları eksenine kaydırarak, ülkenin toplumsal, siyasal ve iktisadi değişimini, bu kez, gündelik yaşam gibi daha mütevazı bir arka planda, bireylerin evleri döşemekte sahip oldukları zevk ve estetik gibi daha öznel ve duygusal kıstaslar üzerinden değerlendirmemize ve insanların iç dünyalarına daha fazla yaklaşmamıza olanak tanıyacaktır. Ayrıca bireysel ve duygusal olduğunu düşündüğümüz zevk, estetik, beğeni gibi dinamikler, gerçekte toplumsal, siyasal ve ekonomik olarak şekillenen tarihsel süreçlerdir.[16]

DİPNOTLAR

1 Պատմական միշատակարան Երեւման Ս. Խաչ Եկեղեցւոյ Գաւրու-Չէշմի. Հարիւրամեայ Յոբելեանի Առթիւ. 1834-1934 (İstanbul: Setyan, 1934).

2 Avedis Sanjian, *Colophons of Armenian Manuscripts, 1301-1480: A Source for Middle Eastern History* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969), önsöz, vii. Ayrıca bkz. Aida Gureghian, "Eternalizing a Nation: Armenian Hishatagarans in the Seventeenth Century", *Church History* 79/4 (Aralık 2010): 783-799.

3 Gureghian, agm, s. 785.

4 Kevork Pamukciyan, "Arşak Babikyan", *İstanbul Ansiklopedisi*, haz. Reşat Ekrem Koçu, c. 4 (İstanbul: Tan Matbaası, 1960), s. 1772.

5 *Ulus*, 8 Eylül 1951.

6 *Annuaire oriental du Commerce, de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature* (Constantinople: Cervati, 1909), s. 457.

7 Bu bilgiler aktarılırken, PTT tarafından 1929-1956 yılları arasında yayımlanan İstanbul telefon rehberleri esas alınmıştır. Ayrıca *Annuaire oriental* veya *Şark Ticaret Yıllığı* olarak bilinen ticaret yıllıkları kaynak olarak kullanılmıştır. Bkz. *Annuaire oriental, 1921: Commerce, Industrie, Administration, Magistrature* (Constantinople: Alfred Rizzo, 1921); *Şark Ticaret Yıllığı* (İstanbul: Ahmet Cevdet, 1932); *Ticaret Yıllığı, 1944-1945* (İstanbul: Milli Ülkü Neşriyat Yurdu, 1945).

8 Örnekler için *Akşam* gazetesinin 1922-1924 yılları arasına tarihlenen 1309, 1328, 1335, 1347, 1354, 1356, 1377, 1774, 1788, 1830, 1837, 1879, 1886, 1891, 1935 numaralı sayılarına bakılabilir.

9 Uğur Göktaş, "Mezatlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 5 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1995), s. 445-446.

10 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Aşiret-fendi Kütüphanesi, 1959), s. 877-879.

11 Necdet Sakaoğlu, "Antikacılık", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. 1 (İstanbul: Tarih Vakfı, 1993), s. 277.

12 *Annuaire oriental du Commerce, de l'Industrie, de l'Administration et de la Magistrature, 1909* (Constantinople: The Annuaire Oriental & Printing Company, 1909), s. 94, 188, 572, 1080, 1100.

13 1940'lı yıllardaki örnekler için bkz. *Akşam*, 28 Nisan 1945, 22 Eylül 1945, 5 Ekim 1945, 3 Kasım 1945, 10 Kasım 1945, 15 Aralık 1945, 14 Şubat 1948, 20 Mart 1948, 18 Eylül 1948, 25 Eylül 1948, 8 Ocak 1949, 23 Nisan 1949, 30 Nisan 1949, 7 Mayıs 1949 vd.

14 Arjun Appadurai, "Introduction: Commodities and the Politics of Value", *The Social Life of Things: Commodities in Cultural Perspective*, ed. Appadurai (Cambridge University Press, 1986), s. 6.

15 Igor Kopytoff, "The Cultural Biography of Things: Commoditisation as Process", *age*, s. 64.

16 Leora Auslander, *Taste and Power. Furnishing Modern France* (Berkeley, Los Angeles ve Londra: University of California Press, 1996), s. 1-6.

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Tarih Yüksek Lisans Programı

2016-2017

Akademik Yılı için öğrenci alınacaktır.

Başvuru ve Kayıt Takvimi
Son başvuru: 8 Haziran 2016
Mülakatlar: 13 Haziran 2016
Mülakata davet edilebilmek için adayların son başvuru tarihi itibariyle niyet mektuplarını teslim etmiş olmaları gerekmektedir.

Tarih Yüksek Lisans Programı, tarih, sosyal ve beşeri bilimler mezunlarına (lisans ve/veya yüksek lisans) disiplinlerarası açılımları olan tarih disiplininde bilimsel araştırma için gerekli altyapıyı kazandırmayı amaçlamaktadır.

Program, tarih metodolojisi ve teorisi konularında genel tarih formasyonu sağlamanın yanısıra, erken-modern ve modern Osmanlı tarihi, Türkiye kültürleri tarihi, toplumsal cinsiyet tarihi ve Hindistan tarihi gibi alanlarda da araştırma olanakları sağlamaktadır. Program, öğrencinin özgün bir tarihsel araştırma yapabilmesini hedeflemektedir.

Öğretim dili İngilizcedir.

Akademik kadro:
- Prof. Dr. Ayhan Aktar
- Prof. Dr. Murat Belge
- Prof. Dr. Suraiya Faroqhi
- Prof. Dr. Christoph K. Neumann (Munich Ludwig Maximilian University)
- Prof. Dr. Jale Parla
- Prof. Dr. Mete Tuncay (Emeritus)
- Doç. Dr. Bülent Bilmez
- Doç. Dr. Ferda Keskin
- Yrd. Doç. Dr. Gülhan Balsoy
- Yrd. Doç. Dr. Murat Dağlı
- Yrd. Doç. Dr. Başak Tuğ

İletişim ve bilgi:
basak.tug@bilgi.edu.tr | 444 0 428 | http://history.bilgi.edu.tr

İstanbul Bilgi Üniversitesi
LAUREATE INTERNATIONAL UNIVERSITIES

Toplumsal Cinsiyet Tarihi Mümkün mü? Olanaklar ve Kısıtlar

DOSYA EDİTÖRLERİ: BAŞAK TUĞ, GÜLHAN BALSOY

Osmanlı ve erken dönem Türkiye tarihçiliğinde kadınları görünür kılmaya ve kadınların tarihsel özneliğini tartışmaya yönelik çalışmaların belli bir olgunluğa vardığı söylenebilir. Son yıllarda kadın tarihi üzerine çalışan araştırmacılar kadınların ekonomik hayatta, aile ilişkilerinde, hukuk sistemindeki varlığını göz önüne serdiler ve pek çok kadının hikâyesini gün ışığına çıkarttılar. Özellikle II. Meşrutiyet sonrası kadın hareketi ve kadın dergiciliği üzerine çalışmalar kadınların politik varlık ve eylemliliklerini görünür kıldı. Dahası, bu çalışmalar yakın zamana kadar ağırlıkla Müslüman ve elit kadınların deneyimleri üzerine yoğunlaşmışken, son yıllarda kadın tarihi çalışan araştırmacıların özeleştirileri "kadın" kavramını Müslüman/Türk/elit kadınlarla eşanlamlı olarak kullanmaktan kaçınan, "kadın"lığın da sınıfsal, etnik, kültürel faktörlerle şekillenen bir pozisyon olduğu gerçeğine duyarlı araştırmaların çoğalmasını sağladı. Kadın ve erkek kategorilerini biyolojik değil ilişkisel, politik ve hiyerarşik tarihsel konumlar olarak kavramsallaştıran bu eleştirel anlatılar, milliyetçi tarih anlatılarını da köklü şekilde dönüştürecek bir potansiyel barındırıyor.

2015 baharından bu yana Tarih Vakfı çatısı altında sürdürdüğümüz tartışma dizisi yukarıda belirtilen hassasiyetlerden yola çıkarak "kadın" tarihçiliği yerine "toplumsal cinsiyet" kavramı merkezli bir bakış açısıyla, bildiğimiz egemen tarih anlatılarının nasıl bir eleştiriye tabi tutulabileceğini ve yeni bir çerçeveden yazılabileceğini sorgulamayı amaçladı. Geçmişi yeniden kurgularken kadın deneyimlerini ve seslerini görünür kılmak açısından hâlâ büyük boşluklar bulunsa ve bu boşluğu doldurma çabası kendi başına önemli olsa da, yürüttüğümüz tartışmaları bu çabayla sınırlı tutmamaya çalıştık. Amacımız, öncelikle "toplumsal cinsiyet" kavramının Osmanlı ve Türkiye özelinde analitik ve eleştirel bir kategori olarak ele alınabilmesini sağlamak; toplumsal cinsiyet tarihçiliğinin daha geniş anlamda Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tarihçiliğine yapabileceği katkıları araştırmak; her şeyden çok toplumsal cinsiyet tarihçiliği yapmanın mümkün olup olmadığını tartışmaya açmak oldu. Son olarak, disiplinlerarasılık teriminin tüm cazibesine rağmen sosyal ve beşeri bilimlerin farklı disiplinlerinin birbirleriyle ilişkilerinin son derece kısıtlı olduğu gözlemimiz üzerinden tartışma dizimizde sadece tarihçiler değil, sosyolog, sosyal antropolog, siyaset bilimci ve müzikologlarla da bir araya gelmeye özen gösterdik.

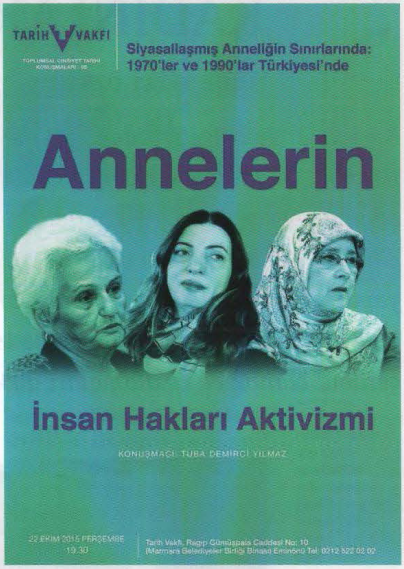
2015 Bahar döneminden bu yana toplam on oturum düzenledik. Tartışma dizimiz Seçil Yılmaz'ın "Frengi Zamanında Aşk: Geç Osmanlı'da Evliliğin Anatomisi ve Arzunun Patolojisi" başlıklı sunumuyla başladı. Yılmaz bize, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı hekimleri tarafından büyük liman şehirlerinden uzak dağ köylerine kadar yayılan sessiz, sinsi ve ölümcül bir tehlike olarak tanımlanan frenginin toplumsal cinsiyet, beden ve duygular üzerindeki etkisini anlattı. "Ayşe'lerin Mahkeme Tecrübesi: 17. Yüzyıl İstanbul'unda Mahkeme ve Kadın" başlıklı sunumunda Hadi Hosainy'den erken modern Osmanlı mahkemesinin işleyişinde sınıf, itibar ve toplumsal cinsiyetin rolünü yaşam ve mülkiyet hakları gasp edilen iki kadının 17. yüzyılda bir İstanbul mahkemesinde geçen hikâyeleri üzerinden dinledik. "Hürlüğün Muğlaklığı: Geç Osmanlıda Kölelik, Toplumsal Cinsiyet ve Yurttaşlık" başlıklı sunumunda Ceyda Karamürsel, 1908 devrimi ertesinde kölelerin hürriyet taleplerini çıkış noktası alarak, anayasal rejimin özgürlük, eşitlik ve adaletten ne anladığını ve hürriyet, müsavat

ve adalet söylemlerinin, Osmanlı devleti, köle sahipleri ve kölelerin kendileri tarafından nasıl farklı biçimlerde kullanıldığını tartıştı. Bahar döneminin son konuşmasında, aynı zamanda besteci ve müzisyen olan Mustafa Avcı "Mahbubluk Kültürü ve Osmanlı'da Köçek Yasakları" başlığı altında 1856/1857'de çıkan bir yasakla sona erdirilmeye çalışılan ve günümüze kadar devam eden köçeklik geleneğini ve bunun mahbubluk kültürüyle ilişkisini ele aldı.

Yukarıda da işaret etmeye çalıştığımız gibi, tarihçiliğin beşeri bilimlerin diğer alanlarıyla kuracağı diyaloğun geçmişi kavrayışımızı zenginleştireceği düşüncesiyle tartışma dizimizin ikinci kısmında daha yakın dönemi çalışan araştırmacıları konuk ettik. Bu doğrultuda sonbahar 2015 dönemi Tuba Demirci Yılmaz'ın "Siyasallaşmış Anneliğin Sınırlarında: 1970'ler ve 1990'lar Türkiye'sinde Annelerin İnsan Hakları Aktivizmi" başlıklı konuşmasıyla açıldı. Bu konuşmada tarihi 1950'lere gitse de 1980'ler ve 1990'larda devlet şiddetine tepki olarak ivme kazanan insan hakları aktivizmini ve bu dönemde kaybedilen ve tutuklanan yakınlarını kamuoyu önünde savunan ve arayan anneler ve eşler üzerinden insan hakları hareketi ve annelik arasındaki ilişkiyi tartıştık. "Dağ Çiçekleri'nden Türklük Tohumlarına: Dersim'in Islahında Annelik ve Kız Çocukları (1935-1957)" başlıklı sunumunda Zeynep Türkyılmaz genç Cumhuriyet'in en kapsamlı ve yıkıcı askeri operasyonu olan 1937-38 Dersim operasyonunun arka planını ele aldıktan sonra Cumhuriyet kadrolarının Dersim'deki kadınlar ve kız çocukları, anneler ve müstakbel anneler üzerinden geliştirdiği söylem, analiz ve politikaları ve 1937 yılında operasyon dahilinde Dersim'deki askeri bölgelerden ve köylerden toplanan ve Elazığ Kız Enstitüsü'nde açılan yatılı kısma yerleştirilen kız çocukların üzerine yoğunlaştı. Sevgi Adak'ın "1930'lar Türkiyesi'nde Peçe-Çarşaf Yasakları ve Kadınların Öznelliği" başlıklı konuşması 1930'larda peçe ve çarşaf yasaklarının yerelde nasıl oluşturulduğu, tartışıldığı ve uygulandığına odaklanarak, bu yasakları gerek devlet-toplum ilişkileri gerekse değişen toplumsal cinsiyet rejimi bağlamında ele aldı. Selda Tuncer "Sokağa Çıkmak: 1950-80 Dönemi Ankara'sında Kadınların Gündelik Kamusal Mekân Deneyimleri" başlıklı konuşmasında kamusal mekân ve toplumsal cinsiyet ilişkilerini Türkiye'nin modernleşme deneyimi çerçevesinde ele alarak, farklı kuşaktan kadınların sözlü anlatımları doğrultusunda Ankara'da 1950'li yıllardan itibaren kadınların sokağa nasıl çıktığı ve kamusal mekânı nasıl algılayıp onunla ne şekillerde ilişkilendiğine odaklandı.

Berna Ekal daha da yakın döneme gelerek "Sığınaklar Nasıl 'Kamu Kurumu' Oldu? 1990 Sonrası Feminist Hareket ve Kamu Kurumları İlişkisini Sığınaklar Üzerinden Düşünmek" başlığı altında, ilk örneklerini 1990'lardan itibaren görmeye başladığımız ve feminist hareket tarafından sığınak, kamu kurumları tarafından da "sığınma evi" ya da "konuk evi" adlarıyla anılan kurumların feminist bir proje olmaktan çıkıp kamu kurumlarına dönüşmesi sürecini feministlerin kendi tarihlerine ilişkin tuttukları kayıtları ve yapmış olduğu alan araştırması tanıklıklarını kullanarak anlattı. Tartışma serimizin son konuşması olan "Kentsel Mekân, Toplumsal Cinsiyet ve Cinsellik: Son Dönem Osmanlı İstanbul'unda Fuhuş (1884-1915)" başlıklı sunumunda Müge Telci Özbek 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyıl başlarına kadar uzanan bir süreçte İstanbul'un yaşadığı toplumsal, demografik ve mekânsal dönüşümlere ve fahişelerin bu dönüşüm içindeki "yerlerine" odaklandı ve hem bir deneyim hem de bir etiket olarak kavramsallaştırdığı fahişelikten yola çıkarak son dönem Osmanlı İstanbul'unda cinsellik, toplumsal cinsiyet, sınıf ve mekân ilişkilerini tartıştı.

Toplumsal Tarih dergisinin bu sayısında yukarıda kısaca tanıttığımız tartışma serimizin hepsine yer verme olanağı olmasa da ele alıp tartıştığımız konuların bazılarını içeren yazılar bulacaksınız. Derginin gelecek sayılarında umuyoruz kadın ve toplumsal cinsiyet tarihine ilişkin daha fazla araştırmaya yer verilecektir. Bu tartışma serisine başlarken ifade ettiğimiz gibi, geçmişi toplumsal cinsiyet perspektifi çerçevesinden analiz etmek sadece kadınlar, erkekler ve cinsiyet ilişkilerine dair soruları yanıtlamanın ötesine geçerek, iktidar ilişkilerinin toplumsal cinsiyet temelli kurgularını da gün yüzüne çıkararak tarihçiliğin kendisine yeni sorular, yeni bakış açıları, yeni ufuklar getirecektir.

BAŞAK TUĞ
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

GÜLHAN BALSOY
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

HANEYLE SOKAĞIN SINIRINDA: 1900'LER BAŞI İSTANBUL'UNDA HİZMETÇİ KADINLAR, EMEK VE CİNSELLİK

MÜGE TELCİ ÖZBEK

Bu yazı arşiv belgelerinden seçilmiş vakalardan yola çıkarak, 1900'ler başı İstanbul'unda hem bir deneyim, hem de bir "kurum" olarak hizmetçilik meselesine odaklanıyor ve hizmetçi kadınların deneyimlerinden hareketle cinsellik, toplumsal cinsiyet ve emek ilişkileri üzerine kısa bir çözümleme üretmeyi hedefliyor. Bunu yaparken hem köleliğin ortadan kalkışıyla ev hizmetinin kurgulanışında baskın hale gelen mekanizmaları hem de İstanbul'da kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan gerilim, olanak ve kısıtlamaları dikkate alıyor.

İstanbul'da mültecilerin hayatından bir sahne.

Cem Behar ve Alan Duben, "Haneler ve Aileler: Yapı ve Değişim", *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Boşanmalık, 1880-1940*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 1996.

Daha önce de İstanbul'da hizmetçilik yapmakta olan Ereğlili Hasan Ağa'nın kızı Emine, İshak Cevdet Paşa'nın konağında çalışmaya başlar, ancak burada geçirdiği ilk üç ay içerisinde birkaç kez kaçma girişiminde bulunur. Her seferinde polis tarafından yakalanıp, çalıştığı eve teslim edilir. Ancak son yakalanışında İshak Cevdet Paşa'nın konağına geri dönmeyi reddeder. Polise bir dilekçe verir. Dilekçede, konakta kendisine kötü davranıldığını ve geri dönmek istemediğini belirtir. Ereğli'de ikamet eden babasının yanına gönderilmeyi talep eder. Ayrıca birikmiş maaşının ödenmesini istediğini de ekler. Öte taraftan İshak Cevdet Paşa, Emine'nin çalıştığı kısa süre zarfında birkaç kez hiç sebepsiz yere, sadece "öyle bir kadın olduğundan" kaçtığını söyler. Her kaçışında onu babasının ricası üzerine geri kabul ettiğini, ancak bu kez kabul etmek istemediğini belirtir. Ayrıca Emine'ye herhangi bir borcu yoktur, çünkü evinde çalıştırdığı süre zarfında babası iki üç kez uğrayıp kızının maaşını almıştır. Sonuçta Emine, Ereğli'ye babasının yanına gönderilir.[1]

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti 1910 yılında Melek isminde bir kadının Darülaceze'ye kabulü yönünde girişimde bulunmuştur. Melek, Valide Han'da bir bürosu bulunan avukat Yanko'nun hademesiyle Beyoğlu Derviş Sokak'taki bir otel odasında fuhuş yaparken yakalanmıştır. Aslen Arabistanlı olan Melek henüz çocuk yaşta iken esirci Şeyh İbrahim isimli biri tarafından İstanbul'a getirilip önce Mustafa Rukneddin Bey'e, o ölünce de Edirne eşrafından Nazmi Bey'e satılmıştır. 1908'e kadar Edirne'de Nazmi Bey'in evinde yaşamış, 1908'de hürriyetin ilanıyla İstanbul'a dönmüş ve Kolcu Emin'in gözetimi altında evlerde hizmetçi olarak çalışmaya başlamıştır; ancak düzenli iş bulabildiğini söylemek zordur. Örneğin polis tarafından fuhuş yaparken yakalanması öncesinde on

beş gün boyunca işsiz kalmıştır. Ayrıca polisteki ifadesinde söz konusu otel odasına iradesi dışında zorla götürüldüğünü söylemiştir. Melek nüfusa kayıtlı değildir. Ne Edirne'de ne İstanbul'da herhangi bir yakını vardır. Tam olarak nereden getirildiğini de bilmemektedir.[2]

20. yüzyıl başı İstanbul'unda ev hizmetinin şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında önemli bir yeri vardı. 1908 sayımlarına göre İstanbul hanelerinin yüzde sekizinde en az bir tane yatılı hizmetçi çalışmaktaydı. Yatılı hizmetçilerin çoğunluğunu genç kadınlar oluşturuyordu. Çalıştıkları hanelerin nüfusuna kaydedilmiş olan hizmetçilerin yüzde sekseni kadındı, bu kadınların yüzde altmışı da otuz yaşın altındaydı.[3] Bunun dışında çok sayıda kadın da çamaşırcılık, temizlikçilik gibi işlerde gündelik olarak çalışıyordu.

1800'lerin ikinci yarısından itibaren Osmanlı toplumunda kölelik kademeli olarak ortadan kalkmıştır.[4] Ancak köleliğin resmi olarak ortadan kalkmış olması, Emine vakasında da görülebileceği üzere ev hizmetinde çalışan kadınların çalışma koşullarının tamamen değiştiği veya ücretli emek sistemine geçildiği anlamına gelmez. Önceki dönemlerde ev hizmetinde çalıştırılan köle kadınların hayatlarını çevreleyen korunmasızlık ve güçsüzlük durumlarının pek çoğu sonraki on yıllarda Osmanlı hanelerinde çalışan kadınlar için de geçerli olmuştur. Öte taraftan 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı hizmetçiliği basitçe kölelik sisteminin devamı olarak değerlendirilemez. Köleliğin ortadan kalkmasıyla birlikte kadın emeğinin ev hizmetinde karşılıksız olarak kullanılmasını sağlayan mekanizmalar dönüşmüş, bu mekanizmalar içinde yeni aktörler ortaya çıktığı gibi, hizmetçi kadınlar için yeni öznellik alanları da açılmıştır.

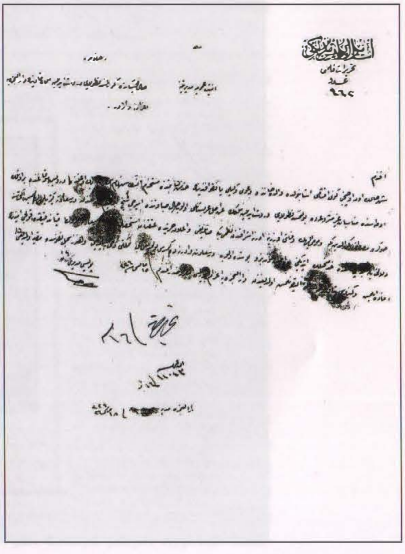
Yine aynı dönemde, İstanbul'da ilk kez aile bağlarından kopmuş, kendi imkânlarıyla ayakta kalmaya çalışan bir yoksul kadın nüfusu ortaya çıkar. İstanbul'da 19. yüzyıl boyunca küresel kapitalizmin etkisi altında hızlı bir kentleşme ve demografik büyüme yaşanır. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde yaşanan savaş ve siyasal karmaşaların sebep olduğu kitlesel göçler de nüfus artışını hızlandırır ve demografik profilin dönüşümünü önemli ölçüde etkiler.[5] Bu süreçte sayıları hızla artan kent yoksulları "saygın" kent toplumunun sosyal ve politik düzenine olduğu kadar ahlaki dokusuna da yönelen tehditler olarak algılanmaya başlanır. Kent yoksulluğunun kontrolüne dair modern idari politikalar gündeme getirilir. Kent yoksullarının sayısal olarak küçük ama toplumsal etkileri açısından önemli bir bileşeni de yalnız ve yoksul kadınlardır. Bu nüfus temel olarak aileleri parçalanmış muhacir kadınlar, kocalarını savaşta kaybetmiş dullar, kocaları halen cephede olan kadınlar, yetim kız çocukları ve ev hizmeti, servis sektörü ve fuhuş gibi alt sınıf kadınlara açık işlerde çalışmak üzere şehre gelmiş veya getirilmiş kadınlardan oluşmaktadır.

Yalnız ve yoksul kadınlar 19. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla İstanbul'un toplumsal ve ekonomik hayatında bir yer edinmeye başladıkları gibi kentsel mekânlarda da görünürlük kazanır. Söz konusu kadınların sosyal ilişkileri, davranış biçimleri, geçim yolları, cinsellikleri hatta bizatihi varoluşları orta ve üst sınıflar tarafından yine aynı dönemde kurgulanmaya çalışılan modern kadınlık, erkeklik ve aile imgeleriyle de temel bir çelişki içindedir. İstanbul'un hem pek çok dönüşümü hızlı bir şekilde deneyimlediği hem de ekonomik ve politik karmaşalarla sarsıldığı bu dönemde yalnız ve yoksul kadınlar toplumsal endişe ve eleştirilerin merkezine yerleşti. Varoluşları, kendileri

İstanbul'da kadınlar, 1919.

Library of Congress koleksiyonu.

Fuhuş yaptığı için polis tarafından yakalanan ve Darülaceze'ye kabulü talep edilen Melek'le ilgili belge.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH.EUM. THR.034.070.

için temel meslek alternatiflerinden biri olan fuhuşla özdeşleştirildi; görünürlükleri azaltılmaya, kentsel varoluşları kısıtlanmaya çalışıldı. Ev hizmeti de tıpkı fuhuş gibi yalnız ve yoksul kadınlar için önemli bir geçim kaynağıydı.[6]

Melek'in vakasında da görüldüğü üzere fuhuş ve ev hizmeti arasında geçişler mümkündü ve bu geçişler kadınlara yeni deneyim ve öznellik alanları açıyordu. Öte taraftan evlerinde çalışan bir kadının "sokağa düşme" ya da "ahlakını kaybetmiş" bir kadının evlerde hizmetçi olması gibi ihtimaller orta sınıflar için ek bir gerilim oluşturuyordu; ancak yine aynı durum ev hizmetinin kadınların "sokağa düşmesini" engelleyecek, onların korunmalarını sağlayacak bir kurum olarak tanımlanmasını da mümkün kılıyordu. Bu da kadınların emeğine karşılıksız olarak el konulmasını meşrulaştırıyordu.[7]

Bu yazı arşiv belgelerinden seçilmiş vakalardan yola çıkarak, 1900'ler başı İstanbul'unda hem bir deneyim, hem de bir "kurum" olarak hizmetçilik meselesine odaklanıyor. Yazının birbiriyle kesişen iki temel ekseni var. Birinci eksen, hizmetçilik sektöründeki güç ilişkilerinin kuruluşunu, ikinci eksen ise kadın hizmetçilerin deneyim, strateji ve kendini ifade ediş biçimlerini konu ediniyor. Çalışmanın temel hedefi, hizmetçi kadınların deneyimlerinden yola çıkarak cinsellik, toplumsal cinsiyet ve emek ilişkileri üzerine kısa bir çözümleme üretmek; bunu yaparken hem köleliğin ortadan kalkışıyla ev hizmetinin kurgulanışında baskın hale gelen mekanizmaları hem de İstanbul'da kentleşmeyle birlikte ortaya çıkan gerilim, olanak ve kısıtlamaları dikkate alıyor.

1900'lerin başında Osmanlı hanelerinde yatılı olarak çalışan kadın hizmetçilerin pek çoğu, Emine'nin durumunda olduğu gibi, küçük yaşlarda aileleri tarafından bağımlı işçiler olarak kiralanıyor ya da yanlarında çalıştıkları ailelere gayri resmi evlatlıklar olarak veriliyordu. Bunun karşılığında çocukların aileleri ve eğer varsa aracılar belli miktarlarda para alıyordu. Bazı durumlarda aile bireyleri ara sıra kızların çalıştığı evlere gelip bir miktar daha para almaya da devam edebiliyor ya da kızlarının çalışma süresi veya koşulları üzerine pazarlıklara girişebiliyordu. Aile bireylerine verilen para, belgelerin dili içinde çalışan kızın maaşı olarak tanımlanıyor olsa da kızların kendilerine maaş verilmesi söz konusu değildi. Çalışmaları karşılığında elde ettikleri şeyler yeme içme, barınma ve giysi gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasından ibaretti. Yetim çocukların çalışmak üzere varlıklı ailelerin yanına çoğu zaman gayri resmi evlatlıklar olarak yerleştirilmesi de sık rastlanan bir pratikti.

"Hizmetçi kadın deyip geçmeyiniz, Anadolu'nun bağrı yanık analarından biridir."

Resimli Ay, Haziran 1340 [1924], sayı 5, s. 5.

Her iki durumda da ev sahibi ve hizmetçi arasındaki ilişki, işçi-işveren ilişkisi çerçevesinde değil paternal bir dil üzerinden kuruluyordu. Bu cinsiyetçi dilin kurguları içinde, kadın hizmetçiler de tıpkı hane halkının geri kalanı gibi babaya, yani erkek hane reisine bağımlı olarak tanımlanıyordu. Paternal otorite kendisine bağımlı hane halkının korunup kollanmasından olduğu kadar kontrol ve disiplininden de sorumluydu. İşverene tanınan baba olma veya vesayet hakkı, hizmetçi kadınların emeklerine el konmasının ve cinselliklerinin kontrol veya istismarının olduğu kadar öznelliklerinin ve mekânsal varoluşlarının kısıtlanmasının da temel dayanağıydı.[8]

Rüsumat kâtiplerinden İbrahim Efendi'nin evinde çalışan Ayşe örneği vesayet konusunun nasıl işlevselleştirildiğini açıkça ortaya koymaktadır. İbrahim Efendi, Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'ne hizmetçisi Ayşe ile ilgili bir dilekçe verir. Üç yıldan beri onun evinde yaşamakta olan Ayşe bir ay önce firar etmiştir. Sonrasında İbrahim Efendi, kendi evinden kaçmış olan Ayşe'nin Şeh-

zadebaşı civarında oturan Sait Efendi diye birinin hanesinde ikamet etmeye başladığına dair bir bilgi almıştır. Ayşe'nin buradan alınıp İzmir'de oturan babasına teslim edilmesini talep etmektedir. Ayşe, İstanbul'da bulunduğu süre zarfında kendisinin vesayeti altındadır; kızı babasından teslim almış, bunun karşılığında istendiği zaman geri teslim edeceğine dair söz vermiştir. İbrahim Efendi, Ayşe'nin Sait Efendi'nin hanesinde kalmaya devam ettiği takdirde felakete sürüklenmesinden korkmaktadır. Ayrıca Ayşe'nin firar ettiği sırada bir miktar para çaldığını da iddia etmektedir, ancak bunu kanıtlaması mümkün değildir. Gerçekten de Ayşe polis tarafından Ali Sait Efendi'nin evinde bulunur, İbrahim Efendi'nin evinden sık sık dövüldüğü için kaçtığını belirtir ve İzmir'deki babasına teslim edilmeyi ister; Sait Efendi'nin evinden alınıp İzmir'deki babasına teslim edilir.[9]

İbrahim Efendi-Ayşe çatışmasıyla ilgili bu örnek paternal dilin hizmetçi kadınların emek ve cinselliklerinin kontrolü açısından taşıdığı önemi gösterir; bununla birlikte, işverenin hizmetçi kadınlar üzerindeki gücü sınırsız ve mutlak değildir. Pek çok vakada hizmetçi kadınların babaları, nişanlıları veya başka işverenler gibi üçüncü bir kişi veya bizzat kadının kendisi işverenin otoritesini zorlayabiliyordu. Aşağıda özetlenecek olan iki vaka bu otoritenin üçüncü kişiler tarafından nasıl zorlandığını ortaya koymaktadır.

Azime henüz on bir yaşındayken Hakkı Bey'in Heybeliada'daki evinde hizmetçi olarak çalışmaya başlar. Orada geçirdiği altı yıl içinde babası ara sıra kızının çalıştığı eve gelir. Ev sahipleri tarafından iyi karşılanır ve eline kızının maaşı olarak tanımlanan bir miktar para da verilerek gönderilir. Ancak son gelişinde eve kabul edilmediği gibi, kızıyla görüşmesine bile izin verilmez. Bunun üzerine kızgın baba polis karakoluna gider ve yanında bir polis memuruyla geri döner. Bu kez kendilerine Azime'nin evde olmadığı söylenir. Baba kızını pencerede ağlarken gördüğünü söyleyip ısrar etse de işe yaramaz, geri dönmek durumunda kalır; ancak pes etmez ve ertesi gün polise kızının kendisine teslim edilmesini talep eden bir dilekçe verir. Dilekçede kızının altı yıldır Hakkı Bey'in hanesinde çalıştığını, ara sıra onu görmeye geldiğini ve her gelişinde tatmin edici bir miktar para da almış olduğunu belirtir. Ancak bir önceki gelişinde kendisine verilen para yol masraflarını dahi karşılamamıştır. Son gelişinde ise kızıyla görüşmesine bile izin verilmemiştir. Baba, gelişinin tek amacının kızına duyduğu sevgi olduğunun altını çizerken, artık Azime'nin on yedi yaşına gelmiş olduğunu ve bu yaştan sonra hizmetçi olarak çalışmasının uygun olmayacağını belirtir. Kızının kendisine teslim edilmesini, birikmiş olan maaşının da yine kendisine verilmesini talep etmektedir. Ancak aldığı cevap olumsuzdur. Azime'nin çalıştığı evden memnun olduğu ve babasıyla beraber köyüne geri dönmek istemediği söylenerek bu talepler reddedilir. Böylece Azime, Hakkı Bey'in evinde çalışmaya devam eder.[10]

Vesile'nin vakasında ise işverenin otoritesini zayıflatan kişi, kızın nişanlısı olduğunu iddia eden Talaslıoğlu Hasan'dır. Yetim olan ve Kayseri'nin bir köyünde yaşayan Vesile, on yaşındayken Kayseri Mutasarrıfı İsmail Hakkı Paşa'nın evinde çalışmaya başlamıştır. İki yıl sonra İsmail Hakkı Paşa'nın tayini Yozgat'a çıkınca o da aileyle birlikte Yozgat'a gider. Ancak bu taşınmanın hemen ardından, köylüsü Talaslıoğlu Hasan, Kayseri polisine bir dilekçe verip Vesile'nin kendisinin nişanlısı olduğunu ve bu nişanın müstakbel kayınpederinin sağlığında ve tanıklığında yapıldığını iddia eder. Vesile'nin Yozgat'a kendi rızası dışında götürüldüğünü iddia eder. Çok kısa zaman içinde evlenmeyi planladığından kızın Kayseri'ye geri getirilmesini talep etmektedir. İsmail Hakkı Paşa gönderdiği cevabi yazıda Vesile'nin kendi gözetimi altında olduğunu ve halihazırda annesi Münire Hanım tarafından yetiştirilmekte olduğunu ifade eder. Bu nişanlılık ve evlilik hikâyesinin doğru olamayacağını, Vesile'nin iki yıldır kendi yanında olduğunu ve kendisinin böyle bir şeyden haberdar olmadığını söyler. Ayrıca yaşı evlenmeye uygun olmadığından ve köyünde kendisine sahip çıkacak kimsesi bulunmadığından Vesile'yi geri göndermeyi reddeder. Ancak İsmail Hakkı Paşa'nın çabalarına rağmen Vesile, Kayseri'ye köyüne geri gönderilir.[11]

Kent yoksullarının sayısal olarak küçük ama toplumsal etkileri açısından önemli bir bileşeni, yalnız ve yoksul kadınlardır. Bu nüfus temel olarak aileleri parçalanmış muhacir kadınlar, kocalarını savaşta kaybetmiş dullar, kocaları halen cephede olan kadınlar, yetim kız çocukları ve ev hizmeti, servis sektörü ve fuhuş gibi alt sınıf kadınlara açık işlerde çalışmak üzere şehre gelmiş veya getirilmiş kadınlardan oluşmaktadır.

Emine, Ayşe, Azime ve Vesile örneklerinin her birinde kız çocuklarının emek ve cinsellikleri babalar, nişanlılar ve işverenler arasındaki pazarlığın konusu olmuştur. Emine'nin babası, kızının rızası hilafına ve İshak Cevdet Paşa'nın ayak diretmesine rağmen, hem kızını hem de Paşa'ya ikna etmeye çalışırken, Azime'nin babası tam tersine bu işten aldığı paranın yetersiz olduğuna kanaat getirdiği anda kızını çalıştığı evden geri almaya çalışır. Ayşe'nin baba-

Üsküdar'da mezarlıkta kadınlar, 1909.

Library of Congress koleksiyonu.

sı istediği zaman kızını geri almak konusunda pazarlığa girişmiştir. Bu pazarlıklar esnasındaki dikkat çekici noktalardan biri, kızların cinsel liklerinin kontrol ve disiplinine dair iddiaların sürekli gündemde tutuluyor olmasıdır. İshak Cevdet Paşa kendisine kötü davranıldığı için kaçtığını iddia eden Emine'ye karşı, hiçbir sebep yokken "öyle bir kadın olduğu için kaçtığını" söyler. Azime'nin babası kendisine verilen parayı yetersiz bulduğu noktada kızının yaşının artık hizmetçilik yapmak için uygun olmadığı iddiasında bulunur. İbrahim Efendi, Ayşe kendi evinden ayrılıp başka bir evde çalışmaya başlayınca orada kalmasının kendisini "felakete sürükleyebileceği" iddiasını ortaya atar. İshak Cevdet Paşa ise Vesile'nin henüz evlilik yaşına gelmediği gerekçesiyle kendi evinde çalışması yönünde ısrarcı olur.

Cem Behar ve Alan Duben'in İstanbul haneleri üzerine yaptığı araştırmalara göre 1900'ler başı İstanbul'unda kadın hizmetçilerin çok belirgin bir hayat döngüsü vardı. Kız çocukları çok küçük yaşlarda çalıştırılmaya başlanıyor, belli bir yaşa geldiklerinde de işverenlerinin veya kendi ailelerin seçtikleri kişilerle evlendirilerek çalıştıkları evden ayrılıyorlardı. Yerlerine yine genç hizmetçiler bulunuyordu.[12] Erkekler arasındaki pazarlıkların esasını bu temel döngünün kırılmaması oluşturuyordu. Kadınların emek ve cinselliklerini ilgilendiren pazarlıklar hangi tarafın lehine sonuçlanırsa sonuçlansın temel döngü kırılmıyor, polisin de müdahil olduğu çözümlerde kadınların bir haneye bağımlı kalması esas alınıyordu, Melek örneğinde görüldüğü üzere uygun bir hane bulunamaz ise kadın yine kendi haline bırakılmıyor, geçici olarak da olsa Darülaceze gibi bir kuruma yerleştirilmeye çalışılıyordu. Bu durumda kadınların vesayet altında ve haneye bağımlı olmaları gerektiği yönündeki cinsiyetçi söylem hizmetçi kadınlar örneğinde hem emeklerinin hem de cinselliklerinin kontrol altına alınmasını mümkün kılıyordu.

Ancak yine yukarıdaki örneklerden görüyoruz ki hizmetçi kadınlar sadece erkekler arası pazarlıkların pasif nesneleri değillerdi. Pek çok durumda kendi hayat çizgilerini belirlemek üzere adımlar atıp söz söyleme cesaretini göstermişlerdi. Örneğin Emine, kendisine biçilen role, üzerine yıkılan işlere ve uğradığı kötü muameleye karşı koymuş, babasının çalıştığı evde kalması yönündeki ısrarlarını reddetmiş, her defasında yakalanıp işverenlerine teslim edilmesine rağmen, bıkmadan usanmadan kaçma teşebbüslerine devam etmiştir. Yine Ayşe dövüldüğünü iddia ettiği evden ayrılmış ve başka bir evde çalışmaya başlamıştır. Melek ise kölelik statüsü biter bitmez, çalıştığı evden ayrılıp İstanbul'a gelmiştir. Bu kaçma pratikleriyle hizmetçi kadınlar, haneye olan bağımlılıklarından kurtulur ve orta ve üst sınıfların ahlaki anlam dünyasında "uygunsuz kadınlar" olarak nitelenen ve kentsel mekânlardaki görünürlükleriyle söz konusu sınıfın toplumsal hâkimiyetine yönelik yıkıcı bir tehdit olarak algılanan yalnız ve yoksul kadınlar sınıfına dâhil olurlar. Bu kaçma pratikleri onlara kısa da olsa özgürlük anları yaratabilme imkânı sunar.

MÜGE TELCİ ÖZBEK
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK ENSTİTÜSÜ DOKTORA ÖĞRENCİSİ

DİPNOTLAR

1 BOA, DH EUM.THR, 28/65, 12 Ra 1328 [24 Mart 1910].
2 BOA, DH EUM.THR, 34/70, 15 Mayıs 1326 [28 Mayıs 1910].
3 Alan Duben and Cem Behar, "Haneler ve Aileler: Yapı ve Değişim", *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880-1940* (İstanbul: İletişim Yayınevi, 1996), s. 61-100.
4 Ehud Toledano, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, çev. Y. Hakan Erdem (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994).
5 Kemal Karpat, "The Population and the Social and Economic Transformation of İstanbul: The Ottoman Microcosm", *Ottoman Population, 1830-1914: Demographic and Social* (Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 1985).
6 Müge Telci Özbek, "Uygunsuz Makulesinden Kadınlar": Son dönem Osmanlı İstanbulu'nda Yoksul ve Yalnız Kadınların Kontrolü ve Fuhuş (1900-1914)", *Toplumsal Tarih Yeni Yaklaşımlar* 15 (2012): 65-84.
7 Üst ve orta sınıfların hizmetçi kadınları algılayışlarına dair tartışmalar için bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Kadın Dergilerinde (1869-1927) Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar", *Toplumsal Tarih* 11/63 (1999): 15-24, Yavuz Selim Karakışla, *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar* (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2015).
8 Osmanlı'da evlatlık kurumu ve ev hizmeti üzerine tartışmalar için bkz. Nazan Maksudyan, "Foster-Daughter or Servant, Charity or Abuse: Beslemes in the Late Ottoman Empire", *Journal of Historical Sociology* 21/4 (2008): 488-512, Ferhunde Özbay, *Turkish Female Child Labor in Domestic Work: Past and Present* (İstanbul: Project Report prepared for ILO/IPEC, 1999), Yahya Araz, *Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak (16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına)* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013).
9 BOA, ZB, 405/62, 9 T 1325 [22 Temmuz 1909].
10 BOA, DH.EUM.VRK, 21/50, 7 Ca 1329 [6 Mayıs 1911].
11 BOA, DH MKT, 1018/43, 20 Ş 1323 [20 Ekim 1905].
12 Alan Duben ve Cem Behar, *İstanbul Haneleri: Evlilik, Aile ve Doğurganlık, 1880-1940* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996).

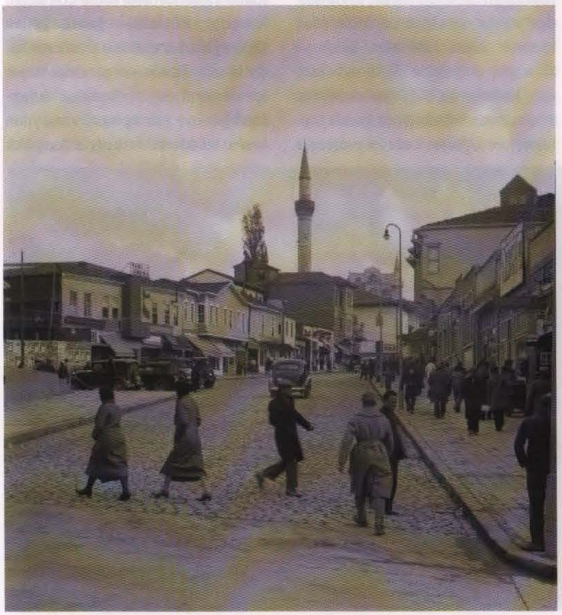
KADINLAR SOKAĞA ÇIKINCA: 1950-80 ANKARA'SINDA KADINLARIN GÜNDELİK KAMUSAL MEKÂN DENEYİMLERİ

SELDA TUNCER

Evinde oturan, tek başına dışarı çıkmayan kadın iyi ve ahlaklı sayılırken sokakta görünen kadın "ahlaksız" veya "uygunsuz" davranıyor olmakla etiketlenir; yani, kamusal alana katılımları ahlak ve iffet gibi değerlerle ilişkilendirildiği için, kadınlar ait oldukları varsayılan evden dışarı çıkarken çok sayıda toplumsal ve kültürel kadınlık normuyla baş etmek durumunda kalır.

Kadınların kamusal alanla ilişkileri tarihsel olarak daima karmaşık ve çetrefil olmuştur. Farklı kültür ve toplumlarda değişen şekillerde, kadınların dışarıya çıkışı toplumsal açıdan düzenlenmesi gereken bir sorun gibi görülmüş, buna paralel olarak da kadın ve sokak kelimelerinin yan yana gelişi çoğunlukla olumsuz anlamlar üretmiştir. Bunların örneklerini birçok farklı dilde rahatlıkla görmek mümkündür; Türkçede gündelik dile yaygın olarak yerleşmiş olan "sokak kadını", "sokak kızı" ya da "(sokağa) düşmüş kadın" gibi ifadeler bu anlamda ilk akla gelen örnekler olarak sıralanabilir. Kadının evden ayrılıp sokağa çıkması toplum düzenini bozan ve çoğu zaman tehdit olarak görülen bir durum olduğu için, kadınların kamusal alana katılımı çeşitli mekanizmalarla kısıtlanıp düzenlenerek kontrol altında tutulmak istenmiştir. Bu durum, şüphesiz, en temelde toplumsal rollerin ve ilişkilerin cinsiyete göre inşa edilip mekânların buna göre düzenlenmesinin sonucudur.

Kökenleri tarihsel olarak daha öncesine dayanmakla birlikte, bugüne kadar çok sayıda tarihsel çalışmanın gösterdiği gibi kamusal/özel alan ayrımı 19. yüzyılda üretimin ev dışına çıkmasıyla modern toplumsal hayatın düzenlenmesinde temel bir rol oynamıştır. Bu düzenlemeyle birlikte bir yandan mekânlar toplumsal faaliyetlere göre ayrıştırılırken aynı zamanda belirli mekânlar belirli cinsiyet kategorileriyle özdeşleştirilmiştir. Diğer bir deyişle, toplumda cinsiyet rolleri ve ilişkileriyle ilgili sınıflandırmalar mekânsal olarak —ve mekânla birlikte— üretilip örgütlenmiştir. Böylelikle, kadın özel alanla ve doğa alanıyla özdeşleştirilirken erkek kamusal ve kültürel ya da rasyonel alanla tanımlanmıştır. Bunun mekândaki karşılığı ise kadınlar eve yerleştirilirken

1930'ların sonunda Ankara sokakları.

Library of Congress koleksiyonu.

Sinemaya giden kadınlar, 1944.

Eski Ankara Fotoğrafları facebook grubuarşivi.

sokakların erkeklere bırakılması olmuştur. Bu alanlar ayrımı, özünde bir cinsiyet ideolojisine hizmet ettiği için başka karşıtlıkları ve sınıflandırmaları da beraberinde getirir. Evinde oturan, tek başına dışarı çıkmayan kadın iyi ve ahlaklı sayılırken sokakta görünen kadın "ahlaksız" veya "uygunsuz" davranıyor olmakla etiketlenir; yani, kamusal alana katılımları ahlak ve iffet gibi değerlerle ilişkilendirildiği için, kadınlar ait oldukları varsayılan evden dışarı çıkarken çok sayıda toplumsal ve kültürel kadınlık normuyla baş etmek durumunda kalır. Bu aslında kamusal alanda oldukları zaman öncelikle cinsellikleriyle tanımlandıkları ve özel alana ait görülen bu rolden erkekler gibi hiçbir zaman tam anlamıyla kurtulamadıkları anlamına gelir.[1] Dolayısıyla, kadınlar ev dışındaki kamusal hayata ait etkinlik ve değerlerle kolaylıkla ilişkilenemeyip sürekli belirli kontrol ve düzenlemelere maruz kalır.

Toplumsal cinsiyet kategorilerine göre belirlenmiş olan kamusal/özel ayrımı hem kadınların toplumdaki bağımlı konumlarını açıklayıcı bir çerçeve, hem de o konumu inşa eden bir ideoloji olarak feminist eleştirinin merkezine yerleşmiş olup önemini ve güncelliğini bugün de korumaktadır.[2] Ancak, kamusal alanın cinsiyetli yapısına ilişkin siyasal açıdan geliştirilen analizlere karşın, kadınların günlük hayatlarında hangi koşullarda kamusal mekânlara eriştiği ve bu mekânları nasıl deneyimlediği çoğunlukla göz ardı edilmiştir. Mekânsal boyut çoğunlukla mimarlık ve/veya mimarlık tarihi çalışmalarına bırakılırken, gündelik hayat deneyimlerine toplumsal cinsiyet bakış açısıyla eğilen mikro ölçekte çalışmalar yakın zamana kadar çok sınırlı kalmıştır. Böylelikle, kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırların kadınların kullanımıyla gündelik hayat içinde nasıl değişip yeniden tanımlandığına ve söz konusu varsayılan kesin ikiliklerin birbiriyle karşılıklı ilişki içinde farklı bağlamlarda ne şekillerde kurulduğuna ilişkin sorular yeterince incelenmemiş olup, ancak son yıllarda ilgi çekmeye başlamıştır.

Kadınların kamusal mekânlara erişimini ve bu mekânları nasıl deneyimlediklerini incelemek için, günlük yaşamın devam ettirildiği süreç ve ilişkileri açığa çıkarmak gerekir; ancak bu şekilde toplumsal cinsiyet yapılarıyla ilgili özel/kamusal ayrımına ilişkin varsayımlar sorgulanabilir ve bunların ötesine gidilebilir. Örneğin erken modernleşme dönemi üzerine feminist tarih çalışmaları, kadınların modern kent kamusal alanlarından tümüyle dışlanmış ve görünmez oldukları varsayımının tarihsel gerçekliği anlamak açısından yanıltıcı olabileceğini göstermiştir. 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısında, kent hayatının içerdiği eşitsiz ve baskıcı ilişkilere rağmen, farklı sınıf, ırk ve yaştan kadınlar kamusal mekânları farklı amaçlarla ve çeşitli şekillerde kullanarak kendilerine tahsis etmişlerdir. Kanada ve İngiltere'de 1890'lı yıllarda bisiklete binen burjuva sınıfına mensup kadınlar, edebiyat ve şiir okumalarına tebdil-i kıyafetle erkek kılığında katılan Avrupalı kadınlar, Viktoryan dönemi Amerika'sında yeni açılan büyük mağazalardan küçük şeyler aşıran orta sınıf kadınlar ya da 20. yüzyıl başlarında İstanbul sokaklarında çöp toplayıcılığı yapan kadınlar bu anlamda farklı ve ilgi çekici tarihsel örnekler olarak karşımıza çıkmaktadır.[3] Şüphesiz, söz konusu deneyimlerin her zaman bu kadar sıradışı olması gerekmez; sıradan olarak tarif edilebilecek kadınların da gündelik kamusal mekân deneyimleri kendi içinde gayet karmaşık ve zengindir. Highmore'un da belirttiği gibi, istisnai olan, sıradan ve alışılagelmiş gündelik akışın tam kalbinde yer alır.[4] Fakat bunun da ötesinde, kadınların kamusal alanla ilişkisine dair herhangi bir konu "doğası gereği" kaçınılmaz olarak olağandışı kategorisine düşer, çünkü kadın ait olduğu varsayılan evi bırakıp sokakla ilişkilenmesiyle birlikte kendisine çizilen sınırların dışına çıkmış olur.

Keçiören'de duvar üzerinde kadınlar, 1948.

Eski Ankara Fotoğrafları facebook grubuarşivi.

Gündelik hayatın cinsiyetlendirilmiş bir yapı ve örgütlenmeye sahip olduğunu düşünürsek, özne kadın olduğunda kamusal ile özel arasındaki sınırlar daha ikircikli ve geçişken hale gelmektedir. Örneğin doktora tezi kapsamında yürüttüğüm araştırmada 1950-80 dönemi Ankara'sında kadınların gündelik kamusal mekân deneyimlerini incelerken en sık karşılaştığım durumlardan biri, kadınların özel alanda yaşadıkları ile kamusal mekân deneyimlerinin ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş olmasıydı.[5] Çünkü kadınların kamusal mekân deneyimleri, ev ve aile hayatlarında gündelik düzeyde karşılaştıkları ataerkil baskıcı ve kısıtlayıcı pratiklerle şekilleniyordu. Ancak, bunu inceleyip ortaya koyabilmek için kavramları da yeniden gözden geçirerek kadınların deneyimlerine karşılık gelecek daha esnek ve kapsayıcı bir bağlama yerleştirmek gerekir.

Kadınların "kamusal"la ilişkisi temelde dış dünyayla etkileşimi anlamına geldiği için, bir kadının kamusal mekân deneyimi evden dışarıya ilk adımını atmasıyla birlikte başlar. Buradan hareketle, kendi çalışmamda "kamusal mekân"ı evin dışında kalan her yeri kapsayacak şekilde geniş bir çerçevede tanımlayarak, kadınların kamusal mekân deneyimlerini sadece kamusal mekânları kullanmaları üzerinden değil, evden dışarıya çıkışlarını da kapsayacak şekilde inceledim. Farklı kuşaktan kadınlarla yaptığım görüşmeler, kadınların ev dışındaki kamusal mekânla etkileşiminin aile yaşamına yönelmiş bir tehdit olarak görüldüğünü ve daima düzenlenmesi gereken bir olgu olduğunu gösterdi. Kadınların anlatılarına dayanarak, kamusal mekânla ilgili bütün deneyimlerinin onları eve bağlamak ve dışarıdan, aile harici insanlarla tanışmaktan uzak tutmak için gösterilen sınırsız çabayı vurguladığını söyleyebilirim.

Böylesine karmaşık ve çokkatmanlı bir konuyu inceleyip kavrayabilmek için derinlemesine, kapsamlı ve disiplinlerarası yaklaşımlara ihtiyaç olduğu gibi, farklı yöntem ve materyallerin kullanılması da araştırmanın

Gençlik Parkı'nda kadınlar, 1971.

EskiAnkara Fotoğrafları facebook grubuarşivi.

zenginliği açısından ayrıca önem taşımaktadır. Sözlü anlatıların yanı sıra edebiyat eserleri, otobiyografi ve mektup gibi yazılı kaynaklar ya da kişisel fotoğraflar ve aile albümleri başta olmak üzere çeşitli görsel belgeler kadınların gündelik deneyimlerini çok farklı açılardan anlamamız için önemli bir bilgi kaynağı oluşturur. Doktora tezi çalışmamda tüm bu materyalleri çeşitli şekillerde kullanmış olmakla birlikte, araştırma sürecine görüştüğüm kadınların kişisel fotoğraflarını dahil etmek kadınların kamusal mekân deneyimlerine ilişkin daha derin ve zengin bir bakışı geliştirmemde çok etkili oldu. Görüştüğüm kadınlardan kabul edenlerle, aile fotoğraf albümleri eşliğinde kentsel kamusal deneyimleriyle ilgili hatıralarını anlatmalarını teşvik etmek amacıyla ikinci bir görüşme yaptım. Kadınların günlük hayatlarında kentin çeşitli mekânlarında çektirdikleri bu fotoğraflar sadece kente dair görsel bir kanıt sunmakla kalmayıp aynı zamanda o fotoğrafı çektiren kişilerin kentle ya da o mekânla ilişkisine dair de önemli ipuçları verdi; yani fotoğraflar geçmişe ilişkin görsel bir belge olmanın ötesinde, kadınların kamusal mekânla ilişkilerinin duygusal ve sembolik boyutlarını anlamaya imkân veren farklı ve özgün bir karşılaşma alanı sundu.

Aile albümleri bireysel ve toplumsal kimlikleri aile anlatısı çerçevesinde (yeniden) kurduğu için bu fotoğrafları basitçe görsel imajların bir koleksiyonu olarak düşünmek yanıltıcı olur. Bu albümleri daha ziyade belli pratiklerle iç içe geçmiş özel imaj türleri olarak görmek gerekir, çünkü burada fotoğrafik eylem öncelikle aile işlevi dolayısıyla varlık gösterir. Aslında, bu konuda birçok feminist eleştiri, aile albümlerinin çoğunlukla aile üyelerinin mutlu anlarını gösterirken aile hayatına öteden beri yerleşmiş olan kadınların ev içi emeğini ve duygusal yükünü gizlediğine dikkat çekerek bu fotoğrafların aldatıcı olabileceğini ve ayrıca ideal çekirdek aile nosyonunu sürdürdüğünü ifade etmiştir. Gerçekten de çoğu aile albümünde, ev işi yapan ya da çocuk bakan kadınları gösteren fotoğraf yok denecek kadar azdır. Ancak bu eleştiriler belli ölçüde bir haklılık payı barındırsa da kısmi bir perspektif sunar ve kültürel bir pratik olarak aile fotoğrafının karmaşık niteliğini gözden kaçırır.[6] Aile fotoğrafları eğlence, neşe ve mutluluk kadar acı ve kaybı da yansıtır; kendi görüşmelerimde de sık sık deneyimlediğim üzere, fotoğraflar

Akşam Sanat Okulu öğrencisi iki genç kadın, 1950.

Kadınların günlük hayatlarında kentin çeşitli mekânlarında çektirdikleri bu fotoğraflar sadece kente dair görsel bir kanıt sunmakla kalmayıp aynı zamanda o fotoğrafı çektiren kişilerin kentle ya da o mekânla ilişkisine dair de önemli ipuçları verdi.

Sevil Hanım (en solda); arkadaşları ve erkek kardeşiyle (en sağda) piknikte, 1960'ların başları.

eşliğinde konuşurken görsel imajın arkasında yatan aile içi gerilimler ve duygusal çekişmelerin gün yüzüne çıkması çok muhtemeldir. Örneğin yaptığım fotoğraf görüşmeleri sırasında kadınların kimi zaman bir piknik ya da tatil fotoğrafına bakarken aile içinde yaşanan tatsız bir olayı ya da bir tartışmayı hatırladığı da oldu. Bunun çoğu zaman kadınların dışarı çıkması ve kamusal mekânları deneyimlemesiyle ilgili olduğunun altını çizmek gerekir.

Bir örnekle açıklayacak olursam, görüştüğüm kadınların kamusal mekâna erişimlerini belirleyen en temel koşullarından biri, dışarıya çıkarken yanlarında bir aile üyesinin olmasıydı. Ailece gidilen yerler dışında, gençlik dönemlerinde kadınlar dışarı çıkmak istediklerinde genelde onlara erkek kardeşleri eşlik ediyordu. Bugün altmışlı yaşların üstünde olan birçok görüşmeci kadın, anne ve babasının başka türlü dışarı çıkmasına izin vermediğini vurguladı. Bunu sadece kadınların sözlerinde değil fotoğraflarda da görmek mümkün. Çalışmamda ilk kuşak olarak tanımladığım bu kadınların gençlik döneminde dışarıda çekilen fotoğraflarının çoğunda yanlarında erkek kardeşleri bulunuyordu. Bu grup içindeki tek üniversite mezunu olan Sevil Hanım'a ait yandaki fotoğrafta bu durum açıkça görülebilir. Sevil Hanım, ailesi tarafından üniversiteye girmesi için çok teşvik edilse de bunun gündelik hayatında kamusal etkinliklere katılması konusunda çok fazla bir etkisinin olduğu söylenemez. Kendisi iki görüşmede de bu konuda özgürlüğünün olmadığını ve babası tarafından ciddi anlamda kısıtlandığını sıklıkla ifade etti. Aile albümlerine bakarken erkek kardeşiyle birlikte çok sayıda fotoğrafını görmek, Sevil Hanım'ın bu duruma ilişkin anılarını ve duygularını hatırlamasında etkili oldu. Bu fotoğrafların çoğunun üniversite yıllarındaki sosyal faaliyetler ve okul gezileri sırasında çekilmiş olması rastlantı olmadığı gibi Sevil Hanım'ın kamusal mekânları deneyimlemesine ilişkin bize önemli ipuçları veriyor.

Görüşme esnasında Sevil Hanım bu fotoğrafların içeriğini açıklarken, bir nevi engellenmişlik ve hayal kırıklığı duygusuyla bu tür yerlere erkek kardeşiyle gittiğini söyledi. Örneğin burada görülen, arkadaşlarıyla birlikte gittiği piknik fotoğrafını gördüğünde gayri ihtiyari olarak ve kendi kendine konuşurmuş gibi, "Bak yine burada erkek kardeşim; bak görüyor musun, her yerde o var" dedi. Ancak bu sözlerinde kardeşine yönelik bir kızgınlık ya da içerleme olmadığını belirtmek gerekir; zira kardeşiyle çok iyi geçindiğini görüşmeler esnasında zaman zaman açıkça dile getirdi. Bu fotoğrafların Sevil Hanım'da asıl uyandırdığı duygular daha çok hayatının her aşamasında belirleyici olmuş olan babasına yönelikti; bu anlamda tepkileri, onu bir yandan üniversiteye göndermiş ve iş sahibi bir kadın olması için çabalamış, ancak diğer yandan gündelik hayatında her hareketine karışmış ve dışarı çıkmasını sürekli kısıtlamış olan babasına yönelik hayranlık ve öfkenin bir karışımı olarak yorumlanabilir.

Bu fotoğraf örneğinde gördüğümüz, Sevil Hanım'a özgü istisnai bir durum değildir. Aynı dönemde yaşamış, onun kuşağından çoğu kadın gençlik yıllarında dışarı çıkarken yanlarında aile üyelerinden birinin ve varsa da ekseriyetle erkek kardeşlerin bulun-

Sevil Hanım, Ankara Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde, 1965 (solda).

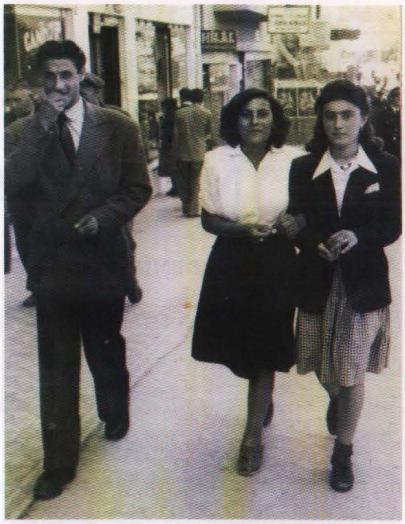
Sevil Hanım okul arkadaşlarıyla ev partisinde, 1960'ların ikinci yarısı (sağda).

ması gerektiğini belirtti. Yine benzer şekilde, görüştüğüm birçok kadının albümünde erkek kardeşi veya yakın kuzeni gibi aile üyeleriyle birlikte şehrin çeşitli kamusal mekânlarında çekilmiş fotoğrafları vardı. Buradan, bugün altmışlı-yetmişli yaşlarda olan kadınların gençlik yıllarında dışarıya aileden bağımsız tek başına çıkmalarının çok uygun görülmediğini ve bunun kamusal alana erişimleri için önemli bir koşul olduğu söyleyebiliriz.

Şüphesiz, kadınların kamusal mekân deneyimlerini belirleyen başka çok çeşitli koşullardan bahsetmek mümkün. Bunlar genelde ataerkil toplumsal ve kültürel normlardan kaynaklı olup kadınların hem evden çıkışlarını, hem de kamusal mekândaki görünürlüklerini ciddi şekilde etkilemektedir. Bunlardan hareketle çalışmamda da çok öne çıkmış olan "yabancı erkeklerle yan yana gelmeme" koşulunu yine bir fotoğraf eşliğinde açıklamak istiyorum.

Söz konusu fotoğraf, araştırmamın ilk başlarındayken görüştüğüm, yine ilk kuşaktan bir kadın olan Saime Hanım'a ait. Sınıf arkadaşıyla Akşam Sanat Kız Okulu'na giderken büyük ihtimalle sokakta şipşak fotoğrafçı tarafından çekilmiş olan bu fotoğraf, kadınların kamusal alanda ailesi dışından erkeklerle gerilimli ve karmaşık ilişkisine dair düşünmeye sevk eden ilgi çekici bir görüntü sunuyor; öyle ki, daha ilk bakışta sizi yakalayarak satırlarca anlatacağınız onca şeyi bir ana sığdırıyor. Fotoğrafta Saime Hanım kız arkadaşıyla kol kola yürürken görünüyor, öte yandan sol tarafta çekirdek yiyerek hafif bir gülümsemeyle kameraya bakan bir erkek bulunuyor. Fakat kameranın farkında olan bu erkeğin Saime Hanım ve arkadaşıyla birlikte olduğuna dair net bir işaret yok; aynı zamanda, yolda öylesine yürürken fotoğraf makinesi görüp de gülümseyerek geçen biri de olabilir izlenimi veriyor. Böyle düşünmemin bir sebebi de, görüşme esnasında bu fotoğrafa bakarken Saime Hanım'ın sadece kız arkadaşından bahsedip fotoğrafta adeta bir erkek yokmuş gibi ona dair hiçbir şey söylememiş olmasıydı. Ancak daha sonra fotoğrafın bende bıraktığı izlenimi paylaşarak kim olduğunu sorunca yanındaki arkadaşının kuzeni olduğunu söyledi. Sevim Hanım bunu söylerken hafif gülerek eskiden bu işlerin böyle olduğunu, genç kızların dışarıda bir erkekle görünmesinin hoş karşılanmayacağını ifade etti. Gerçekten de bu durum görüştüğüm birçok kadının sözlü anlatısında kültürel bir normun ifadesi olarak yer etmişti ve bu fotoğrafa yansıyan iki kadın ile bir erkek arasındaki belli belirsiz mesafe özellikle korunmuştu. Böylelikle, beklenmedik bir durum olursa yapılabilecek bir açıklamaya zemin hazırlanmış oluyordu. Çok benzeri bir durumla başka bir görüşmecimin albümüne bakarken karşılaştığımda onun da ilk açıklaması eskiden kadınlarla erkeklerin tanıdık olsalar bile birbirine çok sokulmadığı, aralarında belli bir mesafe bulunduğu şeklindeydi. Şüphesiz, burada söz konusu mesafeden sorumlu kişi kadın olup sınırların herhangi bir şekilde aşılması durumunda suçlanacak ilk kişi de kadındı; kadınların kamusal mekân deneyiminde ahlak ve iffet tam da bu noktada devreye giriyordu.

Sonuç olarak, kadınların kamusal mekânla ilişkilerinin karmaşık ve çokkatmanlı olması nedeniyle derinlikli sosyo-tarihsel analizler geliştirmek için konuyu farklı açılardan ele alabileceğimiz özel bir yaklaşımla incelemek gerekir. Özellikle, özne kadın olunca kamusal alan ile özel alan arasındaki sınırların daha muğlak ve değişken hale gelmesi araştırmacıyı çok daha dikkatli olmaya zorlar. Bu anlamda farklı yöntemler ve materyaller kullanarak, kadınların kamusal mekân deneyimlerinin sahip olduğu özgün yanlarını ortaya çıkarmak mümkün olabilir. Gündelik hayatlara odaklanmak, kadınların dışarı çıkarken ve kamusal mekânları kullanırken deneyimledikleri süreçleri ve ilişkileri kadınların kendi bakış açılarından anlama ve açığa çıkarma imkânı verir. Bu tür bir incelemeye kişisel fotoğrafları veya aile fotoğraflarını dahil etmek ise kadınlar ve mekân arasında kendine özgü görsel bir diyalog zemini kurulmasını sağlayarak analize derinlik katar; çünkü fotoğraflar eşliğinde konuşmak, onlara bakan kadınların deneyimlerini ve bunlara atfettikleri anlamları incelememiz için bir bağlam sunar.

Saime Hanım ve sınıf arkadaşı Akşam Sanat Okulu'na giderken, 1951.

SELDA TUNCER
YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Karen A. Franck ve Lynn Paxson, "Women and Urban Public Space: Research, Design, and Policy Issues", *Advances in Environment, Behavior and Design*. Vol. 2 (New York: Plenum, 1989): 121-146.

2 Leonore Davidoff, *Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet* (İstanbul: İletişim Yay., 2002).

3 Örneğin bkz. Elaine S. Abelson, *When ladies go a-thieving: middle-class shoplifters in the Victorian department store* (New York: Oxford University Press, 1989); Phillip Gordon Mackintosh-Glen Norcliffe, "Flaneurie on Bicycles: Acquiescence to women in public in the 1890s", *The Canadian Geographer* 50/1 (2006): 17-37.

4 Ben Highmore (ed.), *The Everyday Life Reader* (Londra ve New York: Routledge, 2002).

5 Selda Tuncer, "Going Public: Women's Experience of Everyday Urban Public Space in Ankara Across Generations Between 1950s and 1980s", yayımlanmamış doktora tezi (Ankara: ODTÜ, 2014).

6 Bu konudaki tartışmalar için bkz. Gillian Rose, *Doing Family Photography: the domestic, the public, and the politics of sentiment* (Farnham, Surrey, UK; Burlington, VT: Ashgate, 2010); Marianne Hirsch, *Family Frames: Photography, Narrative and Postmemory* (Cambridge, Massachusetts ve Londra, İngiltere, 2002 [1997]).

1970'LERDEN 2000'LERE
TÜRKİYE'DE ANNELERİN İNSAN HAKLARI AKTİVİZMİ

TUBA DEMİRCİ YILMAZ

Hak savunucusu annelerin her biri anneliği tek tip biçimde mi yaşamaktadır; çocuklarına ilişkin taleplerde bulunurken anneliği nasıl deneyimlemektedirler? Annelerin basın, siyaset ve tarihyazımının tek tipleşmiş annelik temsiline bakışı nasıldır? Bu soruların cevaplarıyla, kadınlar ve anneler olarak insan hakları mücadelesinde abartılı bir annelik söylemi kullanmayan, bu nedenle eleştirilen, küçümsenen ve suçlanan, dirençleri ve annelik konusundaki çoğul tavırları sayesinde dâhil oldukları düzlemleri değiştiren kadınların hikâyeleri, kadın-siyaset ilişkisini ve tekil olmayan kadın deneyimlerini tarihselleştirmeye ciddi katkılar yapacaktır.

Kadın-siyaset ilişkisi farklı toplumsal-tarihsel bağlamlara göre değişiklik gösteren, çoğul yapısal ve toplumsal faktörlerin etkileşimiyle gelişen bir olgudur. Kadınların oy hakkı konusunda liderlik etmiş değilse de görece erken davranmış olması, Türkiye'yi kadınların siyasete katılımını norm haline getirmiş bir ülke yapamamıştır. Buna karşın Türkiye'deki kadınların siyasette etkin olmadığını söylemek haksızlık olur; Türkiyeli kadınlar alternatif siyasi katılım kanallarını kullanmış, 1970'lerden itibaren hız kazanan insan hakları hareketi de kadınların emekleriyle biçimlendirdikleri bir alan olmuştur.

Ordunun siyasete müdahalesi Türkiye için rutinleşmiş bir olgudur, ancak 12 Eylül darbesi kitlesel tutuklamalar, kaybedilmeler ve işkence gibi sonuçları nedeniyle insan hakları örgütlerini gerekli kılmıştır. İnsan hakları hareketinin 1980'den sonra tırmanışa geçen devlet şiddetine bir tepki olarak güçlenişi tesadüf değildir.

"İlerici Kadın Hareketi Durdurulamaz", büyük kadın yürüyüşü, Temmuz 1979.

Tarih Vakfı Arşivi, İlerici Kadınlar Derneği Fonu.

Kadınlar konusunda sessizliği meşhur tarihyazımı, kaybedilen ve tutuklanan yakınlarının peşindeki annelerle eşlerin insan hakları örgütlerinin kurucularını ve bu örgütlerin toplumsal tabanını oluşturmasını da göz ardı etmiştir. Toplumsal-siyasi tarih annelikle mobilize edilen kadınlardan, anneliğe övgüyle kadınların nasıl da siyasi aktörlere dönüştüğünden hayli bahseder. Hak savunuculuğunda keskin bir ahlaki annelik söylemi kullanmaksızın siyasi öznelere dönüşmüş kadınların yaşam ve aktivizm tarihleri, formel yapılar dışında kalan siyasete, anneliğin çoğul biçimlerde siyasete dahil oluşuna ilişkin önemli açılımlar sağlayabilir. Leman Fırtına, Nebahat Akkoç ve Hüda Kaya gibi farklı siyasi ideolojiler ve kesimlerden gelen kadın aktivistlerin yaşamlarına ve siyasi eylemlerine odaklanan bu değerlendirme, kadınların annelik kimliğini aşan, siyaseti toplumsal cinsiyet eşitliği arayışına tabi tutup "gerçek ve makbul" annenin sınırlarını zorlayan pratiklere dair bir parantez açarak, söz konusu üç

kadının Türkiye'deki aktivizm seyrinde anneliği hangi sıra dışı biçimlerde yaşadıklarını inceleyecektir.

TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI HAREKETİ VE KADINLAR

Çocukları ve yakınları şiddete ve hak ihlallerine uğrayan annelerin, anneliklerinden kaynaklı, yaygın bir meşruiyete referansla siyasete ve kamusal alana çıkışları, annelik deneyimiyle ortaklaşan kadınların inşa ettiği siyasal mücadeleler ve kimlikler son yıllarda toplumsal tarihin ilgi alanına girmiştir.[1] Annelik, toplumsal cinsiyet rejimleri ve eşitsizliklerini, kadınları eve hapsedip kamusal alanda görünürlüklerini sınırlayarak sosyal politikanın ötekisi olarak ezen evrensel bir kader, meşruiyetiyle "ezilenlerin mücadele aracına" dönüşebilen bir sıfat ve pratik olarak temellendirir.[2] Kadınlara mahsus bir işlev-kimlik olan anneliğin muhalefet unsuruna dönüşümü ise yeni bir durum değildir;[3] Çartist, Feshane grevcisi, Arjantinli Plaza de Mayo, El Salvador'lu Co-Madres, Şili'den Agrupacion eylemcisi, Evlat Acısına Son mitinglerinin İKD'li katılımcısı kadınların, yahut Cuma, Cumartesi annelerinin ve başka annelerle ilişki'lenerek uzlaşma arayan Barış annelerinin talepleri konjonktürel farklılıklar gösterse de, toplumsal muhalefetleri güçlü bir ahlaki annelik söylemi kullanmıştır. Söz konusu söylemle yaratma, başkasının yararını gözeterek ihtiyaçlarını karşılama yeteneklerinin vurgulanması, annelerin "doğaları" gereği kutsal, "işitilmesi gereken" barış yanlıları olarak konumlandırılmasını, talepleri meşru ve saygın siyasi özneler olmalarını gerekçelendirir. Siyasete anneler olarak giren ve annelik söylemini kullanan kadın gruplarının, "terörist" ve "şehit" annesi gibi karşıtlıklar içerisinde konumlandırılmaları da vakidir. Çocuklarının makbul/sakıncalı hali annelerin taleplerini meşrulaştırıp, onları "özde" anneler yapsa da, anneler makbul olsun ya da olmasın çocuklarını büyütme konusundaki fedakârlıkları ve duygusal emekleri üzerinden kederli hak sahipleri olarak tek tipleştirilip, çocuklarının ölümüne veya hayatlarının ziyanına şahit, anneliklerini kesintiye uğramış, çileleri daimi yas abideleri, ömürlerini mütemadi bir eksiklikle geçirecek bireyler olarak tanımlanır. Bu tarif feminist tarihyazımı ve toplumsal cinsiyet tarihinin sağladığı olanaklar düşünüldüğünde, çoğul olan deneyimin kısıtlı bir temsilini sunar. Özellikle hak savunucusu annelerin her biri anneliği böylesine tek tip biçimde mi yaşamaktadır; çocuklarına ilişkin taleplerde bulunurken anneliği nasıl deneyimlemektedirler? Annelerin basın, siyaset ve tarihyazımının tek tipleşmiş annelik temsiline bakışı nasıldır? Bu soruların cevaplarıyla, kadınlar ve anneler olarak insan hakları mücadelesinde abartılı bir annelik söylemi kullanmayan, bu nedenle eleştirilen, küçümsenen ve suçlanan, dirençleri ve annelik konusundaki çoğul tavırları sayesinde dâhil oldukları düzlemleri değiştiren kadınların hikâyeleri, kadın-siyaset ilişkisini ve tekil olmayan kadın deneyimlerini tarihselleştirmeye ciddi katkılar yapacaktır.

İnsan hakları terimi siyasetimize 19. yüzyılda girmiştir; Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) fermanları, reformcu basın ve siyasilerin, kısmen de Avrupalıların eleştirisiyle mülkiyet hakları, inanç, ifade ve vicdan hürriyeti gibi konulardaki sultanın mutlak yetkilerine sınırlamalar getirmiştir. 1876 ve 1908 anayasaları ise sultanın sürgün, tutuklama ve idam konusundaki güçlerini mahkeme esasıyla sınırla-

"Evlat Acısına Son" mitingi, 26 Şubat 1977.

Tarih Vakfı Arşivi, İlerici Kadınlar Derneği Fonu.

mıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki anayasa ve reform hareketleri "klasik hakları" ilerletirken, reform düzlemi ve reformcuların kaynağı olarak ordu, müdahaleleriyle gelecekteki hak ihlallerine, daha da önemlisi insan hakları perspektifi kısıtlı anayasalara vesile olacaktır.

Cumhuriyet başka halk devrimlerinin aksine bireylerin değil, ulus-devletin var olma hakkını devlet inşasının merkezine koyduğundan, Türkiye'de demokratikleşme hareketi de insan

8 Mart 1979 mitinginde kadınlar.

Tarih Vakfı Arşivi, İlericiKadınlar Derneği Fonu.

hakları konusunda kapsamlı bir yaklaşımdan yoksun kalır. Devlet kendi içerisinde bir amaç, devlete rağmen kişi hak ve özgürlükleri ise sakıncalı bir mevzudur. İnsan hakları devletin bekası mevzu bahis olduğunda başat olamayacak bir teferruat, hak savunucuları da sosyalizm propagandasına meyilli, tehlikeli, kökü dışarda propaganda" odağı ilan edilmiştir. Hukukçular, gazeteciler, parlamenter ve diplomatlar, üniversite hocası erkek-kadın dernekçiler kovuşturmaya uğrar; 1986'dan itibaren aktif hak savunuculuğu yürüten İnsan Hakları Derneği'ne kadar altı farklı insan hakları derneği kurulur ve çok geçmeden kapatılır.[4] Kadınların bu der-

Leman Fırtına meşruiyetini annelikten çok kadınlığından alan, bozulan sağlığına rağmen, kadınların eşitlik mücadelesine ve Cumartesi Anneleri'ne omuz vermeyi sürdüren biri olur; "zor" çocukları zorluklarıyla efsaneleşmiş bir dönemde büyütür ve savunur.

İHD ve TİHV'in kurucularından Leman Fırtına.

Blanc tarşivi.

gruplardır; Türkiye'nin insan hakları örgütleri sicili de bunu teyit eder niteliktedir.

1950-1960 arasında demokratikleşme bekleyen kesimleri ümitlendirerek iktidar olan Demokrat Parti'nin insan hakları örgütlerine yaklaşımı da tek parti yaklaşımından farklılaşmamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Batı ittifakına dahil oluşumuzun ön koşulu olarak çokpartili sisteme geçilen 1946'dan 1970'lere değin kurulan, adında insan hakları geçsin geçmesin hak savunucusu her dernek istisnasız kapatılarak, "komünist

İNSAN HAKLARI VAKFI 1990 TURKEY HUMAN RIGHTS FOUNDATION OF

İNSAN HAKLARI DERNEĞİ 1986

neklerin kuruluşuna katkısı ise ancak feminist tarih ve toplumsal cinsiyet tarihi çalışmalarıyla saptanabilir.

Demokrat Parti iktidarını bitiren 1960 ihtilali, gelmiş geçmiş "en liberal anayasaya" vesile olarak örgütlenme hürriyetlerini hatırı sayılır biçimde ilerletir. Ancak sağ iktidarların, özellikle 60'lı yılların ikinci yarısında güçlenen emek hareketini köreltmek üzere desteklediği aşırı sağ ve radikalleşmeye başlayan sol gençlik örgütlerinin çatışmaları, Türkiye'yi 12 Mart askeri muhtırasına götürür, insan hakları hareketini tutuklu ve işkence mağdurlarının "nizamiye kapısı" anneleriyle tanıştırır.

İNSAN HAKLARININ LEMAN TEYZESİ

Merhum Leman Fırtına insan hakları aktivizmine oğlu Doğan Fırtına'nın 12 Mart 1971'de tutuklanması nedeniyle başlamış, 1980 darbesinin yarattığı tutuklu kitlelerin yakınlarının tereddütsüz öncüsü olarak İnsan Hakları Derneği (İHD) ve Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın (TİHV) kurucusu olmaya varmıştır. Hayatını memur bir ailenin çocuğu ve subay eşi olarak Türkiye taşrasında geçiren Fırtına, evliliğinin ilk yıllarında iki çocuğunu kaybeder, sonrasında üç oğlu daha olur.[5] Eşiyle Anadolu'yu gezerken okul aile birliklerinde aktif görev alır, orduevi misafiri subay eşi kalıbının dışına çıkar.[6] Türk Kadınlar Birliği'nin Ayancık şubesi kurucusu[7] olarak sürdürdüğü sivil toplum faaliyetlerine, 12 Eylül darbesi sonrasında açık görüş, açlık grevleri ve tek tip elbise uygulamalarına karşı dilekçe ve eylemlerle devam eder. Ülkenin farklı kentlerinde ordu denetiminde bulunan cezaevlerine beraberindeki annelerle giderek, siyaset, dernekleşme veya eylemlilikten herkesin imtina ettiği günlerde cezaevlerini gündemde tutar.[8] Fabrikalardan iç çamaşırları, yayınevlerinden kitaplar toplayarak, bir tüp diş macunu veya bayram açık görüşü için oturma eylemleri organize eder, gözaltına alınır. 1986'dan itibaren İHD kurucusu ve genel başkan yardımcısı, daha sonra TİHV kurucu üyesi olarak tarihe geçen[9] "Leman Teyze", acıyla kurgulanan mağdur anne tanımını metanetli mücadelesiyle değiştiren en önemli aktivistlerdendir. Leman Hanım'ın sabır ve çileyle örülmüş cezaevi kapısı anneliğinin tarihe düşülmesi gereken önemli bir boyutu da tutuklu annesi olarak yaşayıp, şahit olduğu ağır hak ihlallerinin yaşama sevincini yok edememesi, tutuklu annesi olarak giyim kuşamından, eylem sonlarında arkadaşlarıyla iskambil oynamaktan vazgeçmemesidir. Kırk yılda bir tek kadeh rakıdan geri kalmaz, gözü yaşlı klasik bir anne-kadın olmaz.[10] Fedakâr, ancak kendini hiçe sayarak yaşayan bir kadın değildir Fırtına; sofrasına ve evine misafir etmediği kişi yok gibidir, kahkahalarından en çetin günlerde dahi vazgeçmez. Subay eşi ev kadınlığından aktivizme, panelistlikten cumhurbaşkanına cezaevleri sorununu eğilip bükülmeden anlatacak kadar özgüvenli bir kadına dönüşmüştür. Kürt sorununun tartışılamadığı, anadil haklarından bahsetmenin dahi "aşırılık" olarak görüldüğü 1990'larda, Diyarbakır şube üyesi Vedat Aydın ve arkadaşlarının İHD İstanbul kongresinde Kürtçe konuşmasını destekleyen, Iraklı mültecilere ilaç yardımı toplayıp, OHAL bölgesine seyahatten çekinmeyen, "kendi yolunda yürüyen" bir kadındır." Fırtına huzurevi tecrübesiyle de toplumumuzda yaşlı ebeveyn konusundaki yerleşik kanıları alt üst eder; yaşıtlarının aksine yerleşmekte üstelediği huzurevindeki hayatın avan-

tajları ve bağımsızlığını vurgular, İHD gündeminden kopmaz. Olağanüstü ömrünün son dönemeci de bir tür eyleme dönüşür; cenazesi aynı günlerde hayatını kaybeden Ergenekon davası sanıklarından Muzaffer Tekin'in cenazesiyle rastlaşır; "meşhur" komutanın taziyesi, Fırtına'ya son görev için toplananların "İnsanlık onuru işkenceyi yenecek" sloganlarına muhatap olur.[12] Leman Fırtına meşruiyetini annelikten çok kadınlığından alan, kadınların eşitlik mücadelesine, bozulan sağlığına rağmen Cumartesi Anneleri'ne omuz vermeyi sürdüren biri olur;[13] "zor" çocukları zorluklarıyla efsaneleşmiş bir dönemde büyütür ve savunur.

1995 yılında Galatasaray Meydanı'nda destekçileriyle birlikte oturma eylemi yapmaya başlayan "Cumartesi Anneleri". Müdahaleler nedeniyle 1999'da ara verilen eylem 2009'dan bu yana yeniden devam ediyor.

Bianet arşivi.

HAK İHLALLERİNE FEMİNİZMDEN BAKMAK: NEBAHAT AKKOÇ

Nebahat Akkoç da yolu İHD'den geçmiş, Leman Fırtına'nın "cezaevi çocuklarıyla" aynı kuşaktan, mücadelesi coğrafyamızın türlü açmazıyla şekillenmiş Türkiye'nin önemli feminist aktivistlerdendir. Dersim katliamından kurtulmuş bir anne ile Ermeni soykırımı yetimlerinden kurulma bir aileden gelen memur bir babanın çocuğudur.[14] Ötekilik ve yersiz yurtsuzluğun çoğul halleriyle çocukluğunda tanışan[15] Akkoç, Silvan'da büyür, Mardin Kız İlköğretmen Okulu'nda başlayan yatılı eğitimini ön lisansla tamamlayarak, uzun yıllar Diyarbakır ve ilçelerinde sürdüreceği öğretmenliğe genç yaşta başlar, TÖB-DER üyesi olur. Meslektaşı olan eşiyle bu şekilde tanışır, genç yaşta eş ve anne olur. Sol siyaset içerisindeki eşi 12 Eylül'ü takiben cezaevine girdiğinden, ev ve çocuk sorumluluklarını tümünü yüklenmiş bir tutuklu eşi olur. Diyarbakır'da öğretmenlik yaptığı bu dönem ev baskınları ve siyasi baskılarla geçer. Diyarbakır Askeri Cezaevi'ndeki tutukluların kadın yakınları ve sorunlarıyla —örneğin anadili nedeniyle şiddet gören annelerle, koca şiddeti gören kadın ve tutuklu eşi olarak mağduriyetleri çoğul, ikinci ve üçüncü eşlerle— karşılaşır, dayanışma ilişkileri kurar, kadın sorunu ve kadının insan haklarıyla ilgili tutumu belirginleşir.[16] 1990'lı yıllarda Diyarbakır Eğitim-Sen Şube Başkanlığı'nı yürütürken on altı meslektaşını faili meçhul cinayetlerle kaybeder. Sendikal faaliyetleri nedeniyle cezalar alır, memuriyetten menle tehdit edilir. Mesleğini yapamayan eşi ticaretle uğraşır, ancak öğretmenliğe dönmesini takiben Ocak 1993'te öldürülerek "faili meşhur" kurbanlardan biri olur. 1997'de yakalanan Hizbullahçı zanlının delil yetersizliğinden beraatı, Akkoç'un İHD günlerini başlatır. Emekliliği nedeniyle sendikadan ayrılınca, derneğin Diyarbakır Şubesi genel yönetim kurulu üyesi olur, işkence ve köy yakma olaylarının belgelenmesi, Güneydoğu örgütlenme çalışmaları ve 96 açlık grevi çalışmalarına katılır.[17] Meslektaşları ve eşinin infazını AİHM'e götürmesi, basın demeçleri, İHD ve DEP'le ilişkisi nedeniyle defalarca gözaltına alınır, günlerce ağır fiziksel ve psikolojik işkence görür.[18] AİHM Türkiye'yi Akkoç'un eşinin ölümündeki ihmali ve gözaltında Akkoç'a işkenceden suçlu bularak tazminata mahkûm eder.[19]

Gözaltılar Nebahat Akkoç'un bir gerçeği fark etmesini sağlar: Kadınlar başka tür işkencelerle kadınlıklarından incitilmektedir. Halihazırdaki insan hakları örgütleri kadının insan hakları kavramına mesafelidir; konunun tartışılmasını "öncelik" olarak görmemektedirler.[20] Akkoç, çocukları üzerinden büyük tehditler ve aşağılamalara da maruz kalır; "makbul" olmayan siyasi, feminist de bir anne olduğundan çocuklarına yönelik tehditler sadece "güvenlik" güçlerinden değil, devlet dışı güçlerden de gelir.[21] Çocukları zaten onun "sıradan" bir

İHD Diyarbakır şubesi üyesi ve Diyarbakır KAMER'in kurucusu Nebahat Akkoç.

Heinrich Böll Stiftung arşivi.

HDP İstanbul milletvekili Hüda Kaya.

Birgün gazetesi arşivi.

anne olmadığının farkındadır ve bu konuda ciddi hesaplaşmalara sürüklerler onu.

Nebahat Hanım genç yaşta, türlü badireler içerisinde çocuk büyütmüş, eğitimcilikten gelme net kuralları olan biridir, ancak anneliği cansiperane fedakârlık güzellemesiyle veya kadın üzerinde yarattığı baskıları sansürleyerek tanımlamaz; annelik zorludur, bir kadını kadın yapan yegâne vasıf değildir, gerektiğinde dışarıdan yardım da gerektiren bir iştir. Öylesine yıpratıcı bir sorumluluktur ki annelik, kadın-insan anneliğinden incitilebilir, en ağır işkenceye çocukları vasıtasıyla maruz kalabilir ve en ağır eleştirileri de çocuklarından işitebilir.[22]

Barış ve şiddetsizliği evden başlatmakta karar kılan, hak savunuculuğunun "mor penceresini" 40'lı yaşlarda keşfeden Akkoç, kadın sorunlarını hak ihlalleri coğrafyasında görünür kılmak ve çözümlemek için 1997'de Diyarbakır KAMER'i kurar, bu şirket daha sonra vakıflaşır.[23] Cinsiyet, ırk ve etnisite ayrımcılığının olmadığı özgürleşmiş toplum, yerele körleşmemiş bir feminizm için yola çıkan Akkoç'a zamanla gönüllüler ve KAMER'den destek alan kadınlar eklenir. KAMER'in bugün 23 kentte şubesi ve kadın istihdamı-girişimciliği işletmeleri bulunuyor. İstihdam edilen annelerin çocukları için kreş faaliyetleri ve erken çocukluk dönemi eğitimi için alternatif faaliyetler yürütülüyor.[24] Akkoç'un annelik ve aktivizm hikâyesi, annelik etme ve çocuklarına kendini kabul ettirme mücadelesi alışılmış çaresiz, yetersizlik hissine batmış anne veya *blogger* anneliklerinden başka bir duruma denk düşüyor; salt anne veya tutuklu eşi olarak değil, kadın birey olarak çıktığı yolda çocuklarıyla yürümeyi başaran bir hak savunucusunun ilham verici deneyimiyle bizi tanıştırıyor.[25]

HÜDA KAYA YAHUT HAK SAVUNUCULUĞUNUN SINIRLARINI GENİŞLETMEK

Hüda Kaya, Türkiye'de insan hakları mücadelesine İslami çevreden katkılar sunan, 28 Şubat sürecinde kovuşturmaya, baskı ve kötü muameleye uğrayarak çocuklarıyla birlikte cezaevine giren bir aktivisttir. Sinop kökenli göçmen bir ailenin çocuğudur, ebeveyninin boşanmasını takiben babasıyla büyümüştür. Milliyetçi muhafazakâr bir ortamda yetişen Kaya, ilk gençlik döneminde Türkçülükle, İslam'ı keşfetmesiyle "evrenselci" değerlerle tanışır.[26] Örtünmesi baskı görmesine neden olur; tesettür kıyafetleri, kitapları ailesince tahrip edilir, ancak o İslami keşif ve gelişimini sürdürür.[27] Dini, ibadeti, tefsir ve felsefeyi, yemek yapmayı kitaplardan öğrenir. Müslüman çevrelerle girdiği dayanışmalar ve aile baskısı, evliliğe sıcak bakmasa da, Saddam'dan kaçarak Türkiye'ye sığınan Iraklı bir öğrenciyle evlenmesine vesile olur. Bir tür dayanışma olan evliliği dokuz yıl sürer; beş çocuk sahibi olduğu bu evlilik, uzun velayet davaları sonrasında biter. Kaya boşanma nedenini dayanışma duygusunun yok olması, başka mecralarda da karşılaşacağı, mazlumdan zalime dönüşen yol arkadaşıyla, değerler ve dünya farklılığı olarak gösterir.[28] Velayet davaları çocuklarının yurtdışına kaçırılması riski yarattığından, İstanbul'u terk ederek Malatya'ya yerleşir. Malatya tecrübesi hayatını kökten değiştirir; orta sınıf anne çalışma yaşamına, çocuklarının tüm sorumluluklarını yalnız üstlenmeye, 28 Şubat'ın baskılarına ve Kürt sorununa muhatap olur.[29]

1990'lardaki en aktif insan hakları örgütlerinden olan Mazlumder, İlkder, Buluşan Kadınlar, İHH gibi İslami hak savunucularıyla çalışan Kaya, 1994 yılından itibaren başörtüsü mücadelesi içinde yer alır; üç kız çocuğu sahibi başörtülü bir kadındır ve Mazlumder'in İstanbul'daki imza kampanyasına, toplu eylemlerine, 1997'de " Başörtüsüne Özgürlük Yılı" etkinliklerine katılır. Malatya'da tesettürlü gençlerin uğrağı bir mağaza işletir; imam hatipler ve üniversitelerdeki başörtüsü yasaklarına karşı sinüzit ve kellik raporu alınmasına yardım eder, İslami ilim toplantıları ve yoksullara yönelik kampanyalarda çalışır, radyo programları, gazete-dergi yazıları hazırlar. *Selam* gazetesinde çıkan "Ulusal Bir Heyecan Gecesi ve Başörtüsü" başlıklı yazısı, başörtüsü eylemleri ve imza kampanyaları nedeniyle gözaltına alınır.[30] Annelerinin ardından eylemci olan lise öğrencisi kızları ve 13 yaşındaki oğlu tutuklanır, haklarında dava açılır. Üç kızıyla 1999'da idamla yargılanır, 20 ay ceza alır. Dava ve tutukluluk süreçleri Kaya ve ailesi için zorludur; sürekli kötü bir anne olduğu, çocuklarının geleceğini mahvettiği söylenir, fakat geri adım atmaz. "Nüfuzlu" İslami kesimden, istisnalar dışında destek görmez. İşsizlik, maddi sıkıntılar, yeni davalar, çocukların yarıda kalan eğitimleri aileyi 2001 yılında Pakistan'a siyasi sığınmacılığa zorlar. 11 Eylül sonrasında ailenin yurtdışında yaşaması da zorlaşır; geri dönüp cezaevine girer, Türkiye'nin farklı yerlerindeki tutukevlerinde cezalarını tamamlarlar. Kaya, 2005 yılında kızı Nurulhak Saatçioğlu'nu trafik kazasında kaybeder ve zor günler geçirir. BM Cenevre toplantılarından birinde Merve Kavakçı'yla Türkiye'deki kılık kıyafet yasakları ve hak ihlalleri konusunda konuşmacı olur. 2011 yılında oğlu Muhammed Cihad bu kez PKK üyeliği iddiasıyla cezaevine girer, beraat eder. Kaya özellikle 2011 sonrasında ve 28 Şubat davası sürecinde, aynı zamanda iktidar partisi AKP'nin Kürt meselesine dair

değişen tutumu nedeniyle eleştirel bir yaklaşım edinir, "atipik" İslamcı kadın olarak ötekileştirilir. Mazlumder'deki hak savunuculuğuna devam eder, Kardelen Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği'ni kurar, Uluslararası Müslüman Kadınlar Birliği Türkiye delegesi, HDP MYK'da iki dönem görev almasını takiben Demokratik İslam Kongresi Şura Meclisi üyesi olur. Barış ve inanç hürriyeti konusunda uluslararası toplantılara katılır; Ürdün, Sudan, Pakistan, Keşmir, İran, Lübnan ve Filistin'deki mülteci kamplarında çalışmalar yapar; Özgür Gündem ve Hür Bakış sitelerinde yazılar yayımlar; 2013'te röportaj için PKK'nın Kandil kampına gider, Haziran 2015 seçimlerinde ilk, seçimlerin yenilenmesiyle ikinci kez HDP'den İstanbul milletvekili olur.

Hüda Kaya insan hakları mücadelesinin en ilginç simalarındandır; 28 Şubat'ın cinsiyetçiliğini, mağdurluğun evrenselliğini vurgular. 28 Şubat'la mücadele edenin AKP değil, başörtüsü ısrarlarıyla kadınlar olduğunu savunur. Annelik konusunda hep eleştirildiğini, aktivizminden ötürü çocuklarına zarar vermekle suçlandığını söyler, yakınlar veya çocuklar için mücadeleden uzaklaşmanın, çocukları mücadeleden dışlamanın sonuç almayı imkânsızlaştırdığına inanır; çocuklarla aynı dili ve dünyayı paylaşabilmenin yolu da mücadele birliğidir. Eşitlik ve adalet mücadelesini çocuklar için vermekte, mücadelenin çocukları olmaksızın gerçekleşemeyeceğine inanmaktadır. Çok küçük yaşlardan itibaren çocuklarıyla kader birliği yapan Kaya, onlardan bir eleştiri görmez, aksine çocuklarına boşanma döneminde bir tercih hakkı, mükemmel bir yaşam vaat edemese de, dayanışmayla örülmüş özgür bir hayat sunar. Mükemmel ev kadını yahut tanımı sürekli değişen muhteşem anne olmaya çalışmaz. Ona göre anne yol gösteren, çocuklarının yol arkadaşlığı ve desteğini talep edebilecek bireydir.[31]

Leman Fırtına, Nebahat Akkoç ve Hüda Kaya parçası oldukları hak savunucusu gruplar ve insan hakları alanına salt mağdur anne olarak girmemiş, dirençleri ve perspektifleriyle bu alanı dönüştürmeyi başarmışlardır. Ciddi bir fedakârlığa denk düşen anneliklerini ataerkilliğin sathı kutsiyet ikiyüzlülüğünden azade, abartmadan yaşayan, çocukları ve kendi bireylik hallerini annelik evhamlarına kurban etmeden emekle ören, insan hakları hareketine ivme kazandıran bu üç kadın özelinde tarihi yazılmamış kadınları saygıyla selamlıyorum.

TUBA DEMİRCİ YILMAZ
İSTANBUL KEMERBURGAZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYOLOJİ BÖLÜMÜ

DİPNOTLAR

1 Bkz. Manjima Bhattacharjya, "Why Gender Matters in Activism: Feminism and Social Justice Movements", *Gender&Development*, 21 (2), 277-293; Ayfer Genç Yılmaz, "Toplumsal Hareketin Kalbinde Bir Yeni Özne: Anneler, Türkiye'de Cumartesi Anneleri ve Arjantin'de Mayıs Meydanı Anneleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 3 (2) (Mart 2014); Gözde Orhan, "Türkiye'nin Yakın Tarihinde Farklı Bir Öznelik Pratiği Olarak Annelik", *Praksis* 29, 107-134.

2 Bkz. T. Arendell "Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade's Scholarship", *Journal of Marriage and the Family* 62 (4) (2000): 1192-1207; B. Friedan, *The Feminine Mystique* (New York: Dell 1963); K. Gleve "Rethinking Feminist Attitudes towards Motherhood", *Feminist Review* (1987): 25; S. Beauvoir *The Second Sex* (New York. Random House, 1974).

3 S. Ruddick, "Maternal Thinking", *Feminist Studies* 6 (2) (1980); L.R. Forcey, "Feminist Perspectives on Mothering and Peace", *Mothering: Ideology, Experience, and Agency*, der. Evelyn Nakano Glenn, Grace Chang ve Linda Rennie Forcey (New York: Routledge, 1994).

4 Örneğin 1945 yılında Ali Fuat Başgil ve Ahmet Emin Yalman'ın da aralarında bulunduğu İnsan Hakları Derneği, Nihat Erim, Sıddık Sami Onar, Zeki Mesud Alsan, Fuat Carım ve Nazım Poroy'un kurduğu Birleşmiş Milletler İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetleri Sağlama ve Koruma Türk Grubu, 1946 yılında Mareşal Fevzi Çakmak, Dışişleri eski bakanı Tevfik Rüştü Aras, Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt öncülüğünde tesis edilen bir başka İnsan Hakları Derneği, Behice Boran ve Adnan Cemgil'in girişimiyle 1950 yılında kurulan Türkiye Barışseverler Derneği, 1962'de bu kez Mehmet Ali Aybar öncülüğünde kurulan Temel Hakları Yaşatma Derneği ve 1977'de kurulan Barış Derneği Türkiye'de insan haklarını geliştirmek için çalışmalar yürütmek ve bu alandaki ihlalleri belgelemek üzere kurulmuş ancak "komünizm propagandası", "sosyalist düzen kurmaya çalışma" "Amerika ve müttefiklerle ilişkileri bozarak halkın devlete olan güvenini yıkma" ithamlarıyla, kurulmalarını takiben çok kısa zamanlar içinde kapatılmıştır. Konunun ayrıntıları için bkz. B. Hamdemir ve M.N. Arslanel, "Türkiye'de İnsan Haklarını Koruma Amaçlı Sivil Toplum Örgütleri", *EKEV Akademi Dergisi* 15 (2011): 48.

5 Füsun Erdoğan, "Güle güle Güzel Kadın", *Yeni Özgür Politika*, 7 Nisan 2015.

6 Kamile Yılmaz, "Solcuların Anası Leman Fırtına", http://istanbultimes.net/solcularin-anasi-leman-firtina/, erişim tarihi 8 Nisan 2016.

7 M. Horuz ve G. Yoleri, *12 Eylül Anneleri: Röportajlar* (İstanbul: Doliche Filmcilik&Yayıncılık, 2015), s. 201.

8 L. Fırtına, "Türkiye'de İnsan Hakları Mücadelesi", *İşkence Olayı: Yolaçtığı Bedensel ve Ruhsal Rahatsızlıklar, Tedavi ve Rehabilitasyon*, der. Bülent Tarakçıoğlu (İstanbul: Belge Yayınları, 1990), s. 95-104.

9 BIA Haber Merkezi, "İnsan Hakları İHD ile Literatüre Girdi", http://bianet.org/biamag/insan-haklari/134666-insan-haklari-ihd-yle-literature-girdi, 10 Aralık 2011, erişim tarihi 30 Ağustos 2015.

10 ETHA: "Leman Fırtına: Kendi yılında Yürüyen Keyifli Bir Kadın" http://www.etha.com.tr/Haber/2015/04/05/yasam/leman-firtina-kendi-yolunda-yuruyen-keyifli-bir-ka/, erişim tarihi 5 Nisan 2015.

11 GökçerTahincioğlu, "Eski Hikâye, Büyük Fırtına", *Milliyet*, 5 Nisan 2015, erişim tarihi 21 Ağustos 2015; Eren Keskin, "Leman Teyze", http://www.ozgur-gundem.com/yazi/130422/leman-teyze, erişim tarihi 6 Nisan 2015.

12 Eren Keskin.

13 İleri Haber, "İnsan Hakları Savunucusu Leman Fırtına'yı Kaybettik" http://ilerihaber.org/icerik/insan-haklari-savunucusu-leman-firtinayi-kaybettik-12986.html, erişim tarihi 7 Nisan 2015.

14 C. Belge, *OHAL'de Feminizm* (İstanbul: Ayizi Kitap, 2012), s. 18-25.

15 Nebahat Akkoç "Benim Kürt Sorunum", *Türkiye'de Kürtler: Barış Süreci İçin Temel Gereksinimler*, der. Cem Bico, 2. baskı (İstanbul: Heirich Böll Stiftung Türkiye Temsilciliği, 2009), s. 127-128.

16 Age, s. 46-47.

17 Nebahat Akkoç ile Görüşme, İstanbul, 9 Eylül 2015.

18 Belge, *age*, 86-91.

19 *Age*, s. 104-106.

20 *Age*, s. 91-93; ayrıca bkz. Belge, *age*, s. 106-110.

21 Nebahat Akkoç'la görüşme, İstanbul, 9 Eylül 2015.

22 Nebahat Akkoç'la görüşme, İstanbul, 9 Eylül 2015; ayrıca bkz. Belge, *age*, 93-102.

23 Ü. Uncu, "Nebahat Akkoç'la Söyleşi", 8 Eylül 2007, *Feminalite. Feminist Kadın Çevresi*, http://www.feminasite.net/news.php?act=details&nid=389, erişim tarihi 21 Eylül 2015.

24 Y. Arat ve A.G. Altınay, "KAMER, a Women's Center and an Experiment in Cultivating Cosmopolitan Norms", *Women's Studies International Forum* 49 (2015): 12-19.

25 Nebahat Akkoç kadın ve şiddet konusundaki çalışmaları nedeniyle 2003 yılı *Time* dergisi "Ortadoğu ve Avrupa'nın Kahramanları", 2004 yılı Uluslararası Af Örgütü'nün (UAÖ) Ginetta Sagan ve Dünya Kardeşlik Birliği Mevlana Yüce Vakfı'nın Topluma Hizmet dalında "Evrensel Kardeşlikten Dünya Barışına Çağrı", 2005 yılı Fransa'nın Ankara Büyükelçiliği'nin Legion d'honneur, 2015 yılı Anne-Klein Kadın ödüllerinin sahibidir.

26 "HDP'nin Sıradışı Adayı: Hüda Kaya", *Gazete Vatan*, 7 Nisan 2015; "HDP Milletvekili Hüda Kaya Kimdir? Ülkücülükten İslamcılığa. TürbanEylemlerinden Kandil'e Uzanan Bir Politik Çizgi", Demokrat Haber, http://www.demokrathaber.net/siyaset/hdp-milletvekili-adayi-huda-kaya-kimdir-h47287.html, erişim tarihi 7 Nisan 2015.

27 Hüda Kaya ile görüşme, 6 Ağustos 2015, İstanbul.

28 Hüda Kaya ile görüşme, 6 Ağustos 2015, İstanbul.

29 Hüda Kaya ile görüşme, 6 Ağustos 2015, İstanbul; ayrıca bkz. Hüda Kaya, *Başörtüsüne Özgürlük Yolunda Görülmüştür* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2012), s. 43-127; Hüda Kaya, "Vay Daye Vay", İstenmeyen Çocuklar Roboski Katliamını Hatırlamak ve Hatırlatmak/ ZAROKÊN NEXWESTÎ Xebata Bîrîranîn û Bibirxistina Komkujiya Roboski, der. Müge Tuzcuoğlu (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), s. 148-163.

30 Hüda Kaya, *age*, s. 51.

31 Hüda Kaya ile görüşme, 6 Ağustos 2015, İstanbul.

OSMANLI ERMENİLERİYLE GÜNÜMÜZ TÜRKİYE'SİNDE "KAZAEN" KARŞILAŞMALAR: TARİH, DOĞA, HAKİKAT*

ERAY ÇAYLI

Deprem ve sel gibi doğanın başrolde olduğu olayların, geçmişte yaşanmış toplumsal ve politik şiddetin bugündeki yansımaları olarak görülüyor olması, tarih ve hakikat gibi olguları deneyimleyiş ve algılayış biçimlerimize ne gibi bir etki yapabilir? Bu makale bu soruyu Ermeni soykırımı örneği üzerinden ve öncelikle Rosalind Morris'in "kaza" kavramı ışığında ele alıyor. Morris'in anladığı anlamda kazalar, şiddet tarihini, hesaplaşılması gerekilse de geride bırakılmış olan uzak bir geçmişten çok, gelecekte her an uç verebilecek bir olgu olarak görmeye yardımcı oluyor.

GİRİŞ

"Bir deprem haberinin altına, [...] 'Bölgede oturan birçok Ermeni, I. Dünya Savaşı esnasında katliama uğratılmış ve sürülmüştür' şeklinde bir bilgi iliştirmenin anlamı ne?"[1] 2011 Van depreminin hemen akabinde *Milliyet*'te yayımlanan bir köşe yazısı, dünyaca ünlü haber ajansı Reuters'in depremi haberleştirme biçimini cevabı kendinden menkul bu soruyla eleştiriyordu.[2] Yazara göre, "Van'da yaşanan deprem değil de, siyasi bir olay ya da bir isyan olsa," Reuters'in "bölge halkının etnik kökenine vurgu, tarihin tartışmalı sayfalarına gönderme" yapması anlaşılabilirdi; "ancak Van'da olan öyle bir şey değil[di] ki, bir doğa felaketi" idi.[3] Fakat tarihin söz konusu sayfaları 2013 yılında tekrar Van depremiyle ilişkili bir biçimde açılacak, bu kez de depremde "yıkılan binaların altında Müslümanlaştırılan Ermenilere ait gizli kiliselerin kalıntısı[nın] çıktı"ğına dair haberler gündeme gelecekti.[4] Dahası, bu "I. Dünya Savaşı esnasında" bölge Ermenilerinin başına gelenlerin deprem olgusu üzerinden tartışılmasının ilk örneği de değildi. Sözgelimi 1939 Erzincan depremi, yöre halkı arasındaki bir inanışa göre, "Ermenilerin ahı[nın] tutlması" nedeniyle gerçekleşmişti.[5] 1983 Erzurum-Kars depremi de Erzincan örneğindekine benzer inanışlara konu olmanın yanı sıra, depremde ayakta kalan binaların büyük çoğunluğunda Osmanlı Ermenilerinin imzası olduğunu savunanlar tarafından, bölge Ermenilerinin yok oluşunun ertesinde Türkiye'deki yapılaşmanın giderek çarpıklaşma ve yozlaşmasının fiziksel bir kanıtı olarak görülmekteydi.[6]

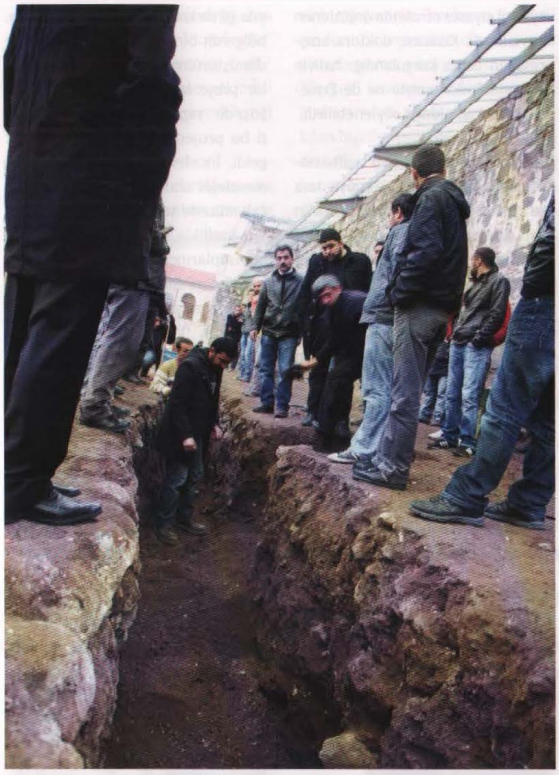
Geçmişte yaşanmış toplumsal şiddet olaylarının günümüzdeki yankılarının deprem benzeri olaylar üzerinden zuhur etmesi, tarih ve hakikati kavrayış ve deneyimleyiş biçimlerimize nasıl bir etki yapabilir? Aşağıda bu soruyu Osmanlı Ermenileriyle yaşanan bir dizi beklenmedik karşılaşma üzerinden tartışacağım. Söz konusu karşılaşmaların tetikleyicileri arasında, girişte bahsi geçen "doğa felaketi" kabilinden olayların yanı sıra, 20. yüzyılın ikinci yarısında Türkiye'de yaşanmış toplumsal şiddet vakalarının günümüzde mimarlık üzerinden anılma biçimlerini incelediğim doktora araştırmam da yer almakta. Araştırmam her ne kadar başlangıçta tasarlandığı haliyle ne Osmanlı dönemiyle ne de Ermenilerle ilgiliyse de, sahadayken, Osmanlı Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında maruz kaldığı şiddet ve yıkım, yukarıda bahsedilen örnekleri andırırcasına, beklenmedik şekillerde zuhur etti. Bu yazıda söz konusu tezahürleri Rosalind Morris'in "kaza" mefhumu üzerinden değerlendirecek, özellikle de, kendisinin "travma çalışmalarının odağını, ıskalanmış karşılaşmalardan hazırlıksız yakalanılmış karşılaşmalara —'yara'dan 'kaza'ya— kaydırma" önerisini dikkate alacağım.[7] Benzer karşılaşmaları Morris'in anladığı anlamda "kaza" olarak nitelemenin, travmatik addedilen olayı "uzak bir geçmişteki erişilmez ve sabit bir an"dan, "bugünde ve gelecekte sürekli baş gösterme riski taşıyan bir olgu"ya dönüştürdüğünü

önerecek ve bu nedenle, tarihin zamansallığının yeniden ele alınmasını gerektirdiğini savunacağım.

Yazının ikinci kısmında, bahsi geçen karşılaşmalarda rol oynayan çeşitli güçleri yani insanları, kemikleri, ağaçları, dağları, taşları, binaları, nehirleri, fay hatlarını ve vadileri ele alacağım. Bu çeşitliliğin, tarihin coğrafyayı alttan, üstten, içeriden ve boydan boya kuşatışının işareti olduğuna dikkati çekerek, Morris'in kaza mefhumunda görülen geçmişin zamansal yayılmacılığına bu durumda bir de mekânsal yayılmacılığın eşlik ettiğini öne süreceğim. Son olarak, söz konusu mekânsal ve zamansal yayılmacılığı, Marc Nichanian'ın soykırımı "tarihi hakikat" olarak kavramsallaştırmanın imkânsızlığına dair savı[8] ve Bruno Latour'un insani ve gayri insani güçlerin birbiri içine geçerek biçimlendirdiği tarihleri tanımlamak amacıyla "yerküreye dair" anlamına gelen "jeo-" ön ekini kullanarak ve tarih (*history*) ile hikâye (*story*) kavramlarının İngilizcedeki karşılıklarının arasındaki bağlantıdan da yararlanarak türettiği "jeohikâye" kavramı ışığında ele alacağım.[9] Bahsedeceğim karşılaşmalarda görülen zamansal ve mekânsal yayılmacılığın, şiddet tarihlerine dair "jeohikâyesel bir hakikat"in inşasını mümkün kıldığına inanıyorum.

ŞİDDET TARİHİYLE KAZAEN KARŞILAŞMALAR: ALT ÜST OLMUŞ BİR ZAMANSALLIK VE MEKÂNSALLIK

Antropolog Rosalind Morris, Güneydoğu Asya'nın şiddet tarihinin bugündeki yankıları üzerine yaptığı çalışmalarda, bu yankının alabildiği şekiller arasında "modernitenin kazalarının gerçekleşmesinin kuvvetle muhtemel olduğu yerlerde" gezinip duran bir tür heyulanın bulunduğunu söyler.[10] Morris'e göre, bu heyula ölülerin cenazelerinin yaşayanlar tarafından hakkıyla kaldırılamaması ya da yaslarının tutulamaması gibi olgulardan ziyade, ölü ve diri arasındaki ayrımın kendisinin bulanıklaşmasıyla ilgilidir.[11] Durumu Freud'un travma mefhumu ve bu mefhumun

Diyarbakır İçkale'de Ocak 2012'deki altyapı çalışması sırasında işçilerin kemiklerle karşılaştığı an.

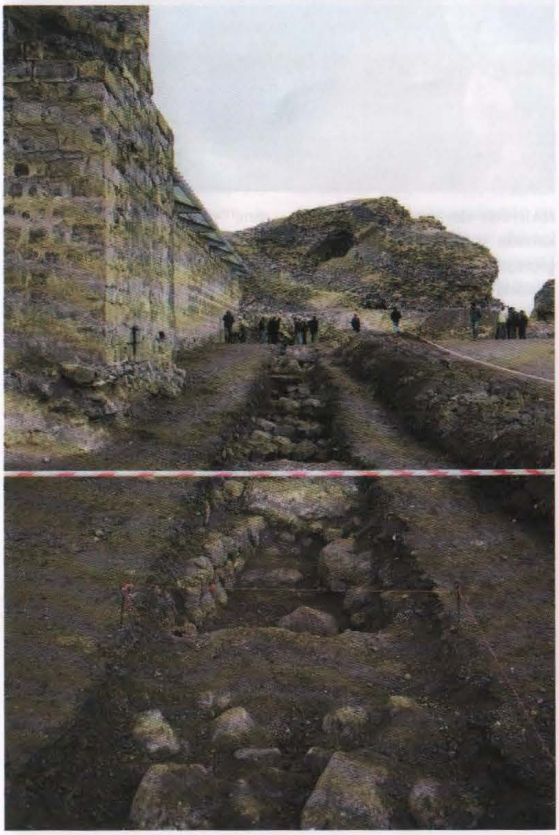
Fotoğraf: Ömer Aktaş.

köklerinin dayandığı Kant'ın kaza kavramı ışığında ele alan Morris, geçmişteki şiddet olaylarının günümüzdeki kazalar üzerinden tezahürlerinin nedenselliği alt üst ettiğini söyler. Dahası, bu alt üst oluşu dikkate değer kılan tek şey, zamanın çizgisel olarak deneyimlenmesine vurduğu ket değildir. Söz konusu alt üst oluş aynı zamanda travma üzerine yapılan araştırmalarda sıkça karşılaşılan, geçmişteki kapanmamış bir yaraya döngüsel bir dönüşten çok farklı bir duruma işaret ettiği için de önemlidir; zira benzer alt üst oluşlar geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasındaki ardışıklığı karmaşıklaştırır ve şiddet tarihinin yalnızca geride bırakılmış bir geçmiş içerisinde sabitlenmesinin önüne geçer. Şiddet tarihlerinin kazaen tezahürü, bu nedenle "geleceğe yönelik ve biçimi *apriori* olarak belirlenmemiş siyasi veya etik bir açılımın imkânı"na delalet eder.[12] Morris'e göre, böylesi "kaza"lar travma çalışmalarının odağını, "yara" kavramıyla ima edilen, "geri dönülmez biçimde ıskalanan fırsatlar"dan, kendisinin "kaza" olarak kavramsallaştırdığı, "beklenmeyen karşılaşmalar"a kaydırmanın önemine işaret eder.[13]

Morris'in "kaza" kavramının, Osmanlı Ermenilerinin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında yaşadıklarının günümüzdeki yankılarını anlamamıza yardımcı olabileceğini düşünüyorum. Bu durumun ayırdına öncelikli olarak doktora araştırmam sırasında yaşadığım beklenmedik karşılaşmalar sayesinde vardım. Araştırmamın konusu, Türkiye'de 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan toplumsal şiddet olaylarının mimarlık üzerinden anılma biçimleriydi. Araştırmayı tetikleyen olgular arasında, söz konusu olayların yaşandığı mekânların birkaçının 1990'lardan bu yana anıt-müze projelerine konu oluşu bulunmaktaydı. Kampanyaları yürütenlerin büyük bölümü Kürt kimliği, Alevi inancı ve/

veya sol siyaset etrafında örgütlenen aktivistlerdi. Kısacası, doktora araştırmamın başta kurgulandığı haliyle ne Osmanlı dönemiyle ne de Ermenilerle alakalı olduğu söylenebilirdi.

Ancak, alan araştırması safhasında karşılaştıklarım bu kurguyu ters yüz etti. Sözgelimi, Diyarbakır'ın Kürt siyasetine ve/veya sol örgütlere mensup bireylerin işkence ve yargısız infazlarına tanıklık eden mekânlarından biri olarak bilinen İçkale'deki bir karşılaşmayı ele alalım. Yüzyıllar boyu Diyarbakır'ı yöneten kurumlara ev sahipliği yapan İçkale, bu kurumlar 20. yüzyılın ikinci yarısında kuzeybatıya —kentin günümüzde Yenişehir olarak anılan bölgesine— taşınınca gözden düşmüştü. 1990'larda JİTEM'in karargâhına ev sahipliği yapmasıyla adı büsbütün kötüyeçıkan İçkale'nin kaderi 21. yüzyıla girilirken değişmeye yüz tutmuş, bölgenin bir tür açık hava müzesine dönüştürülmesi için devlet destekli bir proje başlatılmıştı. Diyarbakır'a 2012'de yaptığım araştırma ziyareti bu projenin son aşamasına denk geldi. İncelemek niyetinde olduğum meseleler arasında, İçkale'de kurulacak müzede sergileneceklerin bölgenin özellikle Kürt siyasi hareketinin mensuplarınca gündeme getirilen şiddet tarihine ne oranda yer vereceği sorusu da yer almaktaydı. Beklenmedik karşılaşma niteliğindeki olay ise Ocak 2012'de müzenin kalorifer kazanının kurulması amacıyla yapılan tesisat kazısında işçilerin bir dizi kemiğe rastgelmesiyle gerçekleşti. Karşılaşma, ilkin, Kürt siyasi hareketinden ve yereldeki sivil toplum örgütlerinden temsilcilerin İçkale'de gerçekleştirdiği, olayın takipçisi olacaklarını duyurdukları ve bölgenin JİTEM bağlantılı tarihine ilişkin hakikat ve adalet taleplerini de içeren bir basın açıklamasını tetikledi. Ancak, bulunan kemikler Adli Tıp Kurumu tarafından "en az yüz yıllık" olarak tahlil edilince, bahsi geçen kişiler meseleyi takip etmeyi bıraktı.[14] Yine de, şehirde bulunduğum dönemde Adli Tıp raporunun kısıtlı kapsamına ve Kürt siyasi hareketinin meseleyi takip etmeyi bırakmasına rağmen (ya da tam da bunların yüzünden) kemiklerin 1894-96 yıllarında Hamidiye Alayları tarafından öldürülen Ermenilere ait olduğuna dair söylentilerin dolaşıma girdiğini gözlemledim. Dahası, benzer söylentileri bana aktaran Diyarbakırlıların çoğuna göre 1890'larla 1990'lar arasında birçok benzerlik de vardı. Bu kişiler, söz konusu benzerlikleri "Biz akşam yemeğiyiz, siz de sahur olacaksınız" anlamına gelen ve yüz yıl önce ölüm yürüyüşüne çıkartılan bir Ermeni'nin kendisine zulmedenlere söylediğine inanılan Kürtçedeki "*Em şîv in, hûn jî paşîv*" deyişiyle özetliyordu.[15] Bu çarpıcı deyiş, şiddet tarihleriyle kazaen karşılaşmaların bu tarihlerin zamansallığını yayılmacı kıldığına dair Morris'in öne sürdüğü savı destekler nitelikte. Zira benzer karşılaşmalar, çözüm bekleyen bir geçmişe dönüşü ("akşam yemeği") tetiklemekten ziyade geleceğin ("sahur") huzurunu kaçırıyor ve böylece normalde ayrı ve ardışık olduğu farz edilen bu iki zaman kipini iç içe geçiriyor.

Diyarbakır İçkale'de Ocak 2012'deki altyapı çalışması sırasında ortaya çıkan kemikler incelenirken.

Fotoğraf: Ömer Aktaş.

Bu zamansal yayılmacılığa mekânsal muadilini de ekleyen ikinci bir beklenmedik karşılaşmayı ise 2 Temmuz 1993 Sivas katliamına ilişkin mimari anma pratikleriyle ilgili araştırmam sırasında yaşadım. Söz konusu pratikler arasında Sivas kırsalında Alevi nüfusun yoğun olarak yaşadığı yukarı Kızılırmak'ın batısındaki Emlek bölgesinde yer alan ve 1993'teki kundaklamada hayatını kaybedenlerin birkaçının köklerinin de dayandığı —benim ise 2012 yazında araştırma için bulunduğum— köylerde inşa edilmiş bir dizi anıt yer almakta.[16] Yöredeki araştırmam sırasında, kendimi coğrafya içerisinde anlamlı bir şekilde konumlandırabilmek adına çevredeki yeryüzü şekillerin isimlerini sor-

duğumda beklenmedik yanıtlar aldım. Köylerden birinin sınırı boyunca uzanan derenin adı Sevkiyat'tı. Bir diğeri Karanlıdere'ydi. Ancak, yöredekilerin belirttiği üzere, bunlar derelerin resmi değil halk arasındaki adlarıydı. "Sevkiyatderesi" 1915'te devlet görevlilerinin bölge Ermenilerini toplayıp doğuya doğru "sevk" ettiği yerdi. "Karanlıdere" bir diğer grup Ermeninin yine o tarihlerde topluca katledildiği yerdi; dere aylarca kan akmış, bu nedenle "karanlık" olarak adlandırılmaya başlanmış, bu isim zaman içinde yöre ağzının etkisiyle "karanlı" olmuştu. Benzer örneklerde, şiddet tarihinin günümüzdeki etkisinin, araziye nakşolmuş ve gündelik dil üzerinden aktarılan bir hâl aldığını söylemek mümkün. Bu hâlin, İçkale'dekine benzer bir zamansal yayılmacılığa sahip olduğu söylenemeyecekse de, mekânsal anlamda yayılmacı olduğu kesin; zira bölgenin topografya, jeoloji ve toponimisini bir uçtan diğerine kat ediyor ve hatta, ırmak ve sözcüklerin hareketli yapısını göz önünde bulundurursak, belki bunun ötesine geçtiği dahi söylenebilir.

Bahsettiğim iki tür yayılmacılığın ikisini birden içeren örnekler ise Adnan Çelik ve Namık Kemal Dinç'in yayımladığı ve Ermeni soykırımının Diyarbakır yöresindeki güncel yankılarını inceledikleri araştırmanın saha notlarında mevcut.[17] Görüştükleri kişiler araştırmacılara sıklıkla "Ermenilerin ahı"nın hem katliamlarda rol almış veya soykırımdan bir şekilde nemalanmış kişileri hem de bölgenin genel nüfusunu nasıl etkilediğinden bahsediyor.[18] Söz konusu "ah"ın "çıkma"sı, neredeyse tüm durumlarda, belirli mekânlarda yaşanan fiziksel olaylar üzerinden gerçekleşiyor.[19] Bahsi geçen mekânlar arasında, Emlek bölgesindeki dereleri anımsatır biçimde, kuyu, uçurum, mağara, kanyon, dere, gedik ve vadi gibi, coğrafi şekil olarak kategorize edilebilecek ve halk arasındaki adları tanıklık ettikleri katliamlardan izler taşıyan yerler başı çekiyor.[20] Dahası, halk arasındaki inanışa göre, "ah"ın "çıkma"sı denen süreçte doğanın rolü yalnızca bir tür sahne olmakla nitelenebilecek bir edilgenlikle sınırlı değil; zira bu sürecin, normalde "doğal afet" deyip geçilen, toprak kayması,[21] sel,[22] ve heyelan[23] gibi yerkürenin etkin rol aldığı olaylar üzerinden gerçekleştiği düşünülüyor.

Eğer bu gibi görece beklenmedik olayların doğayı insanlar arasında gerçekleşmiş şiddet tarihlerine dair hakikatin ortaya çıkmasına ön ayak olan bir aktör haline getirdiği düşünülüyorsa, bu düşünce hakikat kavramının kendisinin algılanış ve deneyimleniş biçimlerine nasıl bir etki yapabilir? Yazının geri kalanında, bu soruyu Marc Nichanian'ın Ermeni soykırımı özelinde "tarihsel hakikat" üzerine düşünceleri ve Bruno Latour'un insani ve gayri insani aktörlerin tarihi birlikte yazdığına dair savlarının ışığında tartışacağım.

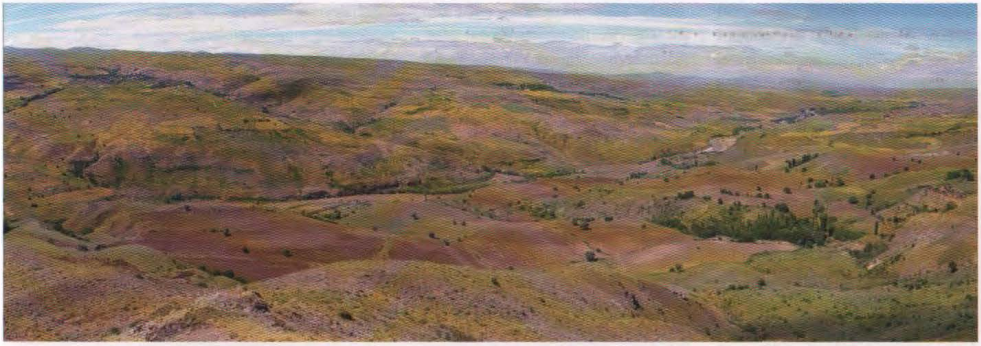
*Diyarbakırlıların çoğuna göre 1890'larla 1990'lar arasında birçok benzerlik de vardı. Bu kişiler, söz konusu benzerlikleri "Biz akşam yemeğiyiz, siz de sahur olacaksınız" anlamına gelen ve yüz yıl önce ölüm yürüyüşüne çıkartılan bir Ermeni'nin kendisine zulmedenlere söylediğine inanılan, Kürtçedeki "*Em şîv in, hûn jî paşîv*" deyişiyle özetliyordu.*

HAKİKAT, ARŞİV, TANIKLIK: "BELGEYE KARŞI ABİDE" VE "ÇEVRE"

Marc Nichanian çalışmalarında soykırım ve modernite arasındaki yakın ilişkiyi Osmanlı Ermenilerinin 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında maruz kaldığı mezalim özelinde irdeler.[24] Nichanian'a göre, eğer niyet bu mezalimin gerçekliğini kanıtlamaksa, onu "soykırım" olarak nitelendirmek hiçbir zaman bu amaca hizmet etmeyecektir; zira soykırım "gerçek" olarak adlandırılabilecek bir olgu olmak bir yana dursun, adına "gerçek" dediğimiz şeyin kendisinin —yani "gerçek mefhumunun, gerçeğin gerçekliğinin"— imhasıdır.[25] Soykırımın altında yatan zihniyet ya da kendisinin deyimiyle "soykırım iradesi", modern bir müessese olarak arşivin altında yatan zihniyetle türdeştir.[26] "Gerçek" kavramı olayların gerçekliğini arşivdeki mevcudiyetlerine tabi kılan bu zihniyetin dikte ettiği biçimde anlaşıldığı sürece, tarihsel hakikatin açığa çıkarılması yönündeki çabalar kerameti kendinden menkul bir epistemin sınırlarını belirlediği fasit bir daireye sıkışıp kalmaktadır. Nichanian'ın bu fasit daireyi kırmak adına önerdiği yöntemlerin başında arşiv zihniyetine bağlı kalmaksızın üretilecek bir dizi hakikatin inşası gelmektedir:

> "[...] hukuka, hafızaya, sanatsal temsile (ve, kim bilir, daha başka nelere!) dayanan bir hakikat [...], yirminci yüzyılın 'soykırım'ları üzerine düşünmek için yeni [hakikat] kategorilerine ihtiyaç var."[27]

Nichanian, önerdiği yeni kategorileri inşa etmenin muhtemel yollarını sağ kalanların tanıklığının hakikatle olan ilişkisi üzerinden açıklar. Yazara göre, modernite usulü tanıklık, tanıkları arşiv tarafından desteklenen resmi tarihle boy ölçüşmeye zorlamış, kendisini arşiv zihniyetinin nezdinde "gerçek" olarak kabul ettirmeye çalıştıkça bu zihniyeti yeniden üretmekten başka bir işe yaramamıştır. Nichanian tanıklığın bu türüne "belge olarak tanıklık" adını verir.[28] Kendisinin buna geliştirdiği alternatif ise, tarihçilerin mıntıkasına ait bir mefhum olarak "hakikat"in ve arşivin güdümündeki bir mefhum olarak "gerçeklik"in belirlediği sınırların dışında üretilen bir tanıklığı tahayyül etmeye dayanır. Bu

Resmi adlarının yanı sıra 1915'te oynadıkları rol nedeniyle halk arasında da anılan, Sivas Emlek yöresindeki derelerden biri.

Fotoğraf: Eray Çaylı.

tür bir tanıklık, konu edindiği olayı harfiyen temsil veya aslına uygun canlandırma iddiasında olmayacak, tam da böylesi bir temsilin veya canlandırmanın imkânsızlığını açık edecektir. Gerçekliğini arşiv nezdinde kabul ettirmeye kafayı takmaktansa, sorunun tam da arşive dayanmayan gerçekliklerin "gerçek" olarak kabul edilme ihtimalinin soykırım iradesi tarafından imkânsızlaştırılması olduğunu gösterecektir. Bu alternatif tanıklık türü —Nichanian'ın verdiği adla, "abide olarak tanıklık"—[29] kesinlik, aslına uygunluk ve gerçeklikten se, perspektif, imgelem ve yorum gibi mekanizmalardan istifade edecek, gerçekçi değil sembolik bir işleyişe sahip olacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz kazalar Nichanian'ın kavramsal çerçevesi ışığında nasıl ele alınabilir? İlk bakışta bu soruya bir şerh düşmek gerekiyor gibi görülebilir: Nichanian sağ kalanların tanıklığına ve hakikat arayışına odaklanırken, bu yazıda bahsi geçen durumlarda yer alan aktörlerin, tanıklığa konu olan şiddete maruz kalan insanlar veya onların yakınları olduğunu iddia etmek mümkün görünmüyor. Ancak bunun tersi de geçerli; sözgelimi yazının girişinde bahsedilen, Van depremi ertesinde yapılan ve "Müslümanlaştırılmış Ermeniler"i konu alan haberler dikkate alınırsa, bu kişilerin "sağ kalan" kategorisine kesinlikle dahil olmadığı da iddia edilemez. Dahası, Diyarbakır ve çevresinde bugünün Kürtleri ve geçmişin Ermenileri arasında kurulan paralelliklerde de görüldüğü üzere, söz konusu aktörlerin birçoğunun daha yakın tarihlerde gerçekleşen toplumsal ve politik şiddet olaylarına maruz kalan kesimlere üye veya bu kesimlerle özdeşlik kuran bireyler olmaları gibi bir durumla da karşı karşıyayız. Nitekim şiddet tarihinin tam da fail ve kurban/sağ kalan arasındaki ayrımı açık bir şekilde belirlemenin mümkün olmadığı ya da bu imkânsızlığın ilgili aktörlerin ifadelerine damga vurduğu bağlamlarda zamansal ve mekânsal olarak yayılmacı bir hal aldığını ve Morris'in anladığı anlamda "kaza"lara malzeme olduğunu düşünüyorum. Çevrenin, insanlar ve kemiklerle birlikte toprak kaymaları, fay hatları, binalar ve dereleri de içerecek şekilde tüm kapsamlılığıyla bu kazalarda rol oynayan bir aktöre dönüşmesi ve insan olmayanların maddesel tanıklığının insanlar üzerinden dile gelerek ifade bulması da böyle bağlamlarda mümkün oluyor. Bu da, Nichanian'ın öne sürdüğü "belge olarak tanıklık" ve "abide olarak tanıklık" kavramlarına üçüncü bir kavramı, "çevre olarak tanıklık" kavramını eklemeyi mümkün kılıyor.

JEOHİKÂYESEL HAKİKAT

Peki "çevre olarak tanıklık" yoluyla üretilebilecek hakikatleri nasıl kavramsallaştırabiliriz? Bu noktada Bruno Latour'un siyasal ekoloji eleştirisine dönmek istiyorum. Latour'un çalışmalarının bütünü Nichanian'ınkilerle büyük ölçüde örtüşüyor; zira Nichanian gibi Latour da modernite den miras kalan nesnelliğe ve öznenesne arasındaki uçuruma dair krizlerle uğraşıyor.[30] Bu uğraşının yakın geçmişte verdiği ürünler arasında Latour'un insanlar ve çevre arasındaki ilişkiye dair bir dizi kökleşmiş varsayımı sorguladığı siyasi ekoloji eleştirisi yer alıyor.

Latour, günümüzdeki eko-politik hareketlerin çevre mefhumunu, tıpkı karşı çıkmayı amaçladıkları güçlerin anladığı gibi —yani "etken özne insanlığa zıt edilgen bir nesne" olarak— anladıklarından başarısızlığa mahkûm olduklarını söyler.[31] Latour'a göre siyasi ekolojinin muzdarip olduğu sorun tam da bu nedenle Nichanian'ın dikkat çektiği modernite usulü tarihinkiyle aynıdır: Maddenin —Latour'un tabiriyle "gayri insani aktörlerin"— insanlara mahsus olduğu düşünülen toplumsal süreçlere yalnızca birer fon ya da sahne dekoru olarak katıldığını varsaymak. Nichanian gibi Latour da bu sorunun modernite usulü gerçeklik anlayışında vücut bulduğunu söyler. Ancak Latour, Nichanian'dan farklı olarak, suçu, arşive dayanan tarihe değil, modern bilime atar. Ona göre, modernite usulü bilimsel üretim bir yandan çevreyi daha iyi tanıma iddiasında gözükürken, doğal olguları birer "gerçek" olarak sabitleyerek, aslında son derece etken ve sürekli değişken olan bir gücü, eylemsiz ve aciz bir nesneye indirgemiştir.[32] Üstelik bu indirgeme kayda değer zamansal etkilere de yol açmıştır. Bahsi geçen anlamda "gerçek"lerin üretimi aracılığıyla modernite usulü ilerlemeciliğin itici güçlerinden olan bilimin bu faaliyeti, pratikte insanlar ile çevre arasındaki uçurumun genişlemesi ve çevrenin giderek daha geniş bir kısmının insanlığın hükmettiği bir grup

aciz nesne olarak edilgenleştirilmesinden başka bir işe yaramamıştır.[33]

Latour'un bu soruna verdiği en son tepkiler, içerisinde bulunduğumuz jeolojik dönemde, insanlığın dünyanın fiziksel yapısı ve işleyişi üzerindeki başat etken olduğunu savunan Antroposen tezinden ilham alıyor. Antroposen etrafındaki kriz ve tartışmalar, Latour'a göre, "dört başı mamur bir aktörün tüm ayırt edici niteliklerini geri kazanmış bir dünya"nın habercisi.[34] Dahası, yerkürenin insani ve gayri insani aktörlerin birlikteliğinden doğan tarihsel eylemliliği inkâr edilemez bir hal alırken, insanlık tarihi de yerkürenin hikâyesiyle iç içe geçiyor. Latour bu iç içe geçmişliği modernite usulü tarihe alternatif olarak sunduğu "jeohikâye" kavramıyla tanımlıyor ve buradaki "jeo-" ön ekinin, insanlığın doğaya ricadından çok, özne ve nesnelerin modernitenin eylemsellikleri arasında kurduğu katı hiyerarşi yüzünden koparıldıkları ortak zemine dönüşlerini imlediğini söylüyor.[35] "Jeohikâye" kavramı, adına "ilerleme" denen olguya dair bir algı değişimini de gündeme getiriyor; bu olgunun, insanlar ve çevre arasındaki bağların giderek güçlendiği ve her ikisinin de etki ve mevki bakımından aynı oranda ciddiye alındıkları bir geleceğe doğru "ilerleme" olarak yeniden tahayyülünü mümkün kılıyor.[36]

Latour'un "jeohikâye" kavramı bu yazıda bahsedilen "kaza"ların çoğuyla örtüşüyor. Örneğin, söz konusu kazalarda eylemlilik düzeyinde rol oynadığı düşünülen aktörler insanlar kadar insan olmayanları da içeriyor. Dahası, bu kazaların zemin hazırladığı şiddet tarihine ilişkin bilgi üretiminin halk arası inanış ve gündelik anlatım gibi kanallar üzerinden gerçekleşmesi, modern bilimin mıntıkasına mahkûm olunmadığını gösteriyor. Ve son olarak, bahsi geçen kazalar, modernite usulü ilerlemeciliği de sorguluyor. Jeolojiden ilhamla eğretilemek gerekirse, benzer kazalar üzerinden şiddet tarihiyle kurulan ilişkilerin zamansallığı, geçmişteki volkanik bir patlama sırasında oluşan ve de günümüzde arşivci tarih ve bilim sayesinde üstü kapatılmaya çalışılan açık bir kraterinkinden çok, gelecekte sürekli patlama ve dolayısıyla başa çıkılması gereken yeni kraterler yaratma riski taşıyan bir yanardağınkine benziyor. Öyleyse, dünü bugünden, failleri kurbanlar veya sağ kalanlardan, doğal afeti politik şiddetten ayıran sınırların bulanıklaştığı bağlamlarda mezalim tarihiyle kazaen karşılaşmaların çanak tuttuğu hakikat üretiminin kategorisini, Nichanian ve Latour'un arayüzünde, "jeohikâyesel hakikat" olarak nitelendirmek mümkün görünüyor.

SONUÇ YERİNE

Bu yazıya Osmanlı Ermenileriyle kazaen karşılaştığım bir dizi durumdan hareketle başlamıştım. Söz konusu karşılaşmalar, önceden planlandığı haliyle araştırmamın dışında kalan bir tarihi gündeme getirmekteydi. Araştırmanın mimarlıkla ilgili olması planlanmışken, karşılaşmalar yeryüzü şekillerini ve kemikleri içeriyordu. 20. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşen siyasi ve toplumsal şiddet olaylarının bugündeki yankılarını araştırmak üzere yola çıkmış olmama rağmen, karşılaşmalar 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki olaylara dikkat çekiyordu. Lakin araştırmamın kapsamıyla ilgisiz gibi görünen bu karşılaşmaları Rosalind Morris'in "kaza" kavramının ışığında ve benzer "kaza"ların kayda geçirildiği haberler ve diğer araştırmacıların çalışmalarından fragmanlarla birlikte ele almak, onlara bambaşka bir açıdan yaklaşmayı mümkün kıldı. Bu da, ilk bakışta birbiriyle alakası yokmuş gibi görünen mekanizma, aktör ve mekânların, birlikte iş görerek, farklı zamanlarda gerçekleşmiş siyasi ve toplumsal şiddet olaylarının birbiri üzerinden yankılanmasına neden olduğunu göstermeye yaradı.

Bu yankılanma birçok yönden moderniteyle taban tabana zıt. Ya da Paul Virilio'ya kulak verirsek, modernitenin enkazından arta kalan tek meşru epistemolojinin kaza olduğu söylenebilir.[37] Morris'in düşünceleri ışığında söylediğim gibi, kazaen karşılaşmalar, sürekli uç verme riski taşıdıklarından, geçmiş, bugün ve gelecek arasındaki ilişkiyi sadece çizgisel bir ardışıklık olarak kurgulayan ilerleme anlayışının sorgulanmasına yol açıyorlar. Benzer karşılaşmalar Marc Nichanian'ın çalışmaları doğrultusunda değerlendirildiklerindeyse, olayların gerçekliğinin arşivdeki mevcudiyetlerine indirgenmesini sorunsallaştırıyorlar; bunun yerine, benim "çevre olarak tanıklık" adını verdiğim, şiddet tarihine ilişkin başka bir tür tanıklık, yeryüzünün eylemselliği ve insanların dili üzerinden açığa çıkıyor. Ve nihayet, insanlar kadar coğrafi şekiller ve

Sivas Emlek yöresindeki derelerden bir diğeri.

Fotoğraf: Eray Çaylı.

İnsanlar kadar coğrafi şekiller ve jeolojik güçlerin de başrolde olduğu karşılaşmalar, Bruno Latour'un fikirleri üzerinden ele alındıklarında, şiddet tarihine ilişkin bilgi üretiminin modernitenin müesseselerinin mensuplarına mahsus bir süreç olarak görülmesinin önünü alıyor.

jeolojik güçlerin de başrolde olduğu bu karşılaşmalar, Bruno Latour'un fikirleri üzerinden ele alındıklarında, şiddet tarihine ilişkin bilgi üretiminin modernitenin müesseselerinin mensuplarına mahsus bir süreç olarak görülmesinin önünü alıyor ve benim, Nichanian ve Latour'dan ilham alarak, "jeohikâyesel hakikat" olarak nitelediğim melhumdan bahsetmeyi mümkün kılıyorlar.

Ancak, belirtmek gerekir ki, kazaen karşılaşmalar her ne kadar şiddet tarihlerine ilişkin yeni hakikatlerin inşasına imkân tanıyabilecekse de, bu tarihlere dair adalet arayışı söz konusu olduğunda belirli kısıtları da haiz. Örneğin, bahsi geçen türden karşılaşmaların şiddet tarihlerine ilişkin bilgi üretimine ön ayak olacak bir mecra olarak belirmesi, yukarıda da belirtildiği gibi, bağlamdan bağımsız değil ve öncelikli olarak fail ve kurban/sağ kalan arasındaki ayrımın bulanıklaştığı bağlamlarda mümkün. Dahası, bu kazalar insani ve gayri insani güçlerin iç içe geçmesiyle gerçekleştiğinden, şiddet tarihlerine dair suç ve sorumluluğun tam olarak nerede aranması gerektiği sorusunu örtbas etme riski taşıyabilirler. Bu iki kısıt nedeniyle "jeohikâyesel hakikat" ve "çevre olarak tanıklık" olarak kavramsallaştırdığım mekanizmaların, ulusal ve uluslararası adaletin platformları nezdinde tanınma ve tazminat gibi hedeflere erişmek yolunda pek faydalı olmayacağı söylenebilir. Ancak, büyük oranda modernitenin çizdiği çerçevede şekillenegelen benzer platformların yeni mezalimleri engellemekte ve toplumsal adaleti tesis etmekte bugüne kadar tek başlarına oldukça yetersiz kaldıklarını söylemek, sanıyorum haksızlık etmek olmayacaktır. Yukarıda önerdiğim kavramsal kategoriler, bu hedefleri, benzer platformları hükümsüz kılarak değil, onlarla birlikte iş görmek suretiyle gerçekleştirmeye ve böylece modernitenin enkazından yeni bir tür ilerlemeciliği inşa etmeye yardımcı olabilir.

ERAY ÇAYLI
UNIVERSITY COLLEGE LONDON
VE UNIVERSITY OF HERTFORDSHIRE

DİPNOTLAR

* Bu yazı, *Études arméniennes contemporaines* dergisinde Şubat 2016'da "'Accidental' Encounters with the Ottoman Armenians in Contemporary Turkey" başlığıyla yayımlanan makalemin gözden geçirilmiş hâlidir. Yazıya konu olan araştırmanın bir kısmı 2013 yılında aldığım SALT Araştırma Bursu tarafından desteklenmiştir.

1 Ali Eyüboğlu, "Reuters Ayıp Etti", *Milliyet*, 26 Ekim 2011, http://cadde.milliyet.com.tr/2015/07/26/YazarDetay/1455181i/reuters-ayip-etti.

2 David Cutler, "Factbox-Turkey's Van Province", *Reuters*, 23 Ekim 2011, http://uk.reuters.com/article/2011/10/23/uk-turkey-quake-factbox-idUKTRE79M28Y20111023.

3 Ali Eyüboğlu, agm.

4 Hrant Kasparyan, "Ermeni trajedisi depremle çıktı", *Taraf*, 29 Ağustos 2013, http://arsiv.taraf.com.tr/haber-ermeni-trajedisi-depremle-cikti-133029. "Müslümanlaştırılmış Ermeniler" meselesiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Fethiye Çetin, *Anneannem* (İstanbul: Metis, 2004); Fethiye Çetin ve Ayşe Gül Altınay, *Torunlar* (İstanbul: Metis, 2009); Taner Akçam, *Ermenilerin Zorla Müslümanlaştırılması: Sessizlik, İnkâr ve Asimilasyon* (İstanbul: İletişim, 2014); Altuğ Yılmaz (der.), *Müslümanlaş(tırıl)mış Ermeniler* (İstanbul: Hrant Dink Vakfı, 2015); Armen T. Marsoobian, *Fragments of a Lost Homeland: Remembering Armenia* (Londra ve New York, NY: I.B. Tauris, 2015).

5 Çetin, *age*, s. 71.

6 Faruk Onaran, "tlqskmiptl:", *Network* 54, 27 Mayıs 2015, http://tinyurl.com/tlqskmiptl.

7 Rosalind C. Morris, "Giving Up Ghosts: Notes on Trauma and the Possibility of the Political from Southeast Asia", *Positions* 16/1 (2008): 229-258, s. 237.

8 Marc Nichanian, *The Historiographic Perversion*, çev. Gil Anidjar (New York: Columbia University Press, 2008), s. 3.

9 Bruno Latour, "Agency at the Time of the Anthropocene", *New Literary History* 45 (2014): 1-18. Her ne kadar "hikâye" ve "tarih" kavramları aralarında Fransızca ve Ermenicenin de olduğu birçok başka dilde aynı kelimeyle ifade ediliyor olsa da, Latour'un "geostory" terimini ilk olarak İngilizce yazdığı bir metinde geliştirmiş olması ve terimin Fernand Braudel'in 1940'ların sonunda geliştirdiği *geohistoire* kavramıyla bağlantısız olduğu kadar bu kavramdan *mana* olarak da epeyce farklı oluşunu hesaba katarak, kavramı Türkçeye "jeotarih"ten ziyade "jeohikâye" olarak çevirmeyi tercih ettim.

10 R.C. Morris, *age*, s. 230.

11 *Age*, s. 231.

12 *Age*, s. 236.

13 Morris'in kaza kavramını ele aldığı diğer bir kaynak için bkz. Rosalind C. Morris, "Accidental Histories, Post-Historical Practice? Re-reading Body of Power, Spirit of Resistance in the Actuarial Age", *Anthropological Quarterly* 83/3 (2010): 581-624.

14 Felat Bozarslan, "Diyarbakır'da bulunan kemikler en az 100 yıllık çıktı", *Vatan*, 28 Şubat 2012, http://www.gazetevatan.com/diyarbakir-da-bulunan-kemikler-en-az-100-yillik-cikti-433693-gundem/

15 Söz konusu araştırmaya dayanan bir yayın için bkz. Eray Çaylı, "Diyarbakır's 'Witness-sites' and Discourses on 'the Kurdish Question' in Turkey", *The Kurdish Issue in Turkey: a Spatial Perspective*, der. Zeynep Gambetti ve Joost Jongerden (Londra: Routledge, 2015), s. 63-92. Bahsi geçen Kürtçe tabirin çevirisiyle ilgili yardım aldığım Adnan Fırat'a teşekkür ederim.

16 Söz konusu araştırmaya dayanan bir yayın için bkz. Eray Çaylı, "Architectural Memorialization at Turkey's 'Witness Sites': the Case of the Madımak Hotel", *Contemporary Turkey at a Glance: Interdisciplinary Perspectives on Local and Translocal Dynamics*, der. Ayhan Kaya, Fuat Keyman, Onursal Beşgül ve Kristina Kamp (Berlin ve Heidelberg: Springer, 2014), s. 13-24.

17 Adnan Çelik ve Namık Kemal Dinç, *Yüz Yıllık Ahf Toplumsal Hafızanın İzinde 1915 Diyarbekir* (İstanbul: İsmail Beşikçi Vakfı, 2015). Kitaba adını da veren "yüz yıllık ahf" kavramı, bölge halkı arasında oldukça yaygın olan, "Ermenilerin ahının etkisinin yüz yıl geçmeden ortadan kalkmayacağı" inanışına dayanıyor (*Age*, s. 16 ve 179-180). Söz konusu inanış, bu boyutuyla, İçkale'deki kemiklerin Adli Tıp tarafından "en az yüz yıllık" olarak tahlil etmiş olmasıyla tekinsiz bir paralellik içeriyor.

18 Nitekim, olumsuz olayların sebebinin "Ermenilerin ahı"na atfedilmesi bölgede yeni değil uzun süredir görülen ve tarihi soykırımın hemen ertesine kadar uzanan bir olgu. Bkz. Yves Ternon, *Mardin 1915: anatomie pathologique d'une destruction* (Paris: Geuthner, 2007), s. 341-346.

19 A. Çelik ve N.K. Dinç, *age*.

20 *Age*, s. 190.

21 *Age*, s. 180-181.

22 *Age*, s. 201.

23 *Age*, s. 205-206.

24 Nichanian'ın bu yazıda odaklandığım 2008 tarihli *The Historiographic Perversion* kitabının yanı sıra konuyla ilgili kaleme aldığı diğer metinler için bkz. Marc Nichanian, *Writers of Disaster* (Londra: Gomidas Enstitüsü, 2002); Marc Nichanian, "Catastrophic Mourning", *Loss: the Politics of Mourning*, der. David L. Eng ve David Kazanjian (Berkeley ve Los Angeles, CA: University of California Press, 2003), s. 99-124; Marc Nichanian, *Mourning Philology: Art and Religion at the Margins of the Ottoman Empire*, çev. G.M. Goshgarian ve Jeff Fort (New York: Fordham University Press, 2014).

25 M. Nichanian, *age*.

26 *Age*, s. 11.

27 *Age*, s. 3-4.

28 *Age*, s. 94.

29 Age.

30 Latour'un bu anlamdaki en önemli eseri için bkz. *We Have Never Been Modern*, çev. Catherine Porter (Londra ve Cambridge, MA: Harvard University Press, 1991).

31 Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, çev. Catherine Porter (Londra ve Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004).

32 *Age*, s. 91-127

33 *Age*, s. 190-192.

34 Latour, "Agency at the Timeof the Anthropocene".

35 Agm, s. 16.

36 Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*.

37 Paul Virilio, *The Original Accident* (Cambridge: Polity Press, 2007).

TÜYAP
www.tuyap.com.tr

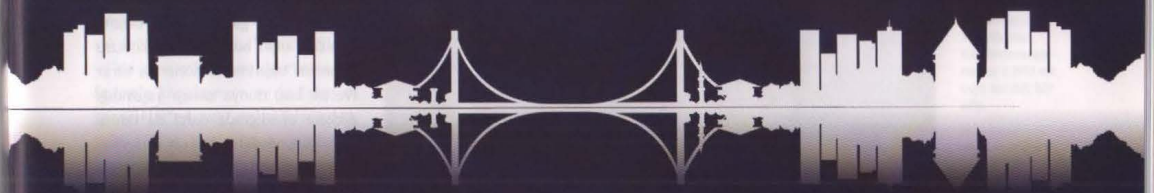
İş Birliği İle

İSTANBUL
COMVEX
www.comvexistanbul.com

5. TİCARİ ARAÇLAR, OTOBÜS VE TEDARİK SANAYİ FUARI

21-24 MAYIS 2016

BÜYÜKÇEKMECE, İSTANBUL / TURKEY

TÜYAP İSTANBUL

TÜYAP FUAR VE KONGRE MERKEZİ
Büyükçekmece, İstanbul / Türkiye

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TOBB (TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ) DENETİMİNDE DÜZENLENMEKTEDİR.

ÜCRETSİZ GİRİŞ DAVETİYESİ

Bu davetiye size COMVEX İSTANBUL, 5. Ticari Araçlar, Otobüs ve Tedarik Sanayi Fuarı'na ücretsiz giriş hakkı vermektedir. Fuar girişlerinde davetiyeniz ve kartvizit bilgilerinizi ibraz ederek yaka kartınızı alabilirsiniz.

SEKSEN YIL SONRA İSPANYA İÇ SAVAŞI

FERİT BURAK AYDAR

Tarihçiler İspanya'da olup bitenleri, genellikle, askeri kuvvetlerle "cumhuriyetçiler" arasında gerçekleşen bir muharebe olarak göstermeye çalışmıştır. Burjuva partilerinin hiçbirinin güce sahip olmadığı, diğer yandan güçlü işçi partilerinin, örgütlü ve devrimci bir işçi hareketinin varlığından bahsettikleri ve bu örgütleri, haklı olarak, kendi ilkelerini çiğnemekle suçladıkları düşünüldüğünde, bu daha da büyük bir tutarsızlıktır. Oysa İspanya'da 1936-37'de, ne eksik ne fazla, bir işçi devrimi oldu. Bu devrim, Sovyet Devrimi'yle aynı nitelikteydi; fakat işçi sınıfına önderlik ettiği iddiasında olan örgütlerin birleşik ihanetiyle yarıda kaldı ve İç Savaş'ta belirleyici etmen de bu oldu.

1936 yılında Fransa'da halkı "faşizmin masum kurbanlarına" yardım etmeye çağıran bir afiş.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu

Yalnızca işçi hareketi tarihinde değil, tüm dünya tarihinde iki "dünya" savaşı arasındaki yirmi yıllık dönem kadar hızlı ve sarsıcı yaşanmış, sanatçılardan bilim insanlarına kadar herkesi "aşırılıklar çağı"nın çemberine çekmiş başka bir zaman aralığı daha bulmak güçtür. Başlı başına cüretkâr olan bu iddia, söz konusu dönemin başında ve sonunda birer (ve ilk kez) dünya savaşı yaşandığı dikkate alındığında daha da tahrik edici görünecektir. Ne var ki fevkalade yıkıcı etkiler doğurmuş olmakla birlikte, bu savaşlar, 19. yüzyılın askeri dehası Clausewitz'in tabiriyle, "siyasetin başka araçlarla devamı" olması bakımından tarihsel gelişimde ancak tali role sahiptir, üstelik bugün farkında olmadan bilincimizde bir kavram olarak sıradanlaştırdığımız "dünya savaşı"nın, ortaya çıktığı dönemde akıl almaz bir etki yaratmış olmasına rağmen.

Bu kesif dönem İspanya İç Savaşı ile kapandı. İspanya yaklaşık üç yıl boyunca kanlı bir iç savaşa tanık oldu. Ülkenin kendi güçlerinin ötesinde, paralı askerlerden Uluslararası Tugaylar'a kadar tüm dünyadan

gelen müdahaleyle tarihin ilk uluslararası iç savaşına dönüşen; sözgelimi Nazilerin[1] ve diktatör Metaksas'ın Yunanistan'ının[2] Cumhuriyetçilere silah sevkiyatında cisimleştiği üzere, çokkatmanlı bir keşmekeşle yaşadığımız dönemin iç savaşlarının habercisi olan İspanya İç Savaşı, William Faulkner'ın "Geçmiş hiçbir zaman ölmez, hatta geçmiş bile olmaz" sözünü anımsatırcasına, bugüne çalıyor; özellikle de iç savaşların, dinci akımların ve milliyetçiliklerin orta yerinde bir coğrafya olan Türkiye açısından.

Ne var ki İspanya İç Savaşı'nı değerlendirirken yapılacak en büyük yanlış, uluslararası niteliğine bakarak çatışmayı dış mihraklardan kaynaklı bir mesele olarak görmektir. İspanya İç Savaşı gayet ulusal, ülkenin iç dinamikleriyle alakalı bir hadiseydi, elbette iki dünya savaşı arası dönemde bir Avrupa ülkesi ne kadar ulusal kalabilirse.

İmparatorluk mazisini mumla arayan bir devlet olarak İspanya, Avrupalı rakiplerine yetişememenin acısını, içeride emekçileri ve ulusal toplulukları daha da kıvrandırarak çıkarıyordu ve bu bakımdan kendi amellerinin kurbanıydı. Diğer yandan, bu sorunların tezahür etme biçimi hiç de ulusal değildi: Avrupa bu "en uzun yirmi yıl"da devrimler, karşıdevrimler ve faşizmle karşılaşmıştı ve İç Savaş'ın parametreleri sınıf mücadelesinden geldi. Fakat tekrarlamak gerekirse, İspanya dış mihrakların dürtmesini gerektirmeyecek kadar çok soruna boğulmuştu ve bugün çelişkili gibi görünse de, savaşın kibritini çakan da faşistler (Almanya-İtalya) veya devrimciler (SSCB-Komintern) değildi.

İspanya "yirmi yıl krizi"ne sonunda değil, en başında dâhil olmuştu. I. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmış, sanayi ve ticaretini engelsiz sürdürmesi sayesinde ekonomik bir yükseliş yaşamıştı. Fakat hem zenginliğin topluma yansıması fevkalade eşitsiz olmuş hem de burjuvazi gelen kârları sanayileşme hamlesi için kullanmak yerine çarçur etmişti.

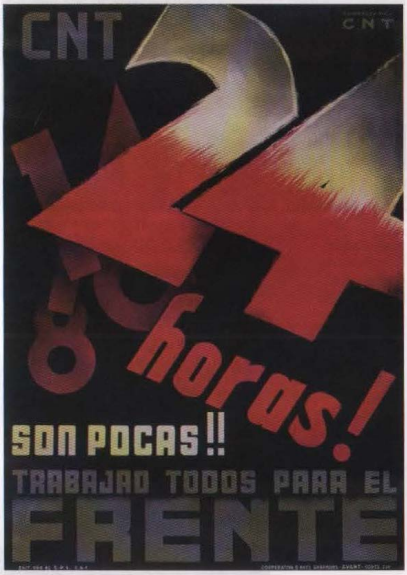
İşçilerin yüksek enflasyonla boğuştuğu I. Dünya Savaşı döneminde başarılı grevler ve kitlesel sendikalaşma sonucunda ücret artışları görülmüştü. Mücadelelerin tepe noktası 1917'deki genel grev oldu. Grevler, ayaklanmalar, mahsullerin yakılması, toprak işgalleri ve terör eylemleriyle geçen üç yılın ardından İspanya burjuvazisi bir daha belini doğrultamadı. Bilahare, Fas Savaşı'nda alınan yaralar ve 10 bin askerin ölümü de şok etkisi yaratmıştı. Hükümetlerin biri geliyor, biri gidiyordu: 1918-23 arasında üç genel seçim, on beş hükümet değişikliği yaşandı.

1917 yılı, Bolşevik Devrimi'nin sadece Rusya'yı değil, tüm dünyayı titrettiği bir yıl oldu. Avrupa'daki hükümetler devrim korkusunu derinden hissediyordu. İspanya'da da yükselen mücadele şimdi ülke sathına yayılmıştı: Örneğin 1918-20 arasında Endülüs başta olmak üzere İspanya kırsalının geniş bir kesimindeki militan mücadeleler tarihe *El trienio bolchevique* ("Üç Bolşevik Yıl") olarak geçmiştir.[3] Hak arayışlarına egemenlerin tepkisi ise şiddetin dozajını artırmak oldu. Devlet sadece "derin" güçleriyle değil, resmi temsilcisiyle de amacını açıkça ortaya koyuyordu: Kasım 1920'de Barcelona'nın sivil valisi olarak atanan, gaddarlığıyla tanınan Severiano Martinez Anido'ydu. Anido'nun, göreve atandığında ilk açıklaması "Ben Küba ve Filipinler'de bulundum. Afrika'da olmam gerekirken, hükümet beni Barcelona'ya atadı ve ben de muharebe alanındaymış gibi çalışacağım" olmuştu. General Martinez Anido'nun doğrudan desteğiyle askeri kışlalarda eğitilen paramiliter güçler katliamlar gerçekleştiriyordu.

DARBEYE DOĞRU KOŞAR ADIM

Süreç 1923 yılında Primo de Rivera'nın darbesiyle sona erdi; darbe kapitalistlerin, Katolik Kilisesi'nin ve Mussolini'sini nihayet bulduğunu düşünen kral XIII. Alfonso'nun desteğini almıştı. Böylece son yüzyıl içinde onlarca darbe ve muhtıranın ardından İspanya'da ordu ilk kez bir kurum olarak iktidara gelmişti.[4]

Primo de Rivera'nın Bonapartist diktatörlüğü döneminde (1923-30) ülkeye yollar ve raylar döşendi, barajlar yapıldı. Demir-çelik üretimi ikiye katlandı. Kırda elektrikleşme hamlesi başlatıldı. 1870'te ülke ekonomisinin tek modern sektörü tekstilken, 1923'e gelindiğinde İspanya'da ağır sanayinin başlangıç safhalarından,

Ulusal İşçi Sendikaları Konfederasyonu'na (CNT) ait 1937 tarihli bir afiş.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu

hafif sanayi alanında da kayda değer bir yayılmadan bahsetmek mümkündü. Primo bu temel üzerinde yükseliyordu.

Fakat İspanyol Bonaparte hem ülkeyi muazzam bir borç batağına soktu hem de işçi sınıfıyla ilişkilerinde ortak komiteler gibi kendi yöntemleri olduğundan, mutlak iktidarı isteyen burjuvaziyle ters düştü. Birkaç yıl süren mayalanma önce 28 Ocak 1930'da Primo'nun, bir yıl sonra da kralın ipini çekti ve İspanya Nisan 1931'de ikinci kez cumhuriyetle tanıştı.

İkinci Cumhuriyet'e sosyalistler (PSOE) ve cumhuriyetçilerin koalisyon hükümetiyle başlandı. Sosyalistlere göre, reformlarla İspanyol kapitalizmi daha iyi seviyeye getirilecek ve günü geldiğinde bu temel üzerinde sosyalist devrime başlanacaktı. Fakat sosyalistlerin ılımlı re-

1936 yılında Barcelona'da düzenlenen bir gösteride, devrimci *Solidaridad Obrera* (İşçi Dayanışması) gazetesinin parkartı taşınıyor.

https://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_Civil_War

form talepleri bile duvara çarpınca şablon alt üst oldu. Ülke beş yıl içinde darbe girişimlerinden devrimci ayaklanmalara, sağcıların yolsuzluklarından kilise kundaklamalara kadar engebeli bir yol tepti. Nihayet 1936'ya gelindiğinde, siyasi yelpazenin sağındakiler ile solundakiler cumhuriyet döneminin üçüncü genel seçimlerine iki ayrı cephe oluşturarak girme kararı aldı: Sağcılar, liderleri Gil Robles'in verdiği adla "ulusal karşıdevrim cephesi"yle; sol da Komintern'den mülhem "Halk Cephesi"yle (Sağda ayrı duran faşist azınlık Falange'yi, solda da dışarıdan destek veren anarşistleri ayrıca belirtmek gerek).

Yürürlükteki seçim sistemine göre, blok halinde daha fazla oy alan liste, oy oranının çok üzerinde vekil çıkarabiliyordu ve bu da partiler arası ittifakları teşvik ediyordu. Sağ açısından bunun çok bir sakıncası yoktu, aksine hepsi de otoriter-korporatist bir Katolik rejim isteyen gruplara ortak düşmana karşı küçük görüş ayrılıklarını unutmaları için zorunlu bir uyarı gibiydi. Fakat aralarındaki ihtilaflar birbirlerine karşı silah kullanmaya kadar varmış olan solun birleşmiş olması tuhaftı, zira kızılından üç renklisine kadar tüm solu "akbaba" diye gören anarşistler,[5] anarşistleri terörist marjinaller olarak gören sosyalistler, her ikisini de temizleyerek iş görmek isteyen Stalinistler ve halk desteği çok az olmasına karşın hepsinin didişmesinden hiçbiri olmaması sayesinde nemalanıp direksiyona geçebilen burjuva cumhuriyetçiler nasıl ortaklaşacaktı?

1934'teki Asturias Komünü'nün hunharca bastırılmasının ardından 30 bin tutsağın salıverilmesi talebiyle seçimlere giren sol, seçimi ufak farkla kazandı. İşçiler resmi sonuçları beklemeden Asturias mahkûmlarını hapisten çıkardılar. Ülkenin kaderi sokakta belirlenecekti.

Burjuvazi Şubat seçimlerinden itibaren devrimin başladığını görmüş, darbe planlarına girişmişti. Nitekim darbe hazırlıklarını sağır sultan bile duymuş,[6] ama Halk Cephesi "duymamıştı": Devrimci solun saikleri çok çeşitli olmakla beraber, esasen devrim için bir programa sahip olmamaları ve zafer sarhoşluğunun verdiği özgüvende buluşuyorlardı. Hepsi de devrimin silah zoruyla gerçekleşeceğini açıkça beyan ediyordu, ama buna dair silahlı ya da siyasi bir hazırlık içine girmiyorlardı. Devrimci örgütler yaza doğru kendi "milis"lerini oluşturmaya başlamıştı, ama Gonzâlez Calle ja'nın dikkat çektiği gibi,[7] bunlar daha ziyade başlangıç aşamasındaki silahlı gruplardı. Burjuva cumhuriyetçi partilerin ve daha somutta cumhurbaşkanı Azaña'nın darbeyi "duymamasının"

Harabeye dönmüş bir evin önünde çocuklar, 1937.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

Artık kurulacak hükümetin yapması gereken en önemli şey, yasadışı görüneni yasallaştırmaktı: İşçilere silah dağıtma görevini kabul eden José Giral yeni başbakan oldu. Fakat gerçek güç hükümette değil, sokaktaydı: Ayaklanan işçiler ülkenin (elde kalan bölgesinin) gerçek hâkimiydi.

sınıfsal saikleriyse özellikle sivriliyordu: Darbecilerden çok solundakilerden korktuğu için sağdan gelen tehlikeye aldırış etmedi, hatta Bolloten[8] ve Payne[9] gibi birçok tarihçiye göre bunu bir destek olarak gördü.

Generallerin ayaklanması 17 Temmuz'da sömürge Fas'ta başladı. Ayaklanmanın İspanyol ordusunun bu zamana kadar sık sık burjuva hiziplerden birini diğerine karşı desteklediği *pronunciamento* hareketleriyle ortak bir yönünün olmadığı açıktı. Generallerin şahsında egemen sınıf burjuvazi başkaldırmıştı ve silahlı adamlarını her şeyden önce işçi sınıfının ekonomik ve siyasal örgütlerine yöneltmişti.

Halk Cephesi'nin başındaki Casares Quirogo'nun faşizm çağrısına yanıtı müzakere arayışı oldu. Oysa garnizonlar eşgüdümsüz hareket etmişti. Bazıları 18 Temmuz günü sabah, bazıları aynı gün öğlen, bazıları ise ertesi gün, hatta 20 Temmuz'da isyan etmişti.[10] Meşru hükümetin ilk birkaç günü uzlaşma arayarak geçirmesi bu açıdan da ölümcül oldu. Hem merkezi hükümet hem de büyük kentlerdeki yerel yöneticiler silah isteyen işçi sınıfını geri çevirip, itidal çağrısı yaptı. Fakat ok yaydan çıkmıştı. O gece iki büyük sendika, CNT (Ulusal Emek Konfederasyonu) ve UGT (Genel İşçi Sendikası) genel grev emri verdi. Ertesi sabah Quiroga istifasını sundu. Yerine gelen Martinez Barrio'nun kurduğu kabine daha da sağ bir bileşime sahipti. İşçiler sokaklara dökülüp silah talep edince Barrio hükümeti de ertesi günü göremedi. Artık kurulacak hükümetin yapması gereken en önemli şey, yasadışı görüneni yasallaştırmaktı: İşçilere silah dağıtma görevini kabul eden José Giral yeni başbakan oldu. Fakat gerçek güç hükümette değil, sokaktaydı: Ayaklanan işçiler ülkenin (elde kalan bölgesinin) gerçek hâkimiydi.

Darbe hükümeti devirip yönetimi devralmayı başaramamış, fakat yaklaşık üçte birini koparmıştı: Ağır sanayi ve ticari-mali merkez (Madrid, Barcelona, Valencia, Bilbao vb.) Halk Cephesi güçlerinde kalırken, esasen tarım ağırlıklı bölgeler (Kastilya, Galiçya, Endülüs'ün çoğu) faşistlerin eline geçmişti. Böylece ülkenin kaderi bir iç savaşa kalmıştı.

Faşistlerin başını çekecek isim olarak herkes Kuzey Bölgesi'nden sorumlu General Mola'yı aday görüyordu; fakat Mola velinimetleri Hitler ve Mussolini'den yüz bulamadığı gibi bir yıla kalmadan şüpheli bir uçak kazasında ölecekti. Aslında bu "kazalar" faşist şefin belirlenmesinde bir hayli etkili oldu: Madrid sorumlusu Joaquín Fanjul ile Barcelona sorumlusu Manuel Goded darbe püskürtülünce infaz edilmişti; Falange'nin başındaki José Antonio başkentte hapisteydi; faşist-kralcı hiziplerse

18 Temmuz 1937 günü Fransa'da düzenlenen "Cumhuriyetçi İspanya ile Uluslararası Dayanışma" eylemine çağrı afişi.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

Franco hem faşist hareketin önderliğine hem de devrimci güçlerin elindeki bölgenin içlerine doğru ilerlerken, İspanya'daki demir cevherleri ve maden yataklarıyla özellikle ilgilenen Hitler ve Mussolini'nin büyük yardımları dışında, cumhuriyetçi kanattaki yanlış politikalar da onun elini kolaylaştırıyordu. Oysa darbeciler devrimi engellemek isterken, "karşıdevrimin kamçısı" işlevini görmüş ve faşistlerin engellemek istediğinden daha radikal bir rejimin kurulmasına yol açmıştı.

(Alfonsocular ve Karlosçular) karizmatik bir liderden yoksundu. Böylece Franco'nun önü iyice açılmıştı. Franco 1937'de aralarındaki çatışmadan istifade ederek, bu üç faşist örgütü kısaca "FET y de las JONS" diye bilinen bir partide birleştirecek ve "daha sağlıklı bir oylama sistemi", "emeğin korunması" gibi demagojilerle dolu programını ilan ederek başa geçecekti.

Franco kendisine *Caudillo* lakabını takmıştı ki bu, tıpkı *Duce* ve *Führer* gibi lider anlamına geliyordu. Yavaş ama emin adımlarla hem faşist hareketin önderliğine hem de devrimci güçlerin elindeki bölgenin içlerine doğru ilerliyordu. İspanya'daki demir cevherleri ve maden yataklarıyla özellikle ilgilenen Hitler ve Mussolini'nin büyük yardımları dışında, cumhuriyetçi kanattaki yanlış politikalar da onun elini kolaylaştırıyordu. Oysa darbeciler devrimi engellemek isterken, Marx'ın meşhur mecazını kullanmak gerekirse, "karşıdevrimin kamçısı" işlevini görmüş ve faşistlerin engellemek istediğinden daha radikal bir rejimin kurulmasına yol açmıştı.

Tarihçiler İspanya'da olup bitenleri, genellikle, askeri kuvvetlerle "cumhuriyetçiler" arasında gerçekleşen bir muharebe olarak göstermeye çalışmış veya olayların bu yönünü öne çıkarmıştır. Burjuva partilerinin hiçbirinin güce sahip olmadığı, diğer yandan güçlü işçi partilerinin, örgütlü ve devrimci bir işçi hareketinin varlığından bahsettikleri ve bu örgütleri, haklı olarak, kendi ilkelerini çiğnemekle suçladıkları düşünüldüğünde, bu daha da büyük bir tutarsızlıktır.

Oysa İspanya'da 1936-37'de, ne eksik ne fazla, bir işçi devrimi oldu. Bu devrim, her devrimin kendine özgü farklılıkları olacağını unutmadan söylersek, Sovyet Devrimi'yle aynı nitelikteydi; fakat işçi sınıfına önderlik ettiği iddiasında olan örgütlerin birleşik ihanetiyle yarıda kaldı ve İç Savaş'ta belirleyici etmen de bu oldu. İspanya'daki devrimi irdelemeden olaylara yaklaşmak imkânsızdır, zira salt askeri yönüne de odaklansak, ortada çok somut bir gerçeklik vardır: İspanya İç Savaşı cephede değil, cephe gerisinde kaybedilmiştir. Bu yüzden devrimci gelişmeleri izah edemeden İç Savaş'ı anlamak imkânsızdır.

Tarihçiler arasında, işçilere ilk gün silah dağıtılsaydı ayaklanmanın çarçabuk bastırılabileceği konusunda bir fikir birliği vardır. Keza savaşın bundan sonraki aşamalarında da belirleyici husus işçilerin silahlanmasıydı. İşçiler inisiyatif alıp vakit kaybetmeden silaha sarıldıklarında faşistleri rahatça püskürttüler. Ama hükümet ayaklanmacıların başındaki generalleri tutuklamayı reddedip işçilere sükûnet çağrısı yaparken, işçi sınıfı örgütleri de eve dönme çağrısıyla yanıt verdiğinde Sevilla, Zaragoza ve Oviedo gibi kaleler kaybedildi.

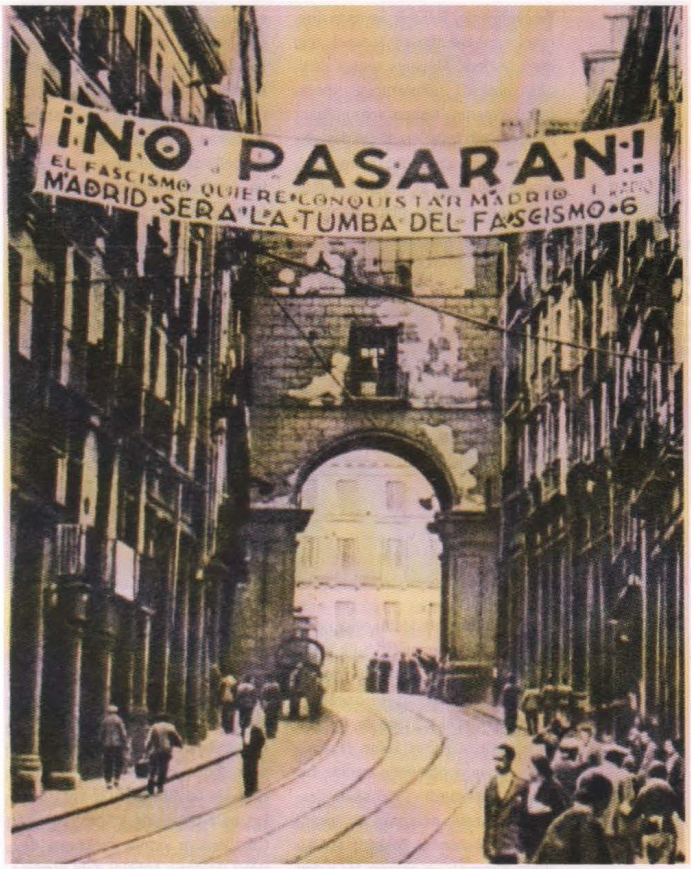
Öte yandan ilk örneğe denk düşen bölgeler de vardı. Bunların başını militanlığıyla Barcelona şehri ve genel olarak Katalunya çekiyordu. İşçi sınıfı ve anarşistler birkaç güne kalmadan Barcelona'nın mutlak hâkimi haline gelmişti. Kentte ne ordudan ne de burjuvalardan eser kalmıştı.

19 Temmuz 1936 Barcelona, ölü atlardan kurulmuş barikat.

Bibliothèque nationale de France koleksiyonu.

Barcelona'da alışılmış dilenciler ortadan kaybolmuş, bunların bakımı sendikaların yardım sistemlerince üstlenilmişti. Egemen sınıfların ayrıcalıklı mekânlarına el koyulmuş, bu mekânlar halkın kullanımına açılmıştı. Madrid'deyse uzlaşmacı yapıların etkisi daha fazla hissediliyordu. Aslında iktidar UGT'nin elindeydi. Barcelona'nın aksine çoğu lüks mekân el değiştirmemişti. Kamulaştırmalar ve komiteler sayıca daha azdı, bankalara el konmamıştı. Kolektif lokantalar, 7 saatlik işgünü ve önemli ücret artışları, kiraların %50 düşürülmesi, sigorta düzenlemeleri gibi önemli reformlar işçileri bir nebze de olsa yatıştırmıştı. Fakat en önemlisi, emekçiler hem özsavunma için hem de günlük hayatı çekip çevirmek için sayısız komite kurmuştu.

Kuşatma günlerinde Madrid: ¡No Pasarán! (Faşizme Geçit Yok)

https://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_Civil_War

DEVRİM VE SAVAŞ

Ortada yarım bir devrim vardı. Programlı bir ilerleyişten ziyade yerel çıkışlar ve tabanın oldubittiye getirdiği örnekler daha fazlaydı. Barcelona'nın mutlak hâkimi olan anarşistler (CNT-FAI) iktidarı burjuvazinin sol kanadı olan Esquerra'ya (ERC) altın tepside bırakırken, sosyalistler ise İspanya'da henüz sosyalist devrim için erken olduğu görüşüyle eski rejimle uzlaşma arayışındaydı. Dolayısıyla kolektifleştirme ve devletleştirmelere rağmen piyasa ekonomisi ortadan kalkmamıştı. Ekonomideki dağınıklığın bir sonucu da seyyar satıcıların birdenbire sokakları doldurmasıydı. Birçok dükkân da kendi seyyar satıcılarını örgütlemişti.[11] Kısacası, orduya karşı elde edilen zafer ayrı, devrimin zaferi ayrıydı; 17 Temmuz sonrasında bu ikisi ayırt edilemedi.

İspanya Devrimi tek bir ülkeyle sınırlı kalmadı ve tüm Avrupa'ya yayıldı; uzunluğu ve niteliği dikkate alındığında belki de Avrupa anakarasındaki ilk işçi devrimiydi. Bir tarihsel dönemin kapanışı olmasına rağmen, gerek burjuvazi gerek işçi sınıfı cephesinden bir merkez haline geldi, tüm dikkatler buraya yoğunlaştı. Hal böyle olunca, dünya işçi hareketine o dönem egemen olan Komintern'in kısa sürede baş aktör haline gelmesi kimseyi şaşırtmamalı.

İspanya Komünist Partisi (PCE) Komintern'in en güçsüz seksiyonlarından biriydi, ama İç Savaş başladığında Stalin gücünün tepe noktasındaydı. Stalin halktan habersiz hazırlanan "dünya tarihinin en demokratik anayasası"yla sosyalizmi ilan ederken, tarihin en düzmece mahkemeleriyle (Moskova Mahkemeleri) de muhalifler tasfiye ediliyordu. Stalin'in tek bir hedefi vardı, o da Hitler'in SSCB'ye saldırısını engellemekti; bu yüzden, İngiltere ve Fransa'yla yakınlaşma derdindeydi.

Bu amaçla ve elbette başka etkenlerin de birleşmesiyle,[12] 1935 yazında toplanan Komintern Yedinci Kongresi'nde "Halk Cephesi" resmen kabul edildi. Buna göre, önceleri işçi hareketi içindeki diğer akımlarla geçici ittifaklar bile "sosyal-faşist" oldukları için kabul edilmezken, bundan böyle, burjuva partileriyle (cumhuriyetçiler, Radikaller) hükümet kurmak bile makbuldü. Artık hedef sosyalist devrim değildi. Daha 7 Ağustos'ta PCE'nin resmi yayın organında, "İşçilerin planları arasında ya da akıllarında bir proleter devrimi yapmak yoktur" diye yazıyordu. Bu yüzden İşçi Cephesi gitmiş, Halk Cephesi gelmişti. İsim ve içerik değişikliği bununla sınırlı kalmamış, bu deneyin İspanya'yla birlikte en geniş çaplı uygulandığı ülkelerden Fransa'da Komünist Parti'nin çağrı metninde "dönüşüm 'burjuvazi' sözcüğünün kullanılmaması ve yerine 'orta sınıflar' teriminin kullanılmasıyla kolaylaştırılmış"tı.[13]

Bu çerçevede, Stalin İç Savaş'ta devrimci cepheye destek sunmak için epey bekledi. Almanya savaşa dâhil olmayacaksa, uluslararası maraza çıkarmanın lüzumu yoktu. Fakat Almanya'nın faşistlere kesin desteğinin anlaşılması bile nihai adımın atılmasını sağlamadı. 25 Temmuz 1936'da başbakan Giral'ın silah talebinde bulunduğu telgrafa Stalin cevap vermeye tenezzül etmemişti.[14] İlk askeri sevkiyat ancak Ekim'de, davaya açıktan destek beyanıysa ancak üç ay sonra gelecekti.[15] Yine de, faşizme karşı savaşta yalnız kalan İspanya halkı Rusya'yı gönlünde nadide bir köşeye yerleştirdi. SSCB silah desteği bir tarafa, muazzam bir insani yardımda bulundu. Başkent abluka altına alınmıştı ve esasen SSCB'den gelen silah ve asker yardımıyla muharebe canlanacaktı.

Uluslararası Tugaylar'daki Polonyalı gönüllüler.

https://en.wikipedia.org/wiki/Spanish_Civil_War

Eylül sonunda Barcelona'da anarşistlerin sendikası CNT ve muhalif komünistlerin partisi POUM Katalan hükümetine girdi. Bir haftaya kalmadan yerel komiteler anarşistlerin desteğiyle dağıtılmaya başladı. Bir ay sonra sıra Madrid'deydi. 4 Ekim'de anarşistler merkezi hükümete katılıp bakanlık koltuklarına oturdu. Anarşistlerin gazetesi *Solidaridad Obrera*'da "devletin işçi sınıfını ezen bir aygıt olmaktan çıktığı" yazıyordu. Devletin emekçilere karşıt olmayan bir niteliğe asla bürünemeyeceği ("İşçi devleti, işçi sınıfını ezmek için uydurulmuş başka bir araçtır!") iddiaları unutulmuştu, hem de devletin hangi sınıfın elinde olduğuna bakmadan. Burjuva devlet aygıtı içinde eriyen anarşistler ilkelerini bir bir çiğniyordu. Hükümet düzeyindeyse 4 Eylül'de Giral istifa etti ve kerameti kendinden menkul "İspanyol Lenin" Largo Caballero PCE'nin desteğiyle başbakan oldu. Karşıdevrim kitlelerin belki de en büyük desteği verdiği bu emektar sosyalistin yönetimi altında başlayacaktı.

"¡NO PASARÁN!"

Yıl sonunda, "Madrid faşizme mezar olacak!" ve "¡No pasarán!" sloganlarını miras bırakan kritik Madrid muharebesi faşistlerin püskürtülmesiyle sonuçlandı. Bu zafer antifaşist cephede büyük bir coşku yarattı. Fakat aynı dönemde Stalin, Başbakan Caballero'ya yazdığı mektupta devrimci iktidarın bahsini dahi etmiyor, küçük ve orta çaplı mülkiyet sahiplerinin korunmasını, bunlara ticaret özgürlüğü verilmesini söylüyor ve demokrat kamuoyunu incitmeyecek benzer telkinlerde bulunuyordu.[16] Devrim ilerlemeyince karşıdevrim hızını artırdı. 12 Aralık 1936'da POUM, Stalinistlerin bastırması, anarşistlerin göz yummasıyla hükümetten atıldı. Burjuvazi denge durumunu çözmeye karar vermişti, fakat eski düzene geri dönmek için, yeni düzeni temsil eden işçi sınıfıyla esaslı son bir kapışma daha (Mayıs ayaklanması) gerekecekti.

İç Savaş'ın ortasında olaylar hızla geliştiğinden komitelerin ömrü de uzun olmadı. Komitelerin kuruluşundan birkaç ay sonra başlayan tasfiye süreci bir yıla kalmadan tamamlandı. Burada en önemli adım işçilerin silahsızlandırılmasıydı. Milis komiteleri çok geçmeden dağıtıldı ve yetkileri bakanlığa devredildi. Tüm milisler demokratik seçimlerle yönetilen asker sovyetlerinin idaresinde merkezi bir kuvvet halinde kaynaşıp burjuva orduyu ikame etmeyince eski ordu sistemine geri dönülmüştü. Darbenin ardından iki polis örgütü de (*Guardia* ve *Asaltos*) dağıtılmıştı. Fakat devrimci örgütlerin işbirliğiyle devlet kısa sürede kendini toparladı ve ikisi de diğer kolluk kuvvetleri gibi 1936 sonunda yeniden kuruluyordu.[17] Dolayısıyla devrim hem başsız hem silahsız kalmıştı.

Faşistlerse Alman ve İtalyan yardımları sayesinde tepeden tırnağa silahla donanmıştı. Almanya'nın savaşa müdahalesinin gerisinde birçok neden vardı, ama Fransa'nın yanı başında solcu bir hükümet istememesi temel nedendi. Keza yeni dünya savaşının hazırlıkları bağlamında silah sanayisi için İspanyol madenlerine (pirit, volfram vb.) ulaşmak, yeni silahları deneyip test sürüşü yapacak bir arena bulmak demekti. Bu bağlamda, Hitler birkaç güne kalmadan İç Savaş'a müdahil oldu: Naziler 1937'ye gelinmeden ekonomik alışveriş ve askeri yardım için HISMA-ROWAK adı altında sağlam bir mekanizma kurmuştu bile.

Gerçekten de İç Savaş İl. Dünya Savaşı'nın provasıydı. Örneğin Naziler *Blitzkrieg*'i (Yıldırım Savaşı) ilk kez burada denedi.[18] 1937 Mart'ında Guadalajara'da İtalyanların bozguna uğraması II. Dünya Savaşı'na damga vuracak olan *Blitzkrieg* için mutlak hava hâkimiyetinin ve bol miktarda paletli aracın gerekli olduğunu gösterdi.[19]

İç Savaş, Hitler'in Mussolini'yle yakınlaşıp faşist ittifakı resmileştirmesine de vesile oldu. Mussolini dışarıda bir macerayla iç baskıları hafifletme derdindeydi ve bu yüzden İç Savaş'a Almanya'dan da fazla yatırım yaptı, ama aldığı verdiğini karşılamadı. Her halükârda, Franco daha İç Savaş bitmeden, 20 Şubat 1939'da Almanya, İtalya ve Japonya'yla birlikte Komintern Karşıtı Antlaşma'ya gizlice

imza atmıştı; İç Savaş'ı kazandığı kesinleştikten sonra bu tavrını açıkça beyan edecek ve ertesi ay da Milletler Cemiyeti'nden çekilecekti.[20] Dünya savaşının bir cephesi tamamdı.

Diğer yandan, Franco'nun tek destekçisi faşist devletler değildi; Almanya ve İtalya'yla ortak ticari şirketlerinin yanı sıra İngiltere'yle ticaret yapıyor, Amerikan araçlarının teknolojik üstünlüğünden yararlanıyordu. 1935'te İspanya'nın tüm ihracatı 115 milyon dolarken, 1937'de sadece Franco 91 milyon dolarlık ihracat yapıyordu ve bunun önemli bir kısmı da "demokratik" devletlerleydi.[21] Franco'nun savaş harcamaları için kullandığı 646-713 milyon doların çoğunun kredi yoluyla edinilmiş olması ve İspanyol zenginlerinden muazzam fon aktarımı,[22] ulusal ve uluslararası sermayeyle bağı konusunda şüpheye yer bırakmıyor.

Avrupa burjuvazisi "tarafsızlığıyla" faşist güçlerin ilerleyişine destek sunarken, Avrupa basını da devam eden savaşı tevil etme peşindeydi. Sayısız örnekten biri olarak, İngiliz *Times* gazetesi 21 Ağustos 1936 tarihli sayısında İç Savaş'ı ırkçı temellerde açıklıyor ve "Korkunç mezalim İspanyol zihniyeti ile Avrupa'nın geri kalanının zihniyeti arasındaki uçurumu ortaya sermiştir" diyordu.[23] İstisnasız tüm Avrupalı emperyalistlerin sömürgelerinde uyguladıkları mezalimi, daha yirmi yıl önce Avrupa'nın göbeğinde dünya savaşında yaşananları unutan *Times* meseleyi çarpıtıyor ve müdahalesizliği gölgeliyordu.

"SON BÜYÜK DAVA"

Bu tür yayınlar diplomasinin parçasıydı. İngiltere, Franco zaferini istediğini birçok kez somut olarak göstermişti. Örneğin İngiliz elçisinin Madrid'e gelmek yerine Fransa-İspanya sınırındaki Hendaye'de kalarak Franco'yla da açıktan iletişim kurma imkânını koruması veya meşru hükümetin İngiliz bankası aracılığıyla ABD'den silah almasının yasadışı şekilde engellenmesi, ama faşistlere izin verilmesi gibi.[24] İngiliz imparatorluğu İspanya İç Savaşı'nda devrimci cephenin kazanması için çaba harcamayacaktı.

Nitekim acz içindeki İngiliz ve Fransız hükümetleri, bu ülkelerdeki "haşmetmeaplarının sosyalistleri" İtalya ve Almanya karşısında bağımsız bir rol oynayamadı. Faşist bir İspanya'nın kendisine cephe alacağından korkan Fransa'daki Halk Cephesi'nin başbakanı Léon Blum, İspanya'da kurulacak bir işçi devletininse kendi sonunu hazırlayacağını biliyordu. Bu yüzden bir süre ikili oynadı. Ama sonuçta İngiltere'nin yönlendirmesiyle "müdahale etmeme" politikasının başını çekti. Diğer Avrupa ülkeleri de faşizmden çok devrimci bir İspanya'dan korkuyorlardı. İspanya'daki başarılı bir sosyalist devrim, Fransa başta olmak üzere emperyalist ülkeleri işçi devrimleriyle sarsacaktı. İç Savaş konusunda hesaplar bunlardı. Bu çerçevede "Adem-i Müdahale Antlaşması" kabul edildi.[25] Bu komite, demokratik yollarla seçilmiş meşru bir hükümet ile askeri darbe yoluyla onu yıkmaya yönelmiş cuntayı aynı kefeye koymakla daha baştan her türlü hukuku çiğnemiş oluyordu. Aklı başına sonradan gelenlerden biri olarak Lloyd George'un Avam Kamarası'ndaki sözleriyle (28 Ekim 1937), "Bu Adem-i Müdahale Komitesi büyük devletlerin zayıf bir ulusa dayattığı en büyük, en adi düzenbazlık ve dalavere"ydi.[26]

Tüm bunların ardından, antifaşist cephenin üç yıla yakın direnmesi bile büyük başarıydı. 1 Nisan 1939'da Franco faşistlerin zaferini ilan ettiğinde Halk Cephesi çoktan bin bir parçaya bölünmüş, savaşla birlikte başka bir dünyanın mümkün olduğuna dair inanç da büyük bir yara almıştı. Tevekkeli değil, İspanya İç Savaşı tarihe "son büyük dava" olarak geçmiştir.

FERİT BURAK AYDAR
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DİPNOTLAR

1 Antony Beevor, *The Battle for Spain. The Spanish Civil War 1936 1939* (Penguin Books, 2006), s. 329.
2 Gerald Howson, *Arms for Spain. The Untold Story of the Spanish Civil War* (New York: St. Martin's Press, 1999), s. 197-199.
3 Francisco Cobo Romero, "'The Red Dawn' of the Andalusian Countryside: Peasant. Protest during the 'Bolshevik Triennium', 1918-20", *The Agony of Spanish Liberalism. From Revolution to Dictatorship 1913-23*, haz. Francisco J. Romero Salvadó ve Angel Smith (Palgrave Macmillan, 2010), s. 122.
4 Alejandro Quiroga, *Making Spaniards. Primo de Rivera and the Nationalization of the Masses, 1923-30* (Palgrave Macmillan, 2007), s. 4.
5 Bkz. Julián Casanova, *Anarchism, the Republic and Civil War in Spain: 1931-1939* (Londra ve New York: Routledge, 2005), s. 73.
6 Örneğin bkz. George Esenwein ve Adrian Shubert, *Spain at War: The Spanish Civil War in Context, 1931-1939* (Longman Group United Kingdom, 1995), s. 74; Martin Blinkhurn, *Carlism and Crisis in Spain. 1931-1939* (Cambridge University Press, 2008), s. 238-242.
7 Eduardo González Calleja, "The symbolism of violence during the Second Republic in Spain, 1931-1936", *The Splintering of Spain. Cultural History and the Spanish Civil War. 1936–1939*, haz. Chris Ealham ve Michael Richards (Cambridge University Press, 2005), s. 41-42.
8 Burnett Bolloten, *The Spanish Civil War: Revolution and Counterrevolution* (University of North Carolina Press, 1991), s. 35.
9 Stanley G. Payne, *The Collapse of the Spanish Republic, 1933-1936* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2006), s. 201.
10 Howson, *age*, s. 8
11 Robert Alexander, *Anarchists in the Spanish Civil War*, c. 1 (Londra, Janus, 2002), s. 360.
12 Bkz. Kevin McDermott ve Jeremy Agnew, *The Comintern: History of International Communism from Lenin to Stalin* (Palgrave Macmillan, 1996), s. 121.
13 E.H. Carr, *Komintern ve İspanya İç Savaşı*, çev. Ali Selman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2010), s. 238.
14 Daniel Kowalsky, *Stalin and the Spanish Civil War* (Columbia University Press, 2004). http://www.gutenberg-e.org/kodos/index.html (erişim tarihi: 25 Mayıs 2015): 2. Bölüm.
15 Lisa A. Kirschenbaum, *International Communism and the Spanish Civil War. Solidarity and Suspicion* (Cambridge University Press, 2015), s. 7-8
16 Bkz. Carr, *age*, s. 157
17 Helen Graham, *The Spanish Republic at War, 1936-1939* (Cambridge University Press, 2002), s. 234.
18 Paul Preston, *The Spanish Civil War, 1936-39* (Weidenfeld and Nicolson, 1986), s. 7.
19 Michael Alpert, *A New International History of the Spanish Civil War* (Palgrave Macmillan, 2004), s. 187
20 Paul Preston, *The Politics of Revenge. Fascism and the military in the 20th century Spain* (Londra ve New York: Routledge), 2005, s. 50
21 Akt. Gabriel Jackson, *The Spanish Republic and the Civil War, 1931-1939* (Princeton: Princeton University Press, 1971), s. 416.
22 Bkz. Esenwein ve Shubert, *age*, s. 185.
23 Akt. Filipe Ribeiro de Meneses, *Franco and the Spanish Civil War* (Londra ve New York: Routledge, 2001), s. xiv.
24 Enrique Moradiellos, "British Political Strategy in the Face of the Military Rising of 1936 in Spain", *Contemporary European History* 1/2 (Temmuz 1992): 133.
25 Bkz. Ferit Burak Aydar, "İspanya İç Savaşı'nda Uluslararası Müdahale ve 'Adem-i Müdahale'", *Toplumsal Tarih* 260 (Ağustos 2015).
26 Akt. de Meneses, *age*, s. 70

SARHOŞLUK VE EMPERYALİZM

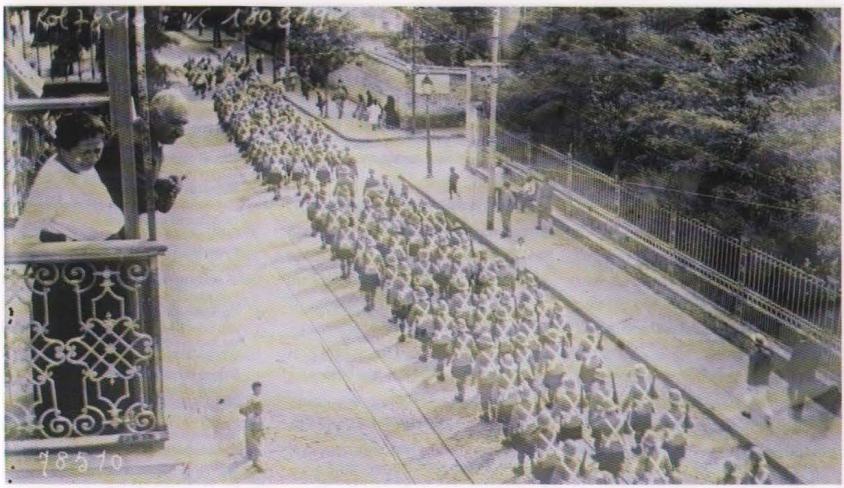
DANIEL MACARTHUR-SEAL

Müttefiklerin İstanbul'daki varlığı, 20. yüzyıl tüm gürültüsüyle ilerlerken işgalci devletlerin uluslarının belleğinden hızla silindi, ancak Türk yazınında ve belleğinde işgal, bir "sefalet ve sefahat" dönemi olarak donduruldu. Bu algıyı yaratan şey, Cumhuriyetçi romanlar ve anılarda kentin gece hayatına dair tecrübelerin aktarılması ve yorumlanması olmuştu. İşgal Türk edebiyatında, Pera ve Beyoğlu'nu yozlaşma ve ahlaksızlıkla özdeşleştiren uzun soluklu eğilimin zirve noktası oldu. Kemalist milliyetçiliğin en coşkulu yıllarında eser veren yazarlar da işgal edilmiş İstanbul'daki yozlaşmışlığı, şehrin yeni rejim altındaki kurtuluşunun habercisi olarak sundu.

GİRİŞ

Müttefik kuvvetlerin 13 Kasım 1918'de İstanbul'a girmesi, şehrin değişen ritmini ve zamanı disiplin altına almaya dönük süregiden girişimleri kesintiye uğrattı, yoğunlaştırdı ve çeşitlendirdi. Belki de en uygun biçimiyle, Osmanlı'nın o dönemde yaşadığı kültürel değişimleri ve bu değişime gösterdiği tepkileri önceki on yıllar boyunca belirlemiş olan Batı Avrupa hegemonyası,[1] şehrin sokaklarında devriye gezen ve kenti sürekli gözleyen Müttefik kuvvetler askerlerinin şahsında, keskin bir biçimde görünür ve elle dokunulur hale gelmişti. Müttefiklerin işgali, yeni eğlence taleplerinin oluşması ve geceyi denetim altına alan düzenleyici mekanizmalardan yararlanmasıyla, gece hayatının dönüşümünde bilhassa etkili olmuştu. Müttefik kuvvetler askerlerinin varlığı genellikle salt jeopolitik bir hareket olarak resmedilmekte,[2] ortaya çıkan karmaşık ve sözde kentsel yapıdaki askeri rejim ile onun kent toplumuna dayattığı mecburiyetler göz ardı edilmektedir. İşgalin görünüşte gelip geçici bir kültürel alan olan gece hayatı üzerindeki etkisinin araştırılması, emperyalist işgalin kente nasıl nüfuz ettiğini gözler önüne sermektedir.

İstanbul'daki zamansal pratiklerde yaşanan, önceki dönemlere göre hızlı değişime rağmen, kente giren işgal ordusu çoğunlukla, diğer im-

Pera'da İngiliz askerleri, Eylül 1922.

Bibliothèque Nationale de France koleksiyonu.

paratorlukların uzak sömürgelerde hissettiğine benzer bir "geçici kibre" sahipti ve "kendini zamansız Öteki karşısında çağın bilincine sahip bir uygarlık olarak tahayyül ediyordu."[3] Bu ikilem önemli oranda, Osmanlı Imparatorluğu'ndaki reform yanlısı sınıflar tarafından da içselleştirilmişti.[4] Paradoksal olarak, İngiliz askerlerinin boş zaman faaliyetleri modern konumlarda gerçekleşmekteydi. Gaz veya elektrikle aydınlanan sokakların birbirine bağladığı oteller, tiyatrolar, sinemalar ve barlar, İstanbul'daki gece hayatına ve eğlenceye ev sahipliği yapan semtleri, gelen askerler ve ziyaretçiler için olağandışı ölçüde tanıdık hale getiriyordu. İşgal İstanbul'undaki deneyimlerini daha sonra *Turkey in travail* (Sancı İçinde Türkiye) başlığıyla yayımlamış olan Harold Armstrong adlı İngiliz subayı, bu tür gelişmeler ile Osmanlı Imparatorluğu'ndaki sürekli yakınılan bu "gerilik" arasındaki gerilimleri özetlemiştir: Armstrong, "lambaların hayat verdiği İstanbul'a ve bir yanda onu bir uçtan uca arşınlayan motorlu tekneler yarış halindeyken, ışıktan uzun dilimlere bölünmüş Haliç'e" dair ışıltılı bir tablo sunmakta, ancak birkaç satır sonra çevresini, "modern uygarlığın tacıyla, elektrikli ışıklarla donatılmış bir Ortaçağ zindanı" olarak horgörmektedir.[5] İstanbul gecelerinin dinamik, kural tanımaz doğası ile Osmanlı yetkililerinin ve toplumunun bunu yönetmekteki acziyeti, Müttefik kuvvetler ordusundaki yetkililer için, kentin zamansal yönetimine karışmalarının gerekçesi haline gelmiştir; ne var ki aynı kişiler kentteki karmaşıklığı beslemiş olan kendilerine veya savaş yıllarına ait unsurları görmezden gelmişlerdir.

EĞLENCE PATLAMASI VE GECE SAATLERİNDEKİ ŞİDDET

İşgalin en bariz etkisi, savaş dönemindeki güçlüklerin ardından İstanbul'daki gece hayatı ekonomisini canlandırmasıydı. Savaşın dayattığı mecburiyetlerin sonucunda yeni girişimciler ve gece hayatı çalışanları kente gelerek, bölgede uzun zaman önce tesis edilmiş eğlence dünyasını tamamlamış oldular.[6] Şişli tramvay istasyonundaki Bertha'nın Barı'na isim vermiş olan Lancashire'lı Bertha Proctor, Müttefik işgali altındaki Selanik'ten ayrılan İngiliz askerleriyle birlikte İstanbul'a gelmişti. Diğer barlar, Frederick Bruce Thomas'a ait Anglo-Amerikan Garden Villa ile uzun süreler varlığını sürdüren Maksim Gazinosu'nda yahut Rus sığınmacıların gece hayatı ekonomisine işgücü arzı sağlamadaki rolünde görüleceği gibi, geçmişte yaptıkları işlerde edindikleri becerileri yeni yurtlarına getirmiş olan sığınmacıların girişimleriydi.[7] Geri kalanını sağlayansa yerel mülk sahipleriydi ve bu kişiler Müttefik kuvvetler askerlerinin yarattığı talepten faydalanma konusunda oldukça hevesliydi. Sonraları Agah Sırrı Levent, Osmanlı girişimcilerinin nasıl "yeni ziyaretçilerini eğlendirmek konusunda çok bilgili olduklarını", " her gün bir dükkânın değişip, pencerelerinde yeni bir bar isminin yazdığını" kaleme almıştı.[8] İngiliz gazeteciler nasıl "büyülü bir şekilde 'İngiliz', 'İskoç', 'Londra' ve 'Cebelitarık' barlarının mantar gibi her yerde bittiğine" işaret ediyordu.[9] 1920'ye gelindiğinde, İstanbul'da 471 birahane, 288 ruhsatlı kafe ve restoran, 654 adet alkol satılan dükkân vardı.[10]

İngiliz askeri polisi, Beyazıt'taki Harbiye Nezareti binasına girerken, Nisan 1920.

Bibliothèque Nationale de France koleksiyonu.

İstanbul sokaklarında İngiliz bahriyeliler.

SALT Araştırma Arşivi.

Cadde-i Kebir, Eylül 1922.

Bibliothèque Nationale de France koleksiyonu.

Bu içkili mekânlar işgal edenler ile işgal edilenler arasındaki sınırların aşıldığı rastlaşma mekânlarına dönüştü; ancak gece vakti içilen alkolün yıkıcı etkisine rağmen, kustuğu şiddet, savaş yıllarındaki işgal politikaları tarafından açılmış işgal kanalı takip etti. 9 Şubat 1920 akşamı saat 22.00 civarında Galatasaray kulübünden ayrılan Türk müdavimler, Büyük Parmakkapı Sokak'ta vatanperver şarkılar söyleyen ve "Venizelos çok yaşa" diye sloganlar atan Yunanlarla karşı karşıya gelmişti. Ardından iki grup arasında kavga başladı ve yaralanan Yunanlar Helenik Kızılhaç hastanesine götürüldü. Hastalar taburcu edildikten sonra, hastane personeli hadiseyi, "Yunan ve Türk tebaası arasındaki nefretten doğan" bir olay olarak görüp geçti.[11]

"Silahların patladığı ve iki Ermeni ölünün çıkarıldığı" alkollü bar kavgaları, gece kulüplerinde sıklıkla yaşanan ve hemen ardından tekrar "dans edilmeye başlanan" hadiseler olarak tarif ediliyordu.[12] Gece vakti şehrin periferisine nüfuz eden sarhoş kavgalarına ve silahlı baskınlara ilişkin kayıtlar,[13] şehri işgal edenleri "bunca cümbüşün ve eğlencenin altında bir gerilimin, gittikçe yaklaşan bir soykırımın yattığına" ikna etmişti.[14] Müttefik askerleri yoldan çıktığında bunun temel sebebi alkol olarak tanımlanırken, söz konusu olan kentin sivil nüfusu olduğunda, rahatlatıcı etno-politik açıklamalar Müttefiklerin kenti "tarafsız ve dürüst" bir biçimde kolladığı iddiasını doğrulamaya hizmet ediyordu.[15]

Ancak çoğu kez, Müttefik kuvvetler askerlerinin bizzat kendileri bu tür şiddet olaylarına yol açmaktaydı. Kentin sivil nüfusu Müttefiklerin izni olmaksızın silah taşımayı yasaklayan yeni sıkıyönetim yasalarına tabiyken, Müttefik askerler tabii ki silahlıydı; üstelik silahlarını görevde olduklarında da olmadıklarında da taşıyabiliyorlardı. Bir keresinde 1920 yılının Temmuz ayının bir gecesinde askeri polisin, sarhoş Yunan subaylarının ellerinden tabancalarını zorla alması gerekmişti.[16] 1919 yılının Ekim ayında, Amerikan bahriyeli askerlerden oluşan yaklaşık on beş kişilik bir grup Montecarlo adlı kafede sivillerle kavga etmeye başladı ve kavga esnasında tabancalarını çıkarıp onlara kırık bir şişeyle karşılık veren bir Müttefik kuvvetler polisini yaraladılar.[17] Benzer hadiseler sonucu, Olympia müzikholü gibi eğlence mekânları İngiliz askerlerinin içeri girmesini yasaklatmaya çalışmıştı.[18]

Dar ölçekte Müttefiklerin ahlaki otoritesine, daha geniş ölçekteyse tüm sömürge dünyasında ortak bir kaygı olan, beyaz Avrupalıların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üstün konumuna düşürdüğü gölgeden ötürü, bu tür hadiseler özellikle endişe vericiydi.[19] 6/7 Mart 1920 gecesi yaşanan bir hadise bu hususu gözler önüne sermektedir. O gece on Fransız denizci *l'Algerien* adlı torpidobottan kaçıp Brasserie de Pera'da sarhoş olmuştu. Ardından Osmanlı polisi onları tutuklayıp Sirkeci'deki bahriye hapishanesine götürmeden önce, bir Osmanlı vatandaşını ağır şekilde yaralamışlardı.[20] Ancak Müttefiklerin kaygılandığı şey görünüşte, kendi emirleri altındaki askerlerin davranışından ziyade, "aldıkları emirlere rağmen, hatalı davranışta bulunmuş askerlerine karşı zor kullanmayı sürdüren Türkler" olmuştu.[21]

Beklendiği gibi bu çatışmalar, işgali itibarsızlaştırmanın aracı olarak kullanılmaya olanak tanımıştır. Mazhar

Osman, "barlarda viskiyle kafaları çekip geçenlere saldıran İngiliz askerlerinden" şikâyet eder.[22] Müttefiklerin sansüründen kaçındıklarında, *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 8 Nisan 1919 tarihli nüshasında Balat'ta, söylentilere göre sarhoş olmuş bir Yunan askeri ile bir Osmanlı polisi arasında çıkan kavgayı aktarmasında görüldüğü gibi, Türk gazeteleri yabancı kuvvetlerin alkolün etkisiyle yaptığı saldırıları bildirmiştir.[23]

Benzer hadiseler uzun süre askerlerle siviller arasındaki gerilimi sıcak tuttu, yüzyıllar boyunca gerek İstanbul[24] gerekse diğer Avrupa başkentlerinde[25] aralarında bulunan etkileşimi yönetmeye dönük girişimleri besledi. Ancak Müttefik askerlerinin Osmanlı sivillerine yönelik saldırılarındaki ırkçı ve emperyal bağlam, bu durumu daha da keskinleştirdi. Sömürge dönemindeki Hindistan bağlamı içerisinde, bu türden "gündelik şiddete" yönelik tarihsel araştırmalar, bu şiddetin hem sömürgeci hâkimiyetin dayandığı ırkçı ayrımların sürdürülmesinde hem de sömürge karşıtı faaliyetlerin kışkırtılmasında taşıdığı önemi ikna edici bir şekilde gözler önüne sermiştir.[26]

Sarhoşlukla yapılan davranışların etkisine yönelik kaygılara rağmen, sarhoş askerleri etkili bir şekilde denetleyecek veya cezalandıracak çok az şey yapıldı. Kentte sarhoşlukla suçlanan askerlerin sayısı düşük kaldı. Mayıs 1920'de sadece dokuz asker, Temmuz'da iki, Ağustos'ta bir, Kasım'da iki ve Aralık'ta üç asker cezalandırıldı. Eldeki polislerinin sınırlı sayısı göz önüne alındığında, Müttefik kuvvetlerin personelini Osmanlı kolluk kuvvetlerine itaat etmeye zorlayacak daha sert bir kolluk hizmetine gerek vardı, ancak bu o dönemde atılması düşünülemeyecek olan bir adımdı. Ordunun paralel hukuki yapıların varlığı konusundaki ısrarı, işgal edilmiş İstanbul'da etkin olan ırk ve medeniyet temelli hiyerarşi göz önüne alındığında çok daha korku vericiydi. Nitekim Müttefik kuvvetlerin müdahalesinin odak noktası, alkolü satın alanlardan ziyade onu tedarik edenlerdi.

GECEYİ SUSTURMAK

Müttefik kuvvetler, gece vakitleri haz aramaya izin verilen süreleri ve mekânları kısıtlayarak, şehrin gece hayatı üzerindeki denetimlerini genişletmeye çalıştı. Polisler ve düzenlemelerle gecenin güvenlileştirilmesi, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun başkentinde gerekse önemli Avrupa kentlerinde geceye ilişkin paranoyak söylemin yanı sıra kentli kolluk kuvvetlerinin gelişiminde de görüldüğü gibi, alışıldık bir kural haline gelmişti.[27] 1918'de değişen şey ise doğrudan yabancı işgaliydi; nitekim işgal aslında, savaş dönemindeki pratikler sonucu ortaya çıkan tüm yeni özellikleri sebebiyle birçok açıdan aşina olunan sömürge düzenini yeniden üretmekteydi. Şehrin gece hayatını güvenli hale getirme kılıfıyla hareket eden Müttefikler, sıkıyönetim kanunu gibi (yeni) hukuk dışı araçlardan faydalanabildi ve lider konumundaki büyük güçleri temsil etmeleri sayesinde, yabancı konsoloslukların yıllarca yerel otoritelerin ayağına doladığı engellerden de kurtulmuş oldular.

Şehrin gece hayatını güvenli hale getirme kılıfıyla hareket eden Müttefikler, sıkıyönetim kanunu gibi (yeni) hukuk dışı araçlardan faydalanabildi ve lider konumundaki büyük güçleri temsil etmeleri sayesinde, yabancı konsoloslukların yıllarca yerel otoritelerin ayağına doladığı engellerden de kurtulmuş oldular.

Müteffiklerin denetimlerini gece saatlerinde faal, umuma açık içkili yerleri ve kamusal mekânları kapsayacak şekilde genişletmesi yeni bir aygıtı gerektiriyordu ve bu aygıt Müttefik Polis Kuvveti'nin oluşturulmasıyla kurulmuş oldu. İstanbul'a varmalarının üzerinden geçen ilk iki ayda, Müttefikler "yerel idareye sirayet etmiş düzensizlikten" ötürü kent polisinin "yürütücü denetimini ve gözetimini devralmaya" karar verdi.[28] Bu kararın sonucu, üç Müttefik ülkenin temsilcileri arasından seçilmiş üç kişinin oluşturduğu bir komite tarafından yönetilen ve nihai olarak Müttefik Kuvvetler Genelkurmay Başkanlığı'nın yetki ve idaresinde olan Müttefik Polis Kuvveti'nin kurulması oldu.[29] Ancak terhislerin devam etmesi, Müttefiklere bu amaç için kullanacakları az sayıda subay bırakmış oldu. 1920'de geçici olarak görevlendirilmiş 311 subay bulunmaktaydı;[30] nitekim komutadakiler "Konstantinopolis gibi büyük bir yığın için bu sayının gülünç derecede düşük" olduğundan yakınıyordu.[31] Açılış-kapanış saatlerine uymama suçuyla ve sarhoşların yarattığı asayiş sorunlarıyla ilgilenen, gece vardiyasındaki polisler bilhassa büyük sıkıntı içindeydi. Taksim ve Galatasaray'da bulunan, Müttefiklere ait polis karakolları gece yarısı ile sabah vakti arasında sadece birer

Cadde-i Kebir üzerinde bulunan Cercle d'Orient binasının ön cephesi.

SALT Araştırma Arşivi.

James A. Mills, İstanbul'da su satıcısının elinden su dolduruyor, 1920.

Library of Congress koleksiyonu.

devriye çıkarabiliyordu.[32] Bu sorunu aşmak için devriyeler tekrar düzenlendi. Yüzbaşı Balley, herhangi bir saatte on adamın emrine hazır olduğu, beş kişinin sabit mevkilerde konum aldığı, iki kişiden oluşan iki devriyenin gece yarısından sabah 2'ye kadar, başka iki devriyenin ise sabah 2 ile 6 arası devriye gezebileceği bir hesaplama yapmıştı; ancak karakol amirleri mahkûmların transferi gibi diğer sorumlulukların bu seviyede bir devriye sistemini imkânsız hale getirdiğinden yakınıyordu.[33] Müttefikler, gece saatlerinde yapılacak bu işlerin yürütülmesi için gereken personeli, Osmanlı kolluk kuvvetlerinden daha fazla talep eder olmuşlardı.[34] Ancak Pera sokaklarına gönderilen gece devriyelerinin sayısı, 1920 yılının ikinci yarısına ilişkin aşağıdaki rakamların da gösterdiği üzere, kararsız bir değişkenlik içindeydi.

Müttefik kuvvetler polislerinin Pera'daki gece devriyeleri:[35]

Haziran 1920	58
Temmuz 1920	56
Ağustos 1920	Bilgi yok
Eylül 1920	Bilgi yok
Ekim 1920	185
Kasım 1920	135
Aralık 1920	67

Mekânların açık kalma sürelerinin sınırlanması Müttefiklerin kısıtlı personeline uygun düşmekteydi. İşgalin ilk yılında, kömür kıtlığına ve adab-ı muaşeret kurallarına atıfta bulunularak, saat 22.00'de herkesi kapsayan bir genel kapanış saati dayatıldı. Bu saat sadece üyelerini kabul eden kulüpler için gece yarısına dek uzatılmıştı. Böyle bir hamle ilk bakışta, geceyi yapılandırmak için kullanılan ve Avrupa'daki benzer kapanış saatlerinin ortaya çıkışıyla özdeşleşmiş "tek bir saatin dayatılmasını" çağrıştırsa da, işgal İstanbul'unda hep bir esneklik oldu.[36] Erken kapanma saatlerinin dayatılması ve kişiden kişiye bu saatlerin uzatılması, Müttefiklere işgalin sürdürülmesine uygun gece faaliyetlerini teşvik etme ve ödüllendirme olanağı sağlamış, tehditleri ise ruhsatların iptali veya mekânların kapatılmasıyla disiplin altına alma imkânı vermişti.

Ruhsatların uzatılmasına ilişkin talepler Müttefik kuvvetler polislerinin iznine, kimi zaman da yüksek komiserlerin iznine tabiydi; ne var ki festival gecelerinde (Noel, Yeni Yıl, Karnaval, Bastille Günü, Ramazan) açılış saatlerine sınırsız uzatılma imkânı veriliyordu.[37] Dolayısıyla Müttefik kuvvetler ordusunun yetkilileri, gece vakti yapılan tüm ticari faaliyetlere kadar eli uzanan geçici bir bürokrasiyle donatılmıştı. Şehre girdikleri günden itibaren Müttefiklerin elinde toplanmış olan, Osmanlı kolluk kuvvetlerinin, limanların ve pasaportların, posta ve basın sansürünün, sağlık hizmetlerinin denetlenmesi ve Osmanlı ordusu ile donanmasının gözetilmesi yetkilerine, bu ticari ve düzenleyici rol de ilave edilmişti.

Bir barın geç saatlere kadar açık kalıp kalmayacağına ilişkin değerlendirme, onun müdavimleri ve müşterilerinin niteliklerine dair bir istihbarat toplanmasını zorunlu kılıyordu.[38] Mösyö Spiridim'e ait Brasserie Zenith'e "saygın ailelerin gittiği ve en ufak bir hadisenin bile çıkmadığı" bildirilmiş,[39] dolayısıyla da kapanış saati gece yarısı 12 olarak belirlenmişti. Müttefik askerlerinin tercih ettiği, Brasseries Saidit ve Esperance ile London Bar gibi diğer içkili yerler de aynı ayrıcalığa sahipti.[40] Ruhsatlar "şüpheli, ahlaksız kadınların girmesine tepki gösterecek", münasip müşteriler için ayırt ediciliğe vurgu yapıyordu.[41] Buna karşılık Brasserie Kedi veya Chat Noir on Rue de la Poste'un müşterileri kozmopolit kişilerden ve "düşkün/kötü kadınlardan" oluşmaktaydı; bu mekânlar bu sebeple kötü yerler olarak görülmekte, kapanış saatlerinin uzatılmasına ilişkin taleplerine şerh konmakta ve mekânlar polis gözetimine tabi tutulmaktaydı.[42]

Brasserie Kedi gibi geç saatlere kadar açık olan eğlence yerlerinin, işgal edilmiş kenti hem politik olarak hem de ahlaki olarak yozlaştırmasından korkuluyordu. Muhtemelen Bolşeviklerin toplantılarına ev sahipliği yapmış olan Kafe Moskova gibi diğer ruhsatlı yerler, Britanya karşıtı komploların üretildiği mekânlar olarak korku uyandırıyordu.[43] Pera'daki Britanyalı askeri polis Kennedy, "dar karanlık sokaklarda buluşan ve berbat haldeki küçük kafelerde oturan bütün adamların arandığı" operasyonlara ilişkin tuttuğu günlük kayıtlarında, bu gece kulüplerine duyduğu düşmanlığı açığa vurmuştu.[44] Kafeler, barlar ve gece kulüpleri, Doğu Ak-

6 Ekim 1923'te işgalin sona ermesi, Türklerin yasaklamaya ilişkin tecrübesi kısa soluklu olsa da, şehrin gece mekânlarını işletenler için ayıltıcı bir şafak vakti oldu. Çok sayıda Hıristiyanın İstanbul'dan ayrılması, kenti önemli bar sahiplerinden ve müşterilerinden yoksun bıraktı. Diğer yandan, Pera Palas gibi önemli gece mekânlarının bir kısmı kamu malı haline getirildi.

deniz kentlerini niteleyen, umumi "cadı kazanlarının" cisim bulmuş bir haliydi.[45]

Buna karşılık, sundukları eğlence hizmetlerinin Müttefiklerin çıkarına olduğunu iddia edebilen ruhsat sahipleri taleplerini duyurmak konusunda avantajlı konumdaydı. Bu sebeple, örnek olarak, Alhambra gazinosunun 27 Kasım 1920 tarihinde sabah 2'ye kadar açık kalması talebi, Fransız Rus sığınmacı fonuna 200 Lira bağış yapılması koşuluyla kabul edilmişti.[46] Yüksek komiserlere yaranmak amacıyla, başvuruların "büyük ahlaki ve insani önemi haiz" olduğu ifade edilmekteydi.[47] Müttefik devletlerle açıktan açığa bağlantıları olan kuruluşların imtiyaz alma ihtimali çok yüksekti. Örneğin bir Beyaz Rus kuruluşu olan Société de bienfaisance de la base navale Russe, Strelna Gardens'ta yaptığı eğlence için sabah 1'e kadar ruhsat alabilmişti.[48] Benzer bir şekilde diplomatik destek de, gece geç saatlerde gelen başarının şansını artırabiliyordu. Elçilikler, örnek olarak Yunanların yönettiği Uluslararası Dans Okulu'nun dans etkinliği[49] veya Sırp Kızılhaçı lehine Yugoslavya'nın önayak olduğu[50] komünal aktiviteler lehine, Müttefik Kuvvetler Yüksek Komiserliği'ne dilekçe yazıyorlardı. Ermeni Patriği bile, Grande Rue de Pera'daki London Bar'ın sahibi olan ve sabah 2'ye kadar ruhsat almak isteyen Hapat Assadourian'ın lehine, Fransız Yüksek Komiserliği'ne mektuplar göndermişti.[51]

Böylesine yüksek mevkilerde bağlantıları olmayan ve gece geç saatlere kadar açık kalarak elde edebileceği kârdan vazgeçmek istemeyen mülk sahipleri, ceza alma veya kapatılma riskini göze alıyordu. Müttefik kuvvetler polislerinin aşağıdaki kayıtları, yine konuyla ilgili rakamlar eksik olsa da, sayısız kural ihlalini belgeler niteliktedir.

Açık olduğu saatlerle ilişkili kuralları ihlal eden barlar ve randevuevleri:[52]

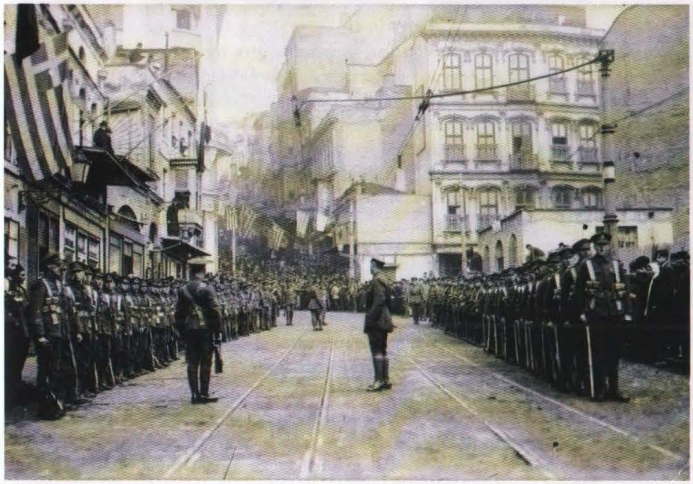
Şubat 1920	9
Mart 1920	15
Nisan 1920	Bilgi yok
Mayıs 1920	Bilgi yok
Haziran 1920	24
Ağustos 1921	16
Eylül 1921	25
Ekim 1921	22

İstanbul'da gündelik hayatın içindeki Yunan askerleri, 1920.

Library of Congress koleksiyonu.

Bu tür ihlaller, fark edildiklerinde, çeşitli cezalarla sonuçlanıyordu. Örneğin, Osmanlı Rum-Ortodoks tebaasından Nicholas Paraskovos'a ait Brasserie Mascote isimli bar, Müttefik kuvvetler subayları tarafından nazikçe uyarılmasına rağmen geç saatlere kadar açık kaldığından dolayı dokuz gün kapatılmıştı.[53] Başka bir

İşgal askerlerinin geçit töreni, 1920.

Levantine Heritage koleksiyonu.

örnekse, Asmalı Mescit Sokağı'nda Constantin Chamitli'nin kiraladığı Cafe de la Paix'nin, aynı ihlalden ötürü 1919 Ağustos'unda on günlük kapatma cezasına çarptırılmasıydı.[54] Disiplin altına alıcı diğer önlemler, içkili yerlerin Müttefik kuvvetler askerlerine yasaklanmasını da içermekteydi. Tünel'deki Timoni Sokağı'nda (Gönül Sokak) yer alan Union Bar, Anglo-Franco Bar, Peace Bar, Caffe Bar, Dardanelles Bar ve International Bar 9 Şubat 1920'de Müttefik kuvvetler askerlerine yasaklanmış, her birinin kapısına bu yasağı belirten bir ibare konmuştu.[55]

Mülk sahipleri, bunun getirebileceği muhtemel sonuçlara rağmen, çalışma saati rejimine kafa tutmayı sürdürdü. Üyeli kulüplere umumi barlara kıyasla daha geç saatlere kadar uzanan çalışma ruhsatları verildiğinden, birçok içkili yer böyle bir ruhsatla faaliyetini sürdürmekteydi; ancak bağlı olmakla yükümlü oldukları "sadece üyeler" kuralını delmekteydiler. The cercle des chaveliers de l'ordre de Saint George'un bir *véritable cercle*'den ("gerçek cemiyet"ten) ziyade restoran olduğuna karar verilmiş ve sabah saat 2'ye kadar süren ruhsatı iptal edilmişti.[56] Aynı sebepten ötürü Cercle d'Orient, Cercle de Constantinople, Cercle de Luxembourg ve Cercle de Galatasaray gibi yerlerin kapanış saatleri, Müttefiklerin Mayıs 1920'de çıkardığı bir kararla gece 12'ye çekildi.[57] Diğer kulüplerse Müttefik kuvvetler yetkililerini hoşnut etmedikleri için süresiz olarak kapatılmıştı. Yetkililer bu yerlerin "kamusal ahlak uyarınca kapatılmaları zorunlu, sefahat ve rezalet yuvalarından" başka bir şey olmadığını ilan etmişti.[58]

Şubat 1921'de Müttefik Kuvvetler yüksek komiserleri, kömür kıtlığının giderilmesiyle kapanış saatlerinin tekrar sabah 2'ye çekilebileceğine karar verdi.[59] Müttefik kolluk kuvvetlerinin Fransız temsilcisi, bu hamlenin tiyatroya gidenlere ve iş sonrasında eğlenmek isteyen diğer kişilere yemek ve içki sağlayan gizli gece hayatı unsurlarının yükselişini durduracağını umarak rahatlamıştı. Ancak hiçbir genel iznin verilmemesini, sadece gece yarısına kadar çalışma ruhsatı olanlar ile saat 22.00'de kapanması zorunlu kılınmamış işletmelerin çalışma saatlerini uzatmasına izin verilmesini önermişti.[60] Bu, Haziran 1923'e kadar yürürlükte olan rejimi bir nebze serbestleştirdi; nitekim kentin Müttefikler ile Ulusalcıların işbirliğiyle yönetildiği bu dönemde, Anadolu'da halihazırda uygulanmakta olan içki yasağı dayatılmaya başlanmıştı.[61]

SONUÇ

6 Ekim 1923'te işgalin sona ermesi, Türklerin yasaklamaya ilişkin tecrübesi kısa soluklu olsa da, şehrin gece mekânlarını işletenler için ayıltıcı bir şafak vakti oldu. Çok sayıda Hıristiyanın İstanbul'dan ayrılması, kenti önemli bar sahiplerinden ve müşterilerinden yoksun bıraktı. Diğer yandan, Pera Palas Hotel gibi önemli gece mekânlarının bir kısmı kamu malı haline getirildi.[62] Kentte yabancıların sahip olduğu veya finansal destek sunduğu randevuevleri de sonraki yıllarda ortadan kayboldu.[63] Savaş döneminde konan Varlık Vergisi'nin getirdiği baskıyla, Cercle d'Orient gibi diğer önemli gece mekânları el değiştirdi.[64] Maksim Gazinosu gibi işgal zamanında kurulmuş olan gece mekânlarından çok azı sonraki yıllarda varlığını sürdürürken, Cumhuriyetçi ideologların teşvikiyle ilk kez kitleler halinde Müslüman Türklere ulaşan balo dansları gibi gece vakti yapılan yeni eğlenceler ortaya çıktı.[65]

General Charles Harrington'ın Çanakkale krizi esnasında son dakikadaki suskunluğu ve Lozan Antlaşması sırasında itibarını koruması sayesinde, Müttefiklerin İstanbul'daki varlığı, 20. yüzyıl tüm gürültüsüyle ilerlerken işgalci devletlerin uluslarının belleğinden hızla silindi, ancak Türk yazınında ve belleğinde işgal, bir "sefalet ve sefahat" dönemi olarak dondurulduu. Bu algıyı yaratan şey, Cumhuriyetçi romanlar ve anılarda kentin gece hayatına dair tecrübelerin aktarılması ve yorumlanması olmuştu.[66] İşgal Türk edebiyatında, Pera ve Beyoğlu'nu yozlaşma ve ahlaksızlıkla özdeşleştiren uzun soluklu eğilimin zirve noktası oldu.[67] Kemalist milliyetçiliğin en coşkulu yıllarında yazan Yakup Kadri Karaosmanoğlu gibi yazarlar, işgal edilmiş İstanbul'daki yozlaşmışlığı,

şehrin yeni rejim altındaki kurtuluşunun habercisi olarak sundu.[68] Görüldüğü gibi, ulusalcı görüşlerin işgal İstanbul'undaki gece hayatına dönük düşmanlığı dönem dönem, sağladıkları hizmetlere müsamaha göstermelerine rağmen kentin Müttefik işgalcilerine duyulan düşmanlıkla eşleşmekteydi.

Buna karşılık son yıllarda, İstanbul'un post-kozmopolitanizmi ticarileşmiş bir nostaljiye konu olmaktadır.[69] Bu durum en çıplak haliyle, işgalci orduların karşı karşıya geldiği ve teşvik ettiği gece hayatı ekonomisinin merkezinde, Pera'da gözlemlenmektedir.[70] Bu popüler canlanışa eşlik eden akademik ilgi, dönem dönem "kederli bir kozmopolitanizme" meyletmiştir ve bu, ırk ve sınıf ayrımlar üzerindeki iktidar ilişkilerinin üzerini örtmektedir.[71] Yine de, emperyalizminkine nazaran daha incelikli eksenler üzerinden işgal yıllarının ve direnişin yeniden incelenmesi hoş karşılanmaktadır.[72] İşgalci güçler arasındaki ilişkiler, kentin gece hayatındaki ritmi ve bunları üreten farklı aktörler emperyal baskının kapsamını açığa çıkarırken, işgalin tarihyazınsal işbirliği çöplüğüne terk edilmemesi gereken yeni ticari ve kültürel girişimleri de teşvik etmiş olduğu da bir gerçektir.

DİPNOTLAR

1 Avner Wishnitzer, *Reading clocks, alla Turca: time and society in the late Ottoman Empire* (Chicago, 2015), s. 8.
2 Erik Lance Knudsen, *Great Britain, Constantinople, and the Turkish peace treaty, 1919-1922* (New York, 1987), s. 1-4.
3 Giordano Nanni, *The colonisation of time: ritual, routine and resistance in the British empire* (Manchester, 2012), s. 3.
4 On Barak, *On time: technology and temporality in modern Egypt* (Berkeley, CA, 2013), s. 40.
5 H.C. Armstrong, *Turkey in travail: the birth of a new nation* (Londra, 1925), s. 44.
6 Ilham Khuri-Makdisi, *The eastern Mediterranean and the making of global radicalism, 1860-1914* (Berkeley, 2010), s. 73-4.
7 Paul Dumont, "Les années blanches", *Istanbul, 1914-1923: capitale d'un monde illusoire ou l'agonie des vieux empires*, ed. Stephane Yerasimos (Paris, 1992), s. 191.
8 Agah Sırrı Levent, *Acılar* (Istanbul, 1928), s. 38.
9 "A note on modern Constantinople" [Modern Konstantinopolis Üzerine Bir Not], *The Orient News*, 22 Temmuz 1920, s. 2.
10 G. Gilbert Deaver, "Recreation", *Constantinople to-day or, The pathfinder survey of Constantinople, a study in oriental social life*, ed. Clarence Richard Johnson (New York, 1922).
11 Compte Rendue de Capt. Burlet, 9 Şubat 1920, Vincennes, Archives Militaries (AM), 20N 1225.
12 King's College London Liddell Hart Centre for Military Archives (KCL), Webb Bowen günlükleri, 15 Nisan 1919.
13 General Command of the Ottoman Gendarmery, 13 Eylül 1921, AM 20N 1101.
14 Mostyn Hird Wheeler Webb-Bowen, günlük kaydı, 15 Nisan 1919, Londra, King's College London Liddell Hart Centre for Military Archives, GB0099 KCLMA Webb-Bowen.
15 Chef d'Escadron Streiff, Fonctionnement du comite de controle, 3 Temmuz 1921, AM 20N 1222.
16 Report of Capt. Franc 26 Haziran 1920, AM 20N 1225.
17 Report of Capt. Franc 26 Haziran 1920, AM 20N 1225.
18 C Alexandre'den Britanya Karargâhı'na, 13 Ocak 1921, Nantes, Archives Diplomatiques (AD), 36PO/1/406.
19 Harald Fischer-Tine, "'The drinking habits of our countrymen': European alcohol consumption and colonial power in British India", *The Journal of Imperial and Commonwealth History* 40 (2012), s. 383-408, s. 394; Mario M. Ruiz, "Manly spectacles and imperial soldiers in wartime Egypt, 1914-19", *Middle Eastern Studies* 45 (2009), s. 351-371, s. 353.
20 Captain Balley, Compte Rendue 12 Mart 1920, AM 20N 1225.
21 Captain Balley, Compte Rendue 12 Mart 1920, AM 20N 1225.
22 Zafer Toprak, "Önsöz". İstanbul 1920, der. Richard Johnson (Istanbul, 1995).
23 *Tasvir-i Efkâr*, 8 Nisan 1919.
24 Ebru Boyar ve Kate Fleet, *A social history of Ottoman Istanbul* (Cambridge, 2010), s. 208.
25 Miles Ogborn, "Law and discipline in nineteenth-century English state formation: the Contagious Diseases Acts of 1864, 1866 and 1869", *Journal of Historical Sociology* 6 (1993), s. 28-55.
26 Elizabeth Kolsky, *Colonial Justice in British India* (Cambridge, New York, 2011), s. 2-4; Jonathan Saha, "Histories of everyday violence in British India", *History Compass* 9 (2011), s. 844-853, s. 848.
27 Fariba Zarinebaf, *Crime and punishment in Istanbul, 1700-1800* (Berkeley, CA, 2011), s. 136-7; Joachim Schlör, *Nights in the big city: Paris, Berlin, London, 1840-1930* (Londra, 1998), s. 71.
28 Derby'den Dışişleri'ne, 28 Ocak 1919, Londra, British Library India Office Records, L/PS/10/623.
29 Onay bekleyen Müttefik polis komisyonunun görevleri ve işlevlerine ilişkin geçici nizamname, 3 Eylül 1921, AD 36PO/1/405.
30 Türkiye yıllık raporu 1920, s. 25, Londra, The National Archives (TNA), FO 371/6469.
31 Yüzbaşı Balley'nin Raporu, 15 Nisan 1920, AM 20N 1225.
32 Yüzbaşı Balley'nin Raporu, 9 Mart 1920, AM 20N 1225.
33 Yüzbaşı Balley'nin Raporu, 15 Nisan 1920, AM 20N 1225.
34 Yüzbaşı Balley'nın Raporu, 19 Nisan 1920, AM 20N 1225.
35 Rakamlar aylık raporlardan alınmıştır, AM 20N 1225.
36 Schlör, *age*, s. 99.
37 Conference des Hauts Commissionaries, 17 Aralık 1920, AD 36PO/1/406.
38 Compte rendue de gendarme Gaillard, sur une commande fait par Stefanides Pierre, 28 Şubat 1920, AM 20N 1225.
39 Au commandant de la force publique, no. 113, 17 Haziran 1919, AM 20N 1225.
40 Au commandant de la force publique, no. 142, 5 Haziran 1919, AM 20N 1225.
41 Kohout'tan Fransız Yüksek Komiserine, 9 Aralık 1920, AD 36PO/1/406.
42 Au commandant de la force publique, no. 96, 30 Mayıs 1919, AM 20N 1225.
43 Harrington'dan Britanya yüksek komiserine, Konstantinopolis, 25 Ekim 1922, ek E, TNA, FO 371/8167, f. 23.
44 John Kennedy, günlük kaydı, 18 Temmuz 1920, KCL, Kennedy, 2/2.
45 Edward Hyde Macintosh, "Middle Eastern miasma", Durham, Sudan Archive, 895/2/2, f. 1.
46 Kerazoev'den Fransız Karargâhı'na, 26 Kasım 1920, AD 36PO/1/406.
47 Türkiye Büyük Rabbinat'tan Fransız Yüksek Komiserliği'ne, Konstantinopolis, 26 Aralık 1920, AD 36 PO/1/406.
48 Robeck'ten Başkan'a, Müteffik Polis Komisyonu, 26 Ağustos 1920, AD 36PO/1/406.
49 PG Gounaris'ten Fransız Karargâhı'na, 2 Şubat 1921, AD 36PO/1/406.
50 RS Chaputch'tan Fransız Karargâhı'na, 16 Şubat 1921, AD 36PO/1/406.
51 Zavery'den Fransız Yüksek Komiserliği'ne, 26 Ağustos 1920, AD 36PO/1/406.
52 Rakamlar aylık raporlardan alınmıştır, AM 20N 1225.
53 Au commandant de la force publique no. 189, 25 Temmuz 1919, AM 20N 1225.
54 Au commandant de la force publique no. 250, 26 Ağustos 1919, AM 20N 1225.
55 Tğm. Court'tan Genel Kurmaylığa, 9 Şubat 1920, AM 20N 1225.
56 Yüksek komiserler toplantısı, 4 Mart 1921, AD 36PO/1/406.
57 Yüzbaşı Balley'nin Raporu, 20 Mayıs 1920, AM 20N 1225.
58 Note to Commandant de la police interalliee a Constantinople, 17 Nisan 1920, AD 36PO/1/406.
59 Fransız Yüksek Komiseri'nden Le Roux'ya, 4 Şubat 1921, AD 36PO/1/406.
60 Le Roux'dan Fransız Yüksek Komiseri'ne, 15 Şubat 1921, AD 36PO/1/406.
61 Comite de la police interalliee, 14 Haziran 1923, AD 36PO/1/405.
62 Charles King, *Midnight at the Pera Palace: the birth of modern Istanbul* (Londra, 2014), s. 124-5.
63 Mark David Wyers, *"Wicked" Istanbul: the regulation of prostitution in the early Turkish republic* (Istanbul, 2012), s. 120-1.
64 Ayhan Aktar, "Tax me to the en of my life!': anatomy of an anti-minority tax legislation (1942-3)", *State-nationalisms in the Ottoman Empire, Greece and Turkey: Orthodox and Muslims, 1830-1945*, der. Benjamin C Fortna, Stefanos Katsikas, Dimitris Kamouzis ve Paraskevas Konortas (Londra, 2012), s. 211.
65 Danielle J. van Dobben, "Dancing modernity: gender, sexuality, and the state in the late Ottoman empire and early Turkish republic", doktora tezi (Arizona Üniversitesi, 2008), s. 101.
66 Mehmet Türenek, *Türk Romanında İşgal İstanbulu* (Istanbul, 2002), s. 140-154.
67 Arus Yumul, "A Prostitute Lodging in the Bosom of Turkishness': Istanbul's Pera and its Representation", *Journal of Intercultural Studies* 30 (2009), s. 57-72, s. 66-7.
68 Erdağ Göknar, "Reading Occupied Istanbul: Turkish Subject-Formation from Historical Trauma to Literary Trope", *Culture, Theory and Critique* 55 (2014), s. 321-341, s. 335.
69 Amy Mills, "Boundaries of the nation in the space of the urban: landscape and social memory in Istanbul", *Cultural Geographies* 13 (2006), s. 367-94, s. 376-8.
70 F. Riedler, "Rediscovering Istanbul's Cosmopolitan Past", *ISIM Review* 22 (2008), s. 1-2, s. 2.
71 Will Hanley, "Grieving Cosmopolitanism in Middle East Studies", *History Compass* 6 (2008), s. 1346.
72 Buna örnek için bkz. Hasan Kayalı, "Liberal practices in the transformation from empire to nation state: the rump", *Mediterranean: late nineteenth century until the 1960s* (Leiden, 2008), s. 182-4; Elif İkbal Mahir Metinsoy, "The Limits of Feminism in Muslim-Turkish Women Writers of the Armistice Period", *A social history of late Ottoman women: new perspectives*, der. Duygu Köksal ve Anastasia Falierou (Leiden, 2013).

RÖNESANS RESİMLERİNDE ANTİK MİMARİNİN İZLERİ

Avrupa kültürü ve sanatı içinde 15. yüzyılın, diğer bir deyişle Rönesans dönemi ve düşüncesinin apayrı bir yeri vardır. Rönesans olgusunu ve resim ve heykel gibi plastik sanatlar ya da mimari gibi daha çok matematiksel verilere dayalı tasarım meselelerini, dönemin felsefi anlayışıyla birlikte buna temel oluşturan siyasi ve ekonomik yapıdan bağımsız ele almak neredeyse mümkün değildir.

Rönesans dönemi aslında hiç de yeni olmayan, temelleri Antik dönem Yunan felsefesine dayanan bir yeniden okumadır.[1] Bu okuma hayatın her alanında geçerlidir. Resim yapanlar, heykel yontanlar, bina inşa edenler yaptıkları işin felsefi temellerini oluşturan her türlü kaynağı antik dönem metinlerinde bulabilmiştir. Romalı mimar ve mühendis Vitruvius'un (İÖ 80-15) *Mimarlık Hakkında On Kitap*[2] adlı eseri Rönesans mimarlarının kutsal kitabı gibidir. Resim yapanlar da görünen dünyaya dair nasıl bir temsiliyet kuracaklarını, insanın doğayla olan ilişkisini açıklayan metinlerden yararlanarak çözmüşlerdir.

Fra Carnevale (Bartolomeo di Giovanni Corradini), *Meryem'in Tapınağa Takdim Edilişi (ya da Meryem'in Evliliği)*, 1467, panel üzerine yağlıboya, 146 x 96 cm, Museum of Fine Arts, Boston.

Daha daraltılmış bir alandan, sadece Rönesans dönemi resimleri üzerinden bir değerlendirme amaçlandığında bile, dönemin ruhuna dair (siyasal ve ekonomik koşullar da dahil olmak üzere) birkaç söz söylemeden geçmek mümkün değildir. Nihayetinde dönemin ustaları da değişen bir toplumsal yapıda ve zihniyet dünyasında yaşamaktadır.

Kutsal Kitap'ın Yeni Ahit bölümünde yer almayan ancak Meryem'in hayatına dair apokrifal kitaplarda ayrıntılarıyla anlatılan olaya göre Meryem, çocukluk çağını geride bıraktığında eğitimi için tapınağa teslim edilir.[3] Bu, ileride mucizevi bir şekilde İsa'yı doğuracak olan, kendisi de bizatihi bir mucizenin sonucu olan çocuğun tapınağa takdimi olayıdır ve görsel sanatlarda çokça resmedilmiştir.[4] Bu olayı betimleyenlerden biri de Fra Carnevale (1425-1484) olarak da tanınan, Urbinolu Dominiken rahibi Bartolomeo di Giovanni Corradini'dir. Bugün Boston'da Museum of Fine Arts'ta bulunan pano, Urbino'daki Santa Maria della Bella Kilisesi'nin oratoryumu[5] için yapılmıştır.[6] Panel üzerindeki sahne bazilikal planlı bir Roma mimarisi önünde kurgulanmıştır.

Bu sahnenin yaygın ikonografisinde tapınak merdivenlerinde, Başrahip'in karşısında dururken gösterilmesi gereken Meryem, burada tapınak dışında, resmin tam ortasında, ön planda mavi renkte giysiyle, yanında muhtemelen annesi ve akrabalarıyla birlikte betimlenmiştir. Ancak betimlemenin konusuyla ilgili bazı ciddi tartışmalar vardır. Sahnenin aslında Meryem'in evlilik için tapınağa gidişini gösterdiğini iddia eden bu görüşler, resimde bazı ayrıntılar dikkate alındığında pek de haksız sayılmaz: Mekân içindeki figürlerden ikisinin başlarında genellikle festival zamanlarında takılan bitkilerden yapılmış taçların olması, sağdaki kapıdan iç mekâna giren iki hacıdan birinin Yusuf olma ihtimali ve Meryem'in başındaki süslü taç, bu savı güçlendirir. Ayrıca her iki olay için Meryem'in yaşıyla ilişkili önemli bilgiler vardır: Tapınağa gönderildiğinde henüz 3 yaşında, evlendiğindeyse 12 yaşlarındadır. Tapınağa teslîminde babası ve annesi yanında olmalıdır ancak buradaki betimlemede babası olabilecek birisini bulmak zordur. Evlilik sahnesindeyse, Meryem'in annesi ve babası o tarihte ölmüş oldukları için zaten gösterilmez. Konusu hangisi olursa olsun, betimlemede öne çıkan öğe, sanatçının olayın geçtiği varsayılan yerle ilgili kullanmış olduğu mimari yapı ve ayrıntılardır.

Fra Carnevale, muhtemelen hayli etkilendiği Roma mimarisini en iyi gösterebileceği ve çizgisel perspektif kullanarak iki boyutlu bir yüzey üzerinde derinlik yanılsaması yaratabileceği bir kompozisyon oluşturma kaygısıyla, genel kabul gören kurgunun dışına çıkmış olmalıdır. Elimizde güçlü kanıtlar olmasa da olayın geçtiği varsayılan tapınağın gerçeklikteki mimarisi burada görünen gibi olmamalıdır. Bununla beraber dönem sanatçılarının bu kadar gerçekçi olmaya hevesli olmadığı da bilinmelidir. Gerek Gotik gerekse Rönesans dönemi resimlerinde olaylar çağdaş ortamlarda ve hatta çağdaş giysiler içinde gösterilebilir ki bu tercih, meselelerin daha kolay kavranmasına ve bir anlamda içselleştirilmesine yardımcı olur. Ayrıca Fra Carnevale'nin erken dönem Rönesans sanatçısı olarak Leon Battista Alberti'nin (1404-1472) *Resim Üzerine* (*De Pictura*) ve *Yapı Sanatı Üzerine* (*De re aedificatoria*) olarak bilinen bilimsel çalışmalarından ve dolayısıyla da resimlerde mimari kullanılması gerektiğine dair öğütlerinden etkilenmiş olma ihtimali de yüksektir. Hatta daha da ileri giderek, Alberti'nin örneğin *Yapı Sanatı Üzerine*'nin 9. kitabında (özel konutların süslemesi üzerine) sözünü ettiği, kutsal mekânlar ve sivil mekânlarla ilgili, "kutsal mekânların cepheleri öylesine dizayn edilmeli ki ihtişamları ya da güzelliklerinin takdir edilmesi için tek bir şey dahi eklemek ihtiyacı göstermesin. Buna karşılık özel konutlar büyük bir asaletle bir araya getirilmiş olan öğelerinden hiçbirinin çıkarılmasını mümkün kılamayacak şekilde çalışılmış olmalı", şeklindeki tavsiyelerini bire bir uygulamış olduğunu bile söyleyebiliriz. Fra Carnevale, mekâna yerleştirdiği figürler bakımından da yine Alberti'nin "Kompozisyonda yeteri kadar insan olmalı ve bunlar bir çeşitlilik göstermeli" sözüne bağlı kalmıştır; genç, yaşlı, kadın, çocuk, erkek, evcil hayvanlar, köpekler, atlar, mimari yapılar, kırlar gibi unsurlarla, her öğüdü burada karşılığını bulmuştur.[7]

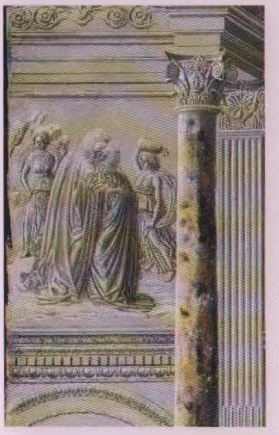
Solda Meinad, sağda bir Pan kabartması.

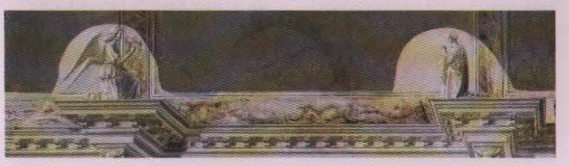

Bereket boynuzu, akantus yaprağı ve salyangoz motifleri (üstte).

Kompozit başlıklı sütun ve plaster'lar (sağda).

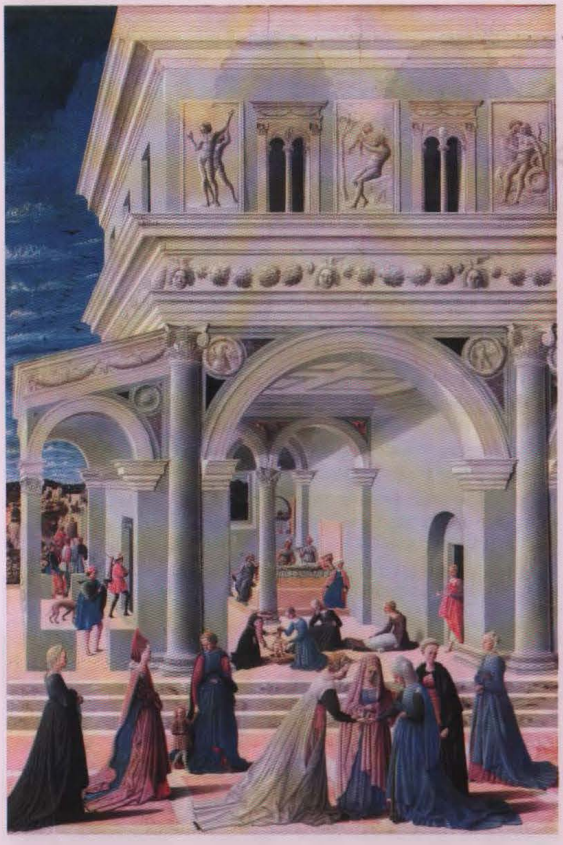

Meryem ve beraberindeki grubun önünde, ortadaki büyük, iki yandakiler küçük olmak üzere üç adet beşik kemeri olan bir kapı görülür. Bu yapısıyla kapı tam anlamıyla bir Roma zafer takına benzer. Bu kapının ardında da resmin arka planına doğru ilerleyen, yine yüksek yuvarlak kemerli, iyon başlıklı sütunlarla gösterilmiş bir iç mekân tasviri vardır. Mekânın üst örtü sistemi göründüğü kadarıyla beşik çatı olmalıdır. İç mekân kemerlerinin üst kısmında yüksek basık kemerli pencere açıklıkları görülür. Bu mekân daha da arkada bulunan ve apsid ya da eksedraya[8] benzeyen yarım daire kubbeli

Ziyaret sahnesi (solda).

Müjde sahnesi; solda melek ve sağda Meryem.

Fra Carnevale (Bartolomeo di Giovanni Corradini), *Meryem'in Doğumu*, 1467, ahşap üzerine tempera ve yağlıboya, 144.8 x 96.2 cm, Metropolitan Museum of Art, New York.

bölümden yine yuvarlak kemerlerle ayrılmıştır. Mekânın derinlik algısı yaratması için çizgisel perspektifin yanı sıra geri plana doğru giderek küçülen boyutlarda insan grupları kullanılmıştır.

Giriş kapısının her iki yanında bulunan mermer görünümlü, kompozit başlıklı sütunların kaideleri üzerinde, sağda flüt çalan bir Pan,[9] soldaysa muhtemelen dans eden bir Bakha ya da Meinad kabartması[10] görülür. Bu sahnelerin olayla bir ilişkileri olmamasına rağmen burada bulunmaları doğrudan antik döneme bir referanstır.

Girişteki kemerlerin üstünde yer alan entablatürün[11] en alt bölümü olan arşitravın üzerindeki bereket boynuzu, akantus yaprağı ve salyangoz motifleriyle frizde yer alan volütlü süslemeler; plaster ve sütunların kompozit başlıkları;[12] iç mekândaki kemerleri taşıyan sütunların iyon başlıkları; birer arşitrav gibi düzenlenmiş sütun kaidelerindeki yumurta ve mızrak motifleri, bu Rönesans dönemi resminde kullanılan antik dönem mimari süsleme elemanlarıdır. Resimde ayrıca Meryem'in önünde durduğu kapıdan iç mekâna geçişi sağlayan basamaklar, antik dönem tapınaklarının olmazsa olmaz özelliklerindendir. Fra Carnevale üzerine çalışan uzmanlar bu merdivenlerin günlük hayat ve kutsal mekân, antik yani geçmiş çağlar ve çağdaş zamanlar arasında bir geçiş sağladığını da iddia eder.

Resmin sol alt tarafında, Meryem ve grubunun bulunduğu düzlemde, yere oturmuş, yarı çıplak üç figür, bu sahnenin kurgusunda yine çokça kullanılmış öğeler olarak dilenen sakatlar olmalıdır. Resmin içinde dağılmış gruplar halindeki insan figürleriyse türlü pozlarda resmedilmiştir. Figürler adeta çeşitli hareket anlarının eskizleri gibidir. Geri plandaki eksedra bölümünü ayıran sol taraftaki kemerlerden, resimli bir altar panosu görülür ki çerçevesi bariz biçimde Gotik elemanlarla bezenmiştir. Yan kemerlerden soldakinin üst bölümünde betimlenen sahne Elizabeth'i Ziyaret sahnesidir.[13] Sahnede yer alan kadınların giysileri daha çok antik dönem havasındadır. Olayın geçtiği zamanlarda Yahudi topluluğunun giysilerinin böyle olup olmadığı da tartışmalı olmakla birlikte, özellikle başları üzerinde sepet taşıyan kadınlar Yahudi topluluğu içindeki bir davranış kalıbını gösterir. Arşitravın üst kısmında, korniş üzerinde solda bir melek (Cebrail), sağda Meryem heykelleriyle Müjde sahnesi yer alır. Tapınak girişinde bulunan büyük vazo da muhtemelen antik dönemlerde tütsü yakmak için kullanılan *orcandelabrum* olmalıdır ki buna da Alberti 7. kitabında (kutsal binaların süslemesi üzerine) referans verir.

Fra Carnevale'nin bu betimlemesinde pek çok öğe sanatçının mimar olarak bir kariyeri olup olmadığı konusunda merak uyandırır. O dönemin bilinen pek çok mimari çiziminden doğrudan yapmış olduğu alıntılar, bu dile alışık olduğunu gösterir.

Fra Carnevale'nin Barberini Altar Panosu olarak da bilinen resminin şu anda New York Metropolitan Müzesi'nde bulunan, Meryem'in Doğumu'nun anlatıldığı parçasında da pek çok antik dönem mimari ayrıntı gözlenir. Bu elemanlar ve kompozisyonun perspektif yapısı neredeyse Boston'da bulunan diğer panoyla simetriktir. Burada da büyük bir ana kemer ve onun ardında geriye doğru ilerleyen kemerli bir iç mekân görülür. Her ikisinde de iç ve dış mekânları birbirinden ayıran üç basamaklı merdivenler vardır.

Resmin ön planında görülen ve iç mekâna geçiş için yerleştirilmiş ana kemerin iki yanında kartal motifi işlenmiş madalyonlar Urbino dükü

Resimde Meryem'in önünde durduğu kapıdan iç mekâna geçişi sağlayan basamaklar, antik dönem tapınaklarının olmazsa olmaz özelliklerindendir. Uzmanlar bu merdivenlerin günlük hayat ve kutsal mekân, antik yani geçmiş çağlar ve çağdaş zamanlar arasında bir geçiş sağladığını da iddia eder.

Federigo da Montefeltro'nun Sala della Jole Sarayı'ndaki şömine üzerine işlenmiş armasıyla benzerdir.[14] İç mekândaki sütun başlıklarındaki yunus motifleri de yine Dük'ün sarayının giriş kapısında bulunanlarla aynıdır. Ayrıca arşitravdaki bitkisel motifler ve aralarında girlantları taşıyan başlarında bir çift kanat bulunan çocuk yüzü motifleri,[15] sütun başlarındaki palmetler, kornişlerdeki volütler, arşitravın üstünde üç ayrı mitolojik hikâyenin betimlendiği üç pano,[16] doğrudan antik dönem mimari üslupları ve mitolojisiyle ilintilidir.[17] Bu da gösterir ki, Hanna'nın Meryem'i doğurduğu ev doğrudan Antik dönem mimari öğelerden ve mitolojisinden referanslarla betimlenmiştir. Bunların çoğunun kaynağı Dük'ün sarayında bulunan antik Roma lahitleri ve cameolar[18] olmalıdır.

Yatağında çıplak yatan Hanna'nın yanındaki hizmetlileri, hemen yanı başında oturanın dışında, belirgin biçimde antik giysiler içindedir. Orta planda yeni doğmuş bebeği yıkayan kadınlar ve bebeği kundaklamak üzere yere oturmuş bekleyen yardımcı kadın, ön planda ikisinde dini sembol olarak tespih bulunan ve birbirini kutlayan, çağdaş giyimli kadınlar, solda sohbet eden erkekler grubu, arkasında av köpeği, omzundaki sırığa asılı ölü bir av hayvanı taşıyan ve evden içeri giren adam, kolu üzerinde şahin tutan muhtemelen soylu bir adam, solda geri planda sarayın dışından görünen kırsal alan, basit yapı toplulukları, kuşların uçuştuğu masmavi gökyüzü ve yelkenlilerin gösterildiği koyu renkli deniz, betimlemenin ayrıntılarıdır.

Sonuç olarak, Fra Carnevale'nin her iki panosunda da gerek mimari betimlemeler, gerek perspektif kurgusu, gerekse kompozisyon bakımından Alberti'nin öğretilerini görmek mümkündür. Floransa'da Filippo Lippi (1406-1469) atölyesinde eğitim gören Fra Carnevale aynı zamanda, Piero della Francesca'nın (1416-1492) işlerini görmüş ve dönemin ünlü mimarı ve teorisyeni Leon Battista Alberti'nin çalışmalarından da haberdar olmuş ve hatta muhtemelen kendisiyle bizzat da tanışmış, eskizleriyle ilgili ustanın görüşlerini almıştır. Georgio Vasari (1515-1574) de sanatçılar üzerine yazdığı *Hayatlar* (*Lives of the Artists*) adlı kitabında Fra Carnevale'nin Roma'da bulunan St. Pietro'nun mimarı Donato Bramante (1444-1514) tarafından da dikkatle incelendiğini ve hatta bir anlamda izlendiğini yazar.

KAYNAKLAR

Alberti, Leon Battista, *Resim Üzerine ve Heykel Üzerine*, çev. Atilla Erol, İstanbul: Janus Yayınları, 2015.

Castelli, Patrizia, *Rönesans Estetiği*, çev. Durdu Kundakçı, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2013.

Christiansen, Keith, "Early Renaissance Narrative Painting in Italy", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 41/2, Sonbahar 1983.

From Filippo Lippi to Piero della Francesca: Fra Carnevale and the Making of a Renaissance Master sergi kataloğu. New York: The Metropolitan Museum of Art, 2005. http://www.poderesantapia.com/art/fracarnevale/birthofthevirgin.htm

Vasari, Giorgio, *Lives of the Artists*, Vol.I, Vol.II/ Londra, Penguin Basks, 1987,

DİPNOTLAR

1 Antik döneme dair bilgilerin aslında hiçbir zaman unutulmadığı, hâkim sınıfların ve de özellikle kilise babalarının politik çıkarlarına göre bu metinleri "yeniden okuduğu". son dönem Rönesans üzerine çalışan uzmanların ortakgörüşüdür.

2 Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap* (İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 2001).

3 Yeni Ahit metinlerinde yer almayan, daha çok 15.200'lü yıllarda, inananlar tarafından yazılmış ve kutsal kitap içinde yer almayan 14 kitapta (Apokrifal) rastlanan hikâyeye göre, uzun zaman çocuk sahibi olamamış Hanna ve İmran, Tanrı'dan gelen bir haberle Meryem'in doğacağını öğrenir. Doğan çocuğu, üç yaşlarına geldiğinde, bir tür adak olarak, ileride İsa'nın annesi olacak şekilde yetiştirilmesi için tapınağa teslim ederler. Yine bu yazılara göre Meryem 6 yaşında iken babası, 8 yaşında iken de annesi ölür. Meryem tapınakta 12 yaşına kadar kalacak, Tanrı'dan gelen bir müjdeyle İsa'ya hamile olduğunu öğrenecek ve Yusuf'la evlenecektir.

4 Bu sahnenin ikonografisi gayet açıktır ve hemen hemen tüm anlatımlarda aynen tekrarlanmıştır: Meryem, anne ve babasını geride bırakarak tapınağın merdivenlerinden çıkarken onu Başrahip karşılar.

5 Oratoryumlar, evlerde ya da büyük boyutlu kiliselerde özel kişilerin, çoğunlukla soyluların, cemaatten bağımsız olarak ibadet etmeleri için ayrılmış özel bölümlerdir. Bir tür şapel olarak da kabul edilebilirler.

6 1467 yılında Urbino'daki Santa Maria della Bella Kilisesi'nin, oratoryum bölümü için ısmarlanmış olan paneller 1632'de Urbino Kardinali Antonio Barberini tarafından satın alınmış, Roma'ya götürülmüş ve o günden sonra Barberini Altar Panosu olarak kayıtlara geçmiştir. İki panel de ilk kez 1930'da Royal Akademi'deki "İtalyan Sanatı" Sergisi'nde kamusal alanda görücüye çıkar. Barberini ailesinin mirasçıları arasında elden ele geçen panellerden biri çeşitli kereler el değiştirdikten sonra Boston'da bulunan Museum of Fine Arts ve New York'ta bulunan Metropolitan Müzesi tarafından satın alınır.

7 Leon Battista Alberti, *Resim ve Heykel Üzerine* (İstanbul: Janus Yayıncılık, 2015), s. 55-56.

8 Yarım daire planlı, kubbe örtülü ve kendisinden daha geniş bir mekâna bağlı bulunan mimari mekân öğesi. Bir anlamda apsid (apsis) olarak da değerlendirilebilir.

9 Pan, dağlık Arkadia'da inanılan, küçükbaş hayvanlar ve çobanların koruyucu tanrısıdır. Hermes'in oğlu olan bu tanrı, keçi ayaklı, insan vücutludur, çenesinde küçük bir sakal alnında ise küçük boynuzlar vardır.

10 Bakhalar, Dionysos'un kadın takipçileri olarak bilinir. Mainadlar, tanrı etkisiyle kendinden geçen, coşan ve bu esrik haliyle doğaya karışırken diğer insanlara çıldırmış görünen kadınlardır.

11 Entablatür: Antik Yunan ve Roma tapınak mimarisinde sütunların taşıdığı üst yapı öğelerinin bütünü. Korniş, friz ve arşitrav bölümlerinden oluşur.

12 Bu başlıkların benzerleri Urbino'daki San Domenico Kilisesi'nin girişkapısında da görülür.

13 Luka. 1:39-56'da anlatılan öyküye göre, Meryem, Cebrail'den hamileliğiyle ilgili müjdeyi alınca şaşırır. Melek ona akrabalarından yaşlı bir kadın olan Elizabet'in de hamile olduğunu, bunların Tanrı'nın lütfu olduğunu, gelecekte bu çocukların neler yapacağını anlatır. Meryem hemen Elizabet'i ziyarete gider ve altı ay boyunca onun yanında kalır. Elizabet'in doğuracağı çocuk ileride Vaftizci Yahya olarak bilinecektir.

14 Sarayda bulunan şömine üzerindeki kartal, bir madalyon içindedir ve iki putto tarafından taşınır.

15 Bu motifler çoğunlukla kerubim olarak adlandırılır.

16 Panolardan en soldakinde geleneksel olarak yanında bulunması gereken *thyreosus* yerine bir kadeh taşıyan sarhoş, genç Dionysos ve ona destek olan yine genç birisi olarak gösterilmiş öğretmeni Silenos yer alır. Ortadaki panoda küçük bir çocuğu kucaklayan yaşlı bir adam olarak gösterilmiş, muhtemelen annesi Semele'yi kazayla öldürünüş olduğu Dionysos'u baldırına yerleştirerek büyüten ve zamanı gelince yeniden doğuran Zeus; sağdakindeyse gövdesinin yarısı insan diğer yarısı bir deniz yaratığı biçimindeki Triton ve kucağında oturan Naiades betimlemeleri görülür.

17 Hem Dük'ün sarayındaki hem de bu betimlemedeki bu mitolojik figürlerin kaynağı, Dük'ün koleksiyonu içinde olan Roma kaynaklı küçük objeler olmalıdır. Örneğin Silenos ve Dionysos sahnesi neredeyse aynen bir cameo üzerinde görülür.

18 Cameo cam, seramik ya da yarı değerli taşlardan yapılmış kabartmalı küçük objelere verilen isimdir.

1988'den beri yol arkadaşınız, çözüm ortağınız

Oasis

Oasis Turizm İşletmeciliği

Ulusal ve uluslararası kongre & seminer organizasyonları
Akademik programlar
İhtisas ve inceleme gezileri
Her türlü toplantı lojistiği

www.oasis.com.tr / www.academiaoasis.com

Şahkulu Mah. İstiklal Cad. Unionhan 237/1 Beyoğlu 34420 İstanbul Tel: (0212) 292 47 14 Fax: (0212) 292 47 97 E-mail: oasis@oasis.com.t

biz dağıtalım, SİZ İZLEYİN!

Tüm dağıtımlarımızı akıllı cihazlarla yapıyor ve
teslimat yapıldığı anda
Teslim Detayları, Resimleri ve GPS Bilgileriyle Google Maps üzerinde
Sunuyoruz...

ajanspress kurye

AJANS PRESS KURYE DAĞITIM A.Ş.
Profilo AVM 5. Yıl Sok. No:1/D Mecidiyeköy / İSTANBUL
+90 (212) 356 11 51 · info@ajanspresskurye.com.tr · www.ajanspresskurye.com.tr

Bir AJANS PRESS GROUP kuruluşudur.

Uluslararası Börklüce Mustafa Sempozyumu

02-05 Haziran 2016
Ahmed Adnan Saygun
Sanat Merkezi-İzmir

2 Haziran 2016 Perşembe

10.00 AÇILIŞ
Açılış Oturumu 10.30 – 12.00
Ahmet Arslan
Ahmet Yaşar Ocak

I.Oturum 13.30 - 17.20
Tarih yazımında Börklüce Mustafa Ayaklanması üzerine tartışmalar ve yeni yaklaşımlar
I.Bölüm
Cavid Qasimov
H. Erdem Çıpa
İlhami Yazgan
Raşit Çavaş - Fatma Deniz
II.Bölüm
Göksel Baş – Taylan Paksoy
Michel Balivet -
Homa Lessan Pezechki
Nevena Gramatikova
H. Dursun Gümüşoğlu

3 Haziran 2016 Cuma

II. Oturum 09.00-10.50
XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başı Akdeniz ve Avrupa'da toplumsal dinamikler
Zeki Arıkan
Bülent Çelik
Zeynep Ağdemir
Kadir Sarp Sök

III. Oturum 11.00-15.20
XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başı Karaburun, İzmir, Anadolu ve Balkanlar'da toplumsal dinamikler
I.Bölüm
Erdem Çevik
Elias Kolovos
Nagy Pienaru
II.Bölüm
Mustafa Daş
Sinan Kahyaoğlu-Necat Çetin
Paschalis Androudis

IV. Oturum 15.30-17.20
Tarihsel topografya
Alcan Mustafa
Olcay Pullukçuoğlu Yapucu
Katerina Venedikova
Ayşe Kayapınar

V. Oturum 17.30-19.00
Ayaklanmanın ve ortaklık taleplerinin arka planındaki iktisadi ve toplumsal dinamikler
Saygın Salgırlı
Levent Kayapınar
Yücel Terzibaşoğlu

4 Haziran 2016 Cumartesi

VI. Oturum 09.00-12.10
Ayaklanmanın dini ve felsefi boyutları
I.Bölüm
Dimitri Michalopoulos
Mehmet Işıktaş
Nuri Adıyeke
Yuri Stoyanov
II.Bölüm
Mehmet Kuyurtar
Bülent Diken
Ayhan Yalçınkaya

VII. Oturum 13.10-17.00
Tarihsel perspektifte Börklüce Mustafa'dan Celalilere, İlinden'den Gezi'ye Anadolu ve Balkanlarda isyanlar ve ayaklanmalar
I.Bölüm
E. Attila Aytekin
Joshua Michael White
Marinos Sarıyannis
Orkun Doğan-
Zeynep Yeşim Gökçe
II.Bölüm
Muhsine Helimoğlu Yavuz
Barış Yıldırım
Murat Kaya
Okan Bozlağan-
Hector Vielva Diego

KAPANIŞ
Değerlendirme Oturumu 17.10-18.30
Alp Yücel Kaya
Ahmet Yaşar Ocak
Nuri Adıyeke
Levent Kayapınar
Ahmet Arslan
Saygın Salgırlı

5 Haziran 2016 Pazar

Karaburun Kırkım Şenliğine katılım

İzmir Akdeniz Akademisi
İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

www.izmeda.org